

קול לובלין

ופולאבי

"לובלינער שטימע"

שנתון ארגוני הלובלינאים בישראל ובחו"ל • יערלעכע אויסגאבע פון די לובלינער אין ישראל און אין די תפוצות

מס' 54 • כסלו תשע"ט • www.kollublin.wordpress.com • נובמבר 2018

The well

Restoration work

photo: Joanna Zętar

הבאר
באפריל 2018 שוקם בית הבאר, אחד השרידים הבודדים שנותרו מהרובע היהודי בלובלין

התוכן - אינהלט

3	צביקה שולמן / דבר יושב ראש העמותה
5	מכתב לעמותה מאת עיריית ראשון לציון
6	איטה פישברג / ראשית דרכה של העמותה החדשה
10	נטע אבידר / יוסף דקר נשיא כבוד של עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם
12	הכינוס השנתי
14	האזכרה השנתית בנחלת יצחק
16	בנימין פונדן / יום יבוא, אני אהיה זר סרפדים לרגליכם
17	צפורה נהיר / דבר הניצולים

סירים וטוילי מורשת

18	שרית ברוש / אנחנו והדרוזים וכל מה שבינינו: סיור בדלית אל כרמל
20	אלי שמואלי / מהמושבה האמריקנית דרך נווה צדק ועד לוואדי בעיר הלבנה
23	שני ברוש / רשמים מהסיוור בהר הרצל

לפתוח שערים לעבר

24	יואנה זנטר / הבאר
34	יוסף אנטמן / "חדר לדרדקים" של משה הארוך
36	יוסף אנטמן / דער דרדקי חדר פון לאנגן משה (יידיש)
39	נטע ז'יטומירסקי אבידר / אלטר קצינזה
	צילה קייט-מצרי / מה הקשר בין מערכת החינוך בפולאבי,
44	משה סנה ואבי, ישעיהו קייט?
46	זהבה ריינהרץ / הפסיביות של היהודים במלחמת העולם השנייה
49	ציפי קרן (וינשטוק) / כך סיפרה אמי
60	מלכה בורשטין / כסאות הזיכרון והכוסף
62	ולדמר טטרצ'וק / תערוכה "פעולות על מקום"
64	שרה פרי / היתרון ב"זיכרון בסלון"

לובלין היום

65	מלכה בורשטין / ארוחה אצל הזוג ושקייביץ
----	--

המטבח של יהודי פולין: הסעודה השנתית

67	אבי אובליגנהרץ / גפילטע פוליש: שובם של הקרפלעך
70	מלכה בורשטין / מתכון לרגל קרושה

72	תרומות - באשטיי רונגען - DONATIONS
----	------------------------------------

לזכר נפטרים - צום אנדענק

74	שוש גרוסברד אורגד ז"ל
76	סימה מנדלבוים ז"ל

ENGLISH

Tzvika Shulman / From the Chairman's Desk	2 (99)
A letter from Director of Foreign Relations, Rishon Lezion	3 (98)
Leora Tec / Remembering Together	4 (97)
"Grodzka Gate – NN Theatre" Centre	8 (93)
"Grodzka Gate – NN Theatre" Centre / The well – restoration Work	12 (89)
Sarit Brosh / We and the Druze and everything between us:	
A tour of Daliyat al-Karmel	13 (88)
Malca Burstein / Chairs of memory and longing	16 (85)
Esther Minars / A Lublin Survivor: Life is like a dream	18 (83)

IN MEMORY

Joseph (Yoskie) Baum	20 (81)
----------------------	---------

שולמן טזביקה

שאלות, בקשות, הערות, הארות,

מכתבים ניתן להפנות אל:

יו"ר העמותה: צביקה שולמן

טלפון: 050-7306403

shulman.tzvika@gmail.com

רכזת העמותה: איטה פישברג

טלפון: 052-2214312

lublinassociation@gmail.com

עורכת "קול לובלין": נטע אבידר

טלפון: 055-6664561

nachum_a@bezeqint.net

"קול לובלין"

שנתון

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם

Lublin and vicinity Jewish Heritage Association

המערכת:

נטע ז'יטומירסקי-אבידר, יהודית מאיר

עריכה לשונית: שמוליק אבידר

המייסד והעורך הראשון: דוד שטוקפיש

דנה קורלנד - עיצוב ומיתוג גרפי

050-7377579

danakur22@gmail.com

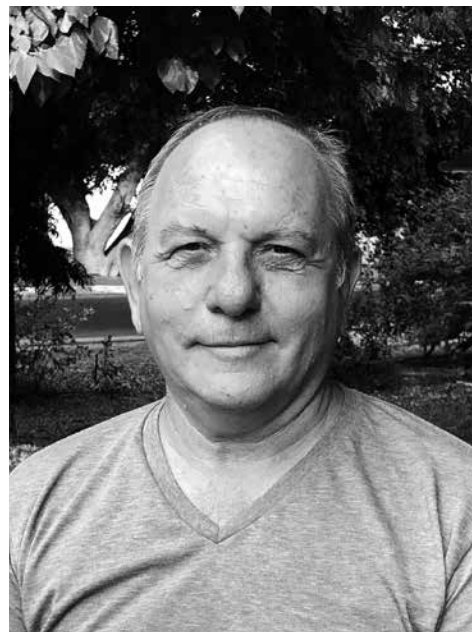

צביקה שולמן

דבר יושב-ראש העמותה

שלום חברים,

ברצוני להודות לעו"ד יוסי דקר על פעילותו רבת השנים כיושב-ראש ארגון יוצאי לובלין. יוסי הביא את הארגון להישגים מרשימים: הוא שימר את המסורת של הכינוסים השנתיים והאזכרות השנתיות, פעל ותרם רבות להוצאת השנתון קול לובלין, שמר על קשר עם חברי הארגון. יוסי פיתח קשרים הדוקים עם מרכז "שער גרודצקה - תיאטרון NN" בלובלין וארגן טיולים ומסעות לחקר שורשינו בלובלין וסביבותיה. כולנו נזכור את המפגש ביולי 2017 בלובלין, מפגש שהחל בקונצרט אשר יוסי ארגן והסתיים כעבור חמישה ימים בהתרגשות רבה של כל הנוכחים מרחבי העולם. יוסי תמך באיחוד עם יוצאי פולאבי ובהנהגת מסורת הארוחה הפולנית, מסורת ש"תופסת תאוצה" מדי שנה. עו"ד יוסי דקר נבחר לשמש כנשיא כבוד של העמותה החדשה שהקמנו בשנה האחרונה: **עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם**. אני מאחל ליוסי, לנויה ולמשפחתם עוד הרבה שנים של עשייה ובריאות.

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם

הכינוס השנתי

יתקיים ביום חמישי, 29 בנובמבר 2018, כ"א בכסלו תשע"ט
במוזיאון ראשון לציון, רח' אחד העם 2 פינת כיכר המייסדים

18:00 - 18:15 - התכנסות

18:15 - 19:00 - סיור במוזיאון

19:00 - 19:30 - הפסקה וכיבוד קל

19:30 - 20:30 - הכינוס השנתי

ניתן לחנות בחניון בניין העירייה שברחוב הכרמל 20

חדש מהמדף

- העמותה מציעה לחברים טיולים וסיורי העשרה ברחבי הארץ. הסיורים שהתקיימו עד כה היו מוצלחים מאוד, והמשתתפים נהנו מאוד.
- בשבעה עשר במרץ 2019, 77 שנים לתחילת חיסול גטו לובלין, יתקיימו עצרת מכובדת וסיור ב"יד ושם" בירושלים.
- טיול במחוז לובלין יתקיים בקיץ 2019.
- בהתאם להצעת חברנו צביקה רובין, אנו יוזמים איסוף של מתכונים ומידע נוסף על אודות המטבח הפולני.
- בשיתוף פעולה עם עיריית ראשון לציון (עיר תאומה של לובלין), "תיאטרון NN" ועיריית לובלין נתחיל באפריל 2019 בפרויקט של חילופי נוער. נערים ונערות מישראל ומפולין יגיעו לבתיהם של יוצאי מחוז לובלין לצורך תיעוד, העשרה וחוויה משותפת. כולנו תקווה שפרויקט זה יהיה למסורת קבועה.
- בשנה הקרובה נתחיל במבצע לחיזוק הקשר בין יוצאי לובלין בכל רחבי העולם.

אשמח לקבל רעיונות נוספים לפעילויות מכל חברי הקהילה. אל תהססו להתקשר אליי בכל דרך ובכל זמן. פעילות העמותה מתאפשרת הודות לרצון ולהתלהבות שלכם, אבל גם הודות לנדיבותכם ולתרומתכם הכספית. אנא תרמו ביד נדיבה, כפי יכולתכם.

אשמח לפגוש אתכם בכינוסים, בטיולים באזכרות ובפעילויות.

אבי, **יעקב שולמן ז"ל**, נולד בלובלין. אימי, **הלה שולמן לבית ולפיש ז"ל**, נולדה בוישוגרוד שליד ורשה. שני הוריי איבדו בשואה רבים מבני משפחתם. במשך חמישים שנותיי הראשונות הדחקתי את נושא השורשים הפולניים שלי. לפני כעשור התחלתי להתעניין, להגיע לאזכרות ולנסוע לפולין. הקשר עם לובלין היה לחלק בלתי-נפרד מחיי.

באפריל 2018 התבקשתי לנהל את העמותה שהחלטנו להקים. בשמחה ובעוז קיבלתי על עצמי את התפקיד. החלטנו להמשיך בכל המסורות שליוו אותנו שנים רבות, ונוסף על כך לפתוח את העמותה לקהלים חדשים: אלה מיוצאי לובלין ופולאבי שאינם ברשימותינו ואשר עד היום גילו עניין מועט בפעילות הארגון, בני הדור השלישי ואחינו ברחבי העולם. עשרת חברי ועד העמותה מתכנסים ומקיימים ישיבה מדי חודש, וזאת מתוך רצון שהעמותה תהיה בית אשר ישמר את זיכרון הקהילה וידליק נר שיאיר את הדרך לעתיד טוב יותר.

למרות קשיים כספיים השנתון **קול לובלין** ימשיך להתפרסם במתכונתו הקבועה.

הכינוסים השנתיים והאזכרות השנתיות ימשיכו להתקיים במועדם.

הסעודה הפולנית תתקיים באביב.

הקשר החם והידידותי עם מרכז "שער גרודצקה - תיאטרון NN" בלובלין יימשך.

מכתב לעמותה

מאת

ראשון לציון - העיר התאומה של לובלין

חברים יקרים של:

עמותת יוצאי לובלין והסביבה לדורותיהם

ראשון לציון ולובלין חידשו את שיתוף הפעולה ביניהן ברמה גבוהה יותר. ראשון לציון ולובלין הן ערים תאומות מאז 1992 ובמשך תקופה זו שיתפו פעולה במספר רמות. בשנתיים האחרונות הקשרים בין הערים התרחבו, הפכו לאישיים יותר ועכשיו שיתוף הפעולה פורח. בשנים הקרובות יהיו פרויקטים משותפים רבים שינוהלו ביחד עם עמותת יוצאי לובלין והסביבה לדורותיהם, עיריית לובלין ותושבי שתי הערים. ברצוני להודות לכל אלה המעורבים שבידידותם ובשיתוף הפעולה שלהם הפכו את הפלא המיוחד הזה למציאות.

**RISHON
LEZION**

אנט בן שחר

מנהלת קשרי חוץ

ראשון לציון - באר המושבה ומגדל המים

איטה פישברג

ראשית דרכה של העמותה החדשה

הבנו שעלינו לפעול בדרך אחרת. בדומה לילד קטן העושה את צעדיו הראשונים, הבנו שעלינו להתנהל באופן עצמאי: להמשיך בדרך שאבותינו התוו לנו, אך לעשות זאת קצת אחרת... בחרנו ועד זמני והתכנסנו לישיבה ראשונה כדי לדון בשלושה היבטים עיקריים של הפעילות: **התנהלות ארגונית, התנהלות כלכלית והתנהלות תרבותית-חברתית.**

לאחר בחינת האפשרויות העומדות לפנינו מבחינה כלכלית הוחלט להקים עמותה. **החוק מגדיר עמותה כ"פלטפורמה מאושרת כדין להתאגדות של מספר בני אדם למען מטרה מסוימת, וללא מטרת רווח".** לנגד עינינו עמד היעד המרכזי של פעילותנו: **הנצחת המורשת היהודית לובלין במשך מאות שנות קיומה והנצחת אסון חורבנה בשואה. את מורשת הזיכרון הכפולה הזו עלינו לשאת ולהנחיל לדורות הבאים.**

לשם כך נדרשות כמה פעולות:

- קיום מסגרת ארגונית ליוצאי לובלין והדורות הממשיכים.
- איסוף עדויות וסיפורים, תיעודם והוצאתם לאור באמצעים מגוונים (השנתון "קול לובלין", אתר אינטרנט וכן הלאה).
- עיצוב הזיכרון הבין-דורי, שימור הזיכרון והנחלת לקחי השואה ומשמעויותיה באמצעות קיום פעילויות תרבותיות וחינוכיות.
- תמיכה, עידוד, שימור ופיתוח של הקשרים החברתיים בין חברי הארגון.
- קיום קשרי חוץ עם מוסדות ועם גופים בארץ ובחו"ל שהם בעלי זיקה לקהילתנו (כמו למשל מרכז הארגונים בארץ, או מרכז "שער גרודצקה - תאטרון NN" ועיריית לובלין בפולין).

סוף כל סוף העמותה קרמה עור וגידים ויצאה לדרך...

תחילתו של התהליך הייתה הודעתו של יוסי. עו"ד יוסף דקר, יושב-ראש הארגון במשך 19 שנים, הודיע על רצונו לסיים את תפקידו. ההודעה הפתיעה אותנו, קבוצה של פעילים בארגון אשר התכנסה מעת לעת בביתם של יוסי ואשתו נויה כדי לדון בנושאים שעל הפרק ולתפעל את הארגון.

הבנו שאנו עומדים בפתחה של תקופה חדשה. האיש שהוביל אותנו בבטחה וסימן לנו את הדרך, מעמיד אותנו בפני עובדה חדשה: לא עוד! כעת נצטרך להתמודד בעצמנו עם הקשיים העומדים בפני הארגון, ובראש ובראשונה עם הקשיים הכלכליים: לארגון שלנו אין שום מקורות כספיים פרט לרוחב ליבם של חבריו, וללא תרומתם אין ביכולתו להתקיים! עד כה העול הזה היה מוטל על כתפיו של יוסי, והוא נאלץ לפתור בכוחות עצמו את כל הבעיות... הוא גם היה זה שקיים את התקשורת הנדרשת עם כל גורמי החוץ - החל בראש עיריית לובלין ובארכיבישוף שלה, עבור באנשי מרכז "שער גרודצקה - תאטרון NN" וכלה בראשי הארגונים של יוצאי קהילות יהודיות אחרות בפולין.

במשך שני עשורים כמעט יוסי ורעייתו נויה פתחו את ליבם ואת ביתם לכל ההתכנסויות הקבוצתיות והעניקו לנו בסיס איתן לפעילות שוטפת רבת-מטרות. בביתם תוכננו כל הכינוסים, נדונו כל הסוגיות שעניינן מורשת לובלין היהודית - בימי תפארתה ובימי חורבנה - ונבחנו בעיות בנושאי הנצחה והנחלת הזיכרון לדורות הבאים. הדים לכל אלה נמצאו אחר כך בין דפי "קול לובלין", השנתון שעריכתו הייתה ונותרה בידיה האמונות של נטע אבידר. גם הפעילות המשרדית הכרוכה במשלוח של הזמנות, חוברות וכן הלאה התקיימה בבית הזוג דקר (בשנים עברו היא התקיימה במשרדו של עו"ד דקר).

• קיום כנסים ופעילויות (כנס שנתי במועד חיסולה של הקהילה היהודית בלובלין, אזכרה שנתית ביום הזיכרון לשואה ולגבורה וכן הלאה).

ההתארגנות החדשה הצריכה היערכות מורכבת, כזו המשנה כליל את מבנה הארגון ואת דרך התנהלותו. על מנת ליהנות מההטבות הקבועות בחוק אשר ניתנות לעמותה, היה עלינו לשלוח לרשם העמותות טופס בקשה לרישום עמותה לאחר ביצוע הפעולות הבאות:

- לרשום את פרטיהם המלאים של מייסדי העמותה.
- לרשום את השם המבוקש לעמותה (ולהוסיף שתי חלופות).
- לרשום כתובת מלאה במדינת ישראל הנמצאת בבעלותם של מייסדי העמותה.
- לרשום את השאיפות של העמותה ויעדיה - הן לטווח הארוך, הן לטווח הקצר. חשוב שהיעדים אשר העמותה רוצה להשיג יהיו רְאָלִיִּים. אפשר לערוך שינויים ביעדים, אך לשם כך נדרשות הסכמת האספה הכללית של העמותה וקבלת אישור סופי מרשם העמותות.

שני מונחים חשובים בהקשר הזה הם תקנון ותצהיר:

- **תקנון** הוא מסמך הכרחי בהקמת עמותה רשומה. אפשר להשתמש בתקנון מקובל, להמציא תקנון חדש (עליו להיות בהתאם לחוק), או להתבסס על תקנון מקובל ולערוך בו שינויים ותוספות. חובה לכלול בתקנון את הסעיפים שמונעים מתן הטבות כספיות כלשהן למקימי העמותה או לשותפיה בכל עת.

- **בתצהיר** מייסדי העמותה מתחייבים להקים את העמותה ולעמוד בראשה. התחייבות זו היא אחת הדרישות להקמת עמותה בהתאם לחוק. ההתחייבות הזו גם מבטאת אישור של מייסדי העמותה לבדוק אם יש להם "עבר פלילי". מייסדי העמותה חותמים על התצהיר בנוכחות עורך דין. על מנת להגיש את הבקשה להקמת עמותה רשומה יש לשלם בבנק הדואר את אגרת הרישום ולשלוח את אישור התשלום יחד עם שאר הטפסים. אם

נמצא כי כל הטפסים והפרטים שנמסרו הם תקינים, העמותה מאושרת ונרשמת. הבקשה נדחית אם הטפסים והפרטים אינם תקינים או מנוגדים לחוק.

אילו מוסדות חייבים להיות בכל עמותה רשומה ומה תפקידם?

לפי החוק, על כל עמותה רשומה לכלול שלושה מוסדות: אספה כללית, ועד מנהל וועדת ביקורת.

- **אספה כללית** - לפי החוק, כל האנשים המשתייכים לעמותה צריכים לערוך אספה כללית בזמנים סדירים. האספה הכללית צריכה להתקיים פעם אחת בשנה לפחות. באספה הכללית אפשר לערוך תיקונים בתקנון העמותה, לבחור את החברים בוועד המנהל ובוועדת הביקורת ואף לשים קץ לפעילות העמותה.

- **ועד מנהל** - ועד מנהל הוא הגוף אשר מנהל את העמותה ומופקד על תפקודה ומלאכתה. על הוועד המנהל לכלול שני חברים לפחות.

- **ועדת ביקורת** - ועדת ביקורת חייבת לכלול שני חברים לפחות, ועל אלה להיבחר באספה הכללית של העמותה. לחלופין, עמותות יכולות להעסיק רואה חשבון; חשוב לציין שעמותות ה"מגלגלות" סכומי כסף גדולים (יותר ממיליון ש"ח בשנה) חייבות להעסיק רואה חשבון. מטרתה העיקרית של ועדת הביקורת היא לפקח על העמותה, על הוועד המנהל ועל האספה הכללית. עליה לבחון כי העמותה אכן עוסקת ביעד המוגדר שקבעה לעצמה, כמו גם לפקח על פעילותה הפיננסית. בכל שנה על ועדת הביקורת לפרסם דו"ח רשמי על אודות עבודת העמותה בכל תחום, ואף להציע דרכים לייעול ולשיפור העבודה (אם היא מצאה פגמים בתפקוד העמותה).

האספה הכללית התקיימה ברוב פאר והדר ב-26 באפריל 2018 יחד עם "הסעודה השנתית של לובלין". ההודעה על קיום האספה בקיבוץ נחשונים נשלחה לחברי הארגון כחודשיים לפני כן. את מקום האספה (והסעודה השנתית) הציעה חברתנו דברת טומפסון, ועל כך נתונות לה תודתנו והערכתנו.

מזכיר האספה הכללית היה חברנו איתן בורשטיין. באספה הזו אושרו חברי הוועד ובעלי התפקידים בעמותה החדשה.

חברי הוועד המנהל: צביקה שולמן, איטה פישברג, איתן בורשטיין, נטע אבידר, שני ברוש, יהודית מאיר, צביקה רובין, דברת טומפסון, אירית קפלן, יעקב גרפונקל, אסתר רוקח (נציגת פולאבי בעמותה).

בעלי התפקידים:

יושב-ראש העמותה: צביקה שולמן

רכזת העמותה: איטה פישברג

גזבר העמותה: איתן בורשטיין

עורכת ביטאון "קול לובלין": נטע אבידר

רכזת דור שלישי: שני ברוש

ועדת תרבות: שני ברוש, איטה פישברג

ניתן לומר שפתיחת עמותה דומה לפתיחת של עסק. היא מצריכה השקעה של לא מעט מאמצים, זמן וידע לצורך ניהול והפעלה של העמותה. עם זאת, התהליך מלווה בתחושה של סיפוק עצום: היכרות מעמיקה יותר בין החברים הפעילים, שיתוף פעולה ושילוב בין הדור השני והדור השלישי, גילוי כישרונות וכישורים והוצאתם מן הכוח אל הפועל, קבלת אחריות וחלוקה של הנטל. התהליך כולו מאתגר ותורם למיצוי היכולות שלנו, להתייעלות של התנהלות העמותה, לדמוקרטיזציה בכלל ולשקיפות בפרט!

האישור לפתיחת העמותה התקבל לאחר זמן קצר, וזאת הודות לליווי המקצועי שקיבלנו מעורכי הדין שלנו - יוסי ונויה דקר.

עם קבלת האישור "נכנסנו להילוך גבוה" והתחלנו ליישם את התוכניות שהוכנו מבעוד מועד. פנינו לעיריית ראשון לציון, העיר התאומה של לובלין זה מכבר, וביקשנו ממנה לשתף פעולה עימנו כבעבר. בין השאר ביקשנו לקבל אולם לכנסים שלנו - הכנס השנתי והאספה הכללית (זו תתקיים יחד עם "הסעודה השנתית") - כדי לחסוך בהוצאות, ובד בבד לקדם את מטרות העמותה. ככלל הצלחנו ליצור תקשורת חיובית מאוד עם נציגי עיריית ראשון לציון, ואלה גילו נכונות "ללכת לקראתנו" ולשתף פעולה איתנו בעיקר בתחום החינוכי-תרבותי. תקשורת חיובית ויעילה מאוד נוצרה

גם עם אנשי מרכז "שער גרודצקה - תאטרון NN" בלובלין. המרכז הזה ממשיך לראות בנו שותפים לדרך, וגם הוא רוצה מאוד לשתף פעולה ולקדם פעולות בתחום החינוכי-תרבותי.

כחלק מהפעולות שנועדו **לפתח ולגבש את הקשרים החברתיים בארגון**, התחלנו בתוכנית של טיולים וסיורי מורשת. עד עתה נערכו כמה פעולות: (א) סיור בדלית אל כרמל ביזמת שרית ברוש ובתה שני - סיור זה כלל מפגש מרתק עם בני הקהילה הדרוזית וביקור במוזיאון ייחודי בנושא השואה; (ב) סיור רגלי ביפו ובתל-אביב (העיר הלבנה) - את הסיור יזם והדריך אלי שמואלי, בעלה של חברתנו מרים שמואלי; (ג) סיור בהר הרצל בירושלים ביזמת שני ברוש - הסיור כלל ביקור בהיכל ההנצחה לחללי מערכות ישראל ובמוזיאון הרצל; (ד) סיור במרכז יצחק רבין בתל-אביב עם איטה פישברג, ובסיוע אחיה האדריכל צחי הלברשטט, שהיה שותף לתכנון המרכז יחד עם האדריכל משה ספדיה.

חשיבות עליונה הייתה לעריכת **מפקד חברים** שמטרתו לרענן את השורות: לעדכן כתובות, כתובות דוא"ל (אימיילים) ומספרי טלפון של החברים. על המפקד הטלפוני שקדו בהתנדבות ובמסירות רבה יהודית מאיר, לאה משולם, מלכה בורשטיין, מרים ואלי שמואלי.

שרית קרצר התנדבה להטמיע את כל העדכונים ברשימות, וליצור מערך נתונים שיקל על התקשורת עם החברים.

חשוב לנו מאוד לעמוד על תחושת השייכות ומידת הנכונות של כל אחד מחברי הארגון להירשם כחבר העמותה. לחברי העמותה נשלח את כל ההודעות וההזמנות לכנסים ולשאר הפעילויות, כמו גם את השנתון "קול לובלין". על חבר בעמותה להיות מחויב לתקנון העמותה ולשלם דמי חבר, אם הדבר יידרש בעתיד.

יוסי דקר ימשיך ללוות אותנו כנשיא כבוד. אנו מאחלים לו ולנויה ליהנות משלווה רבה יותר, מבריאות ומנחת מנכדיהם ומשאר יקיריהם.

**איטה פישברג,
רכזת העמותה**

נטע אבידר

יוסף דקר - נשיא כבוד של עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם

נזכור בגאווה את קהילתנו.

לובלין הייתה קהילה מרכזית ביהדות העולם. בעיר לובלין היה מתכנס "ועד ארבע ארצות", הוועד של האוטונומיה היהודית שהתקיימה במשך כמאתיים שנה (מהמאה ה-16 עד המאה ה-18) על אדמת אירופה. נזכור בגאווה כי בעולם הרוח היהודי נודעה לובלין בשם "ירושלים דפולין", על שום היותה קהילה מובילה בלמדנות, בחסידות, בתרבות.

נזכור את סופה המר.

קהילת יהודי לובלין הושמדה כליל. ההולכים למוות ביקשו: אל תשכחו אותנו! ספרו! אם אנחנו לא נזכור אותם, מי יזכור? הביטאון קול לובלין נושא את זיכרון חייה וחורבנה של הקהילה. אל תוותרו עליו. עינינו נשואות עכשיו אל בני הדור הצעיר בצפייה להמשך קיומו של הארגון. ברכתי לממשיכים.

עד כאן דבריו של היושב-ראש הפורש.

ומה נאמר אנחנו?

קיבלנו את הודעת הפרישה. הקמנו ועד, בחרנו יושב-ראש חדש, היינו לעמותה. יוסף דקר נענה לבקשתנו והוא יישאר עמנו כנשיא כבוד של עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם.

בשנת 2000 הופיעה בשער הביטאון קול לובלין הכותרת

הבאה: **הוקם דור המשך של יוצאי לובלין.**

את מאמר המערכת פתח העורך, בדברים הבאים: "עירנו לובלין, אשר הייתה עיר ואס' ליהודים, לא נשכחה מליבם של יוצאי העיר. דאגתנו היום היא לגבי העתיד. מה יקרה כאשר לא נוכל לדאוג יותר להנצחת זכרם של קדושינו. כפי שכולנו יודעים, פועל הזמן לרעתנו. הולך ופוחת מספר הלובלינאים".

המאמר הסתיים במילים הבאות:

"החלום של פעילי הארגון הוא לגייס ולהפעיל את הדור השני והשלישי של יוצאי לובלין לפעילות שלנו. את התפקיד של בניית דור המשך לקח על עצמו עו"ד יוסף דקר".

וכך היה.

יוסף דקר קיבל על עצמו את התפקיד ועמד בראש הארגון במשך כעשרים שנה.

את תפקידו זה מילא ברוחב דעת, ברוחב לב וברוחב יד. במהלך כל הדרך ליוותה אותו שותפתו הנאמנה, רעייתו נויה.

עם השנים התרחב הארגון וקלט את ארגון יוצאי פולאבי.

באסיפה הכללית שהתקיימה באפריל 2018 בקיבוץ נחשונים, עם פרישתו מכהונתו כיושב-ראש הארגון, ניסח יוסף דקר באוזנינו את הרעיונות העיקריים שהנחו אותו כל השנים:

ארגון יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם

לספר. לדעת. לזכור.

ליוסי דקר

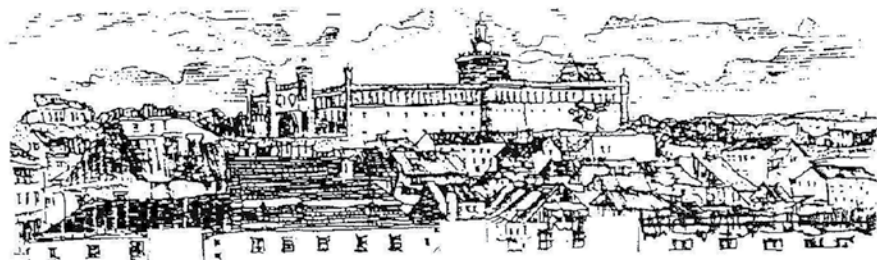
בהוקרה

על הנהגה לתפארת

של הארגון במשך שני עשורים

ברוחב דעת - ברוחב לב - וברוחב יד

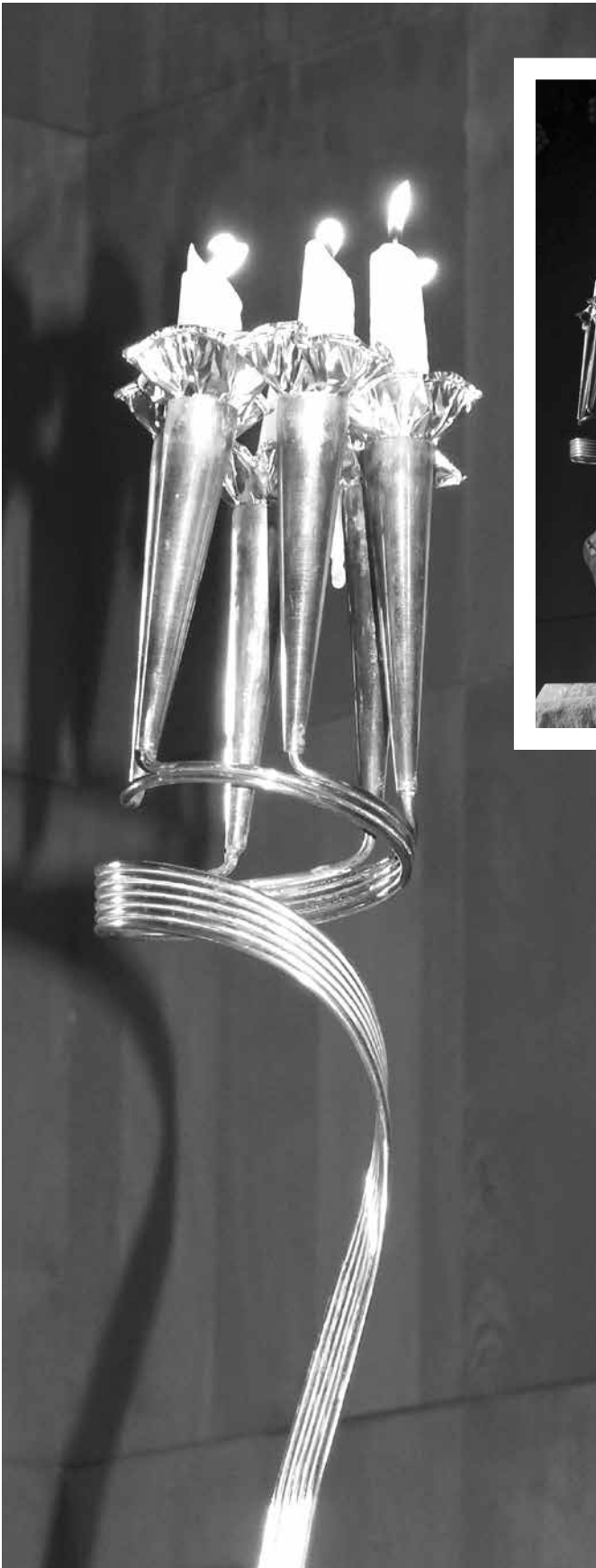
תשע"ח, 2018

ליוסי דקר בהוקרה

הדלקת נרות בכינוס השנתי

הכינוס השנתי - נובמבר 2017
צילומים: צביקה ובינה רובין

Annual Gathering of Lubliners 2017
Photographs by Tsvika and Bina Rubin

האזכרה השנתית בנחלת יצחק - יום השואה 2018

צילומים: נטע אבידר
Photographs by Neta Avidar

Holocaust Memorial Day 2018 at Nahalat Yitzhak

בנימין פונדן

מבוא בפרוזה:

יום יבוא, אני אהיה זר סרפדים לרגליכם

אני מדבר אליכם, אנשי הנגודים,
אני מדבר מאדם לאדם,
עם המעט ששרד בי מן האנושי,
עם שרידי הקול שנשארו בגרוני,
דמי על הדרכים, האם יוכל, האם יוכל
שלא לצעק לנקמה?
תרועת המות השמעה, החיות נלכדו,
נתנו לי לדבר אליכם במלים האלה
שחלקנו פעם בינינו -
מעט כל-כך נשאר מובן עדין.

יום יבוא, בלי ספק, והצמאון ירוח
ונהיה מעבר לזכרון, למות,
מעבר לשנאה.
אני אהיה זר סרפדים לרגליכם,
אז דעו, היו לי פנים כפניכם,
פה שהתפלל, כמו שלכם.

(...)

ובכל זאת, לא!
לא הייתי אדם כמוכם.
אתם לא נולדתם בדרכים,
איש לא זרק את ילדיכם אל הביבים
כאלו היו חתולים שאין להם עדין עיניים,

לא נדדתם מעיר לעיר,
נרדפים על ידי המשטרות,
לא ידעתם אסונות עם שחר,
את קרונות המשא,
את הבכי המר של ההשפלה,
נאשמים בעברה שלא עשיתם כלל,
ברצח שעדין לא הייתה לו גויה,
משנים פנים, זהות ושם,
כדי לא לשאת שם שחולל,
פנים שהיו המרקקה
של העולם בלו!

יום יבוא, בלי ספק, שבו השיר שקראתם
יעמד מול עיניכם. הוא לא דורש
דבר! שכחו אותו, שכחו אותו! אין זו
אלא צעקה, שלא נתן לשם אותה בשיר
משלם. האם יהיה לי זמן להשלימו?

כאשר תדרכו על זר הסרפדים הזה
שהיה אני, בתקופה אחרת,
בהיסטוריה שתשכח אתכם,
זכרו רק כי הייתי חף מפשע
וכי, כמוכם, בני תמותה,
גם לי, היו פנים של
זעם ושמחה ורחמים,
פשוט מאד, פנים של בן אדם!

בנימין פונדן (Benjamin Fondane) נולד ב-1898 בעיר יאסי, רומניה, נרצח ב-1944 במחנה אושוויץ-בירקנאו).
"מבוא בפרוזה", רפאים, 1942, תרגום מצרפתית: יותם ראובני, נמרוד, תל אביב 2003, עמ' 89.

בשנת 2012 נפתחה במוזיאון "יד ושם" התערוכה "דיוקן אחרון: אמנים מתעדים בשואה". שיר זה נבחר לפתוח את ספר התערוכה.
אליעד מורה-רוזנברג, אוצרת התערוכה כתבה: כל דיוקן מצהיר, במילותיו של המשורר בנימין פונדן: "היו לי פנים כפניכם". תחינתו של המשורר בשיר זה היא בבחינת הד לצעקה האילמת הנשמעת מהדיוקנאות.

צפורה נהיר

בעצרת הפתיחה הממלכתית לציון יום השואה והגבורה 2018

דבר הניצולים

אני ניצלתי הודות לגחמה רגעית של הגרמנים; אבי, אמי ואחותי המשיכו לאשוויץ. אבי נשלח מאשוויץ למטהאוזן ובסוף המלחמה הגיע לטרזינשטאט. אחותי נשלחה מאשוויץ לרבנסבריק וגם היא הגיעה לטרזינשטאט. אמי נפצעה בתאונת עבודה באשוויץ, רגלה נכרתה והיא נותרה בבית חולים באשוויץ עד שחרור המחנה בינואר 1945. אחרי המלחמה מצאנו אחד את השני. משפחה גרעינית - אבא, אמא, אחותי ואני - המשפחה אוחדה מחדש.

מכובדי -

אני עומדת פה בענווה רבה. אינני רשאית ואינני יכולה לדבר בשמו של אף אחד. אבל אני הייתי שם - הייתי עדה להידרדרות האדם כבן אנוש ואני נושאת את האזהרה הזאת כל ימי חיי.

ב-1950 עליתי ארצה. עליתי מתוך כמיהה לארץ שלי, לבית שלי כיהודיה, לחיות חיים נורמליים ככל אדם. אני שמחה שניתנה לי ההזדמנות לקחת חלק בבניית של הארץ בשלבים ראשונים של קיומנו כעם חופשי במולדתו.

לא היו לי דרישות כלשהן.

במרוצת הזמן הקמתי משפחה משלי.

עם כל מה שעברתי, שאפתי להשתלב בחיים רגילים, עם המטלות והשמחות הרגילות. אני שילבתי את העבר בחיים העכשוויים, מעולם לא התכחשתי לו, לא שללתי ולא ברחתי. השתדלתי ללמוד ולהצניע לכת.

למדתי כי במלחמה אנשים טובים לפעמים איבדו מצפן מוסרי, מבלי להבחין בכך.

אני בוחרת בראש וראשונה - לראות את האדם: בגובה העיניים, שווה ערך, הערך המקודש של החיים.

עתה, במלאת 70 שנה למדינה, הסבל שלנו בעבר מזהיר אותנו שבעתים: כל אדם נולד בצלם וזכותו שווה בעולם הזה.

זאת הראשית וגם התמצית של החברה האנושית להתקיים.

שמי צפורה נהיר.

נולדתי בשנת 1930 בפולין,

בעירה Hrubieszów.

היינו משפחה קטנה,

הורי משה אברהם שטכר

ומאריים שיינדל שטכר

לבית ויינשטיין, אחותי

שרה ואני, פייגלה. אבל

סביבנו היתה משפחה

גדולה, סבים וסבתות,

דודים ובני דודים רבים

משני הצדדים, שחיו בעיר ובעיירות סמוכות ובכפרים.

אחדים אף הרחיקו לערים גדולות - ורשה ולודז'.

ב-1 בספטמבר 1939 פרצה המלחמה. צעד אחרי צעד חוונו את כל שלבי הכיבוש.

לצערי, אני בוגרת כל שלבי השיטה הגרמנית. פרט

לתקופה במחבוא בתוך ארגז בעלית הגג, עברתי את כל

השלבים, רדיפה, גטו, מחנות, ואני נושאת בתוכי את

הצלקות של הרוע הלא אנושי, שנעשה ע"י בני אדם נגד

בני אדם.

אינני יודעת, אם היה לי מזל בהישרדותי. זה היה

מקרה סתמי, לא סטטיסטי.

כשאתה שומע עדויות, עם כל הכאב וההזדהות

הרגשית, אתה שמח - הנה אדם חי, אחד שניצל! אני לא

מסוגלת לתגובה האנושית כל כך. אני תמיד רואה את

השותקים, את המתים האילמים שסיפורם לא נשמע.

ביחד עם הורי ואחותי עברנו את כל התלאות.

המחנה האחרון בו היינו יחד היה מיידאנק.

בסוף יולי 1944 המחנה פורק באופן חפז, והגרמנים

הוציאו את האסירים בשיירה רגלית עד לנהר Wisła

תחת משמר כבד. מנקודה זו, כל אחד מאתנו עבר את

שלבי הגיהנום בנפרד, כגורלן של משפחות יהודיות

רבות בשואה.

אני הייתי חולה, בלתי מסוגלת לזוז, והועליתי

לאמבולנס עם מספר נוסף של אסירים. אז הופרדתי

מיקירי. כעבור שלושה ימים הייתי חופשיה.

שרית ברוש

אנחנו והדרוזים וכל מה שבינינו: סיור בדלית אל כרמל

להביע בציוריה את הכאב העצום והסבל הנורא של העם היהודי בתקופת השואה. בנקודת הזמן הזו בותיינה התחילה לחקור וללמוד את הנושא. היא החלה לקרוא ספרים ועדויות של ניצולים ולמדה להכיר מושגים דוגמת גטו, מחנה עבודה, מחנה השמדה, משרפות, מצעד המוות וכן הלאה.

בותיינה הציגה לנו באולם הכניסה ציור אחר ציור (העתקים של הציורים... את הציורים המקוריים זכינו לראות באולם השני לאחר המצגת) והסבירה את המוטיבים הגלויים והנסתרים בהם. לכל ציור היה מסר ייחודי. כך למשל בציור של האנשים הכחוסים בותיינה רצתה להדגיש את הרעב בגטאות, ובציור "הדרגשים" היא רצתה לבטא את הצפיפות שהייתה במחנות. שש טיפות דם על אחד הדרגשים מסמלות את שישה מיליון היהודים שנכחדו בשואה. ברבים מהציורים אפשר להבחין בעיניים מתבוננות. "אלו העיניים של העולם שמתכל ולא עושה כלום", מסבירה לנו בותיינה. בציור "המכתב האחרון", ציור שנתרם למוזיאון "יד ושם", נראית ילדה הכותבת מכתב לנמען אלמוני. ברקע של ציור זה ניתן לדמיין שדה פרחים, אך לא... אלו הן דמויות הפורשות ידיהן למעלה, משועות לעזרה.

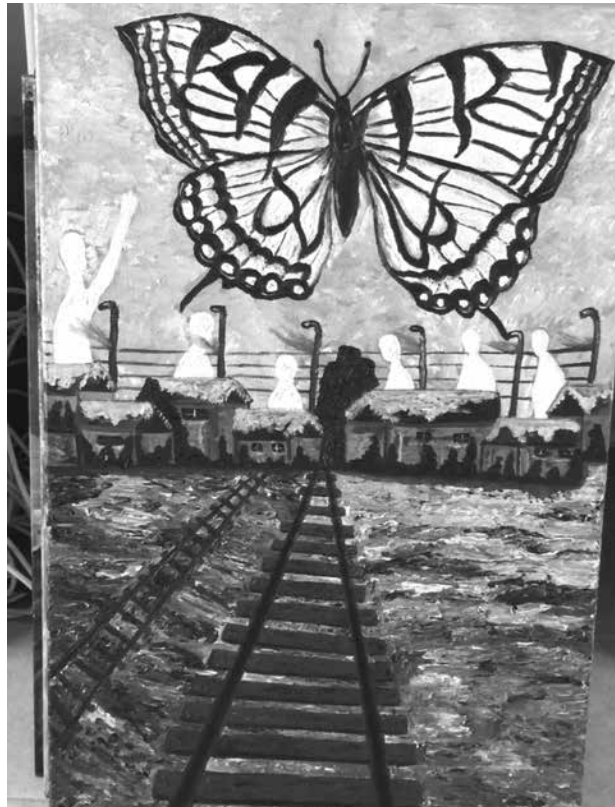
בותיינה רואה בעיסוק שלה בנושא השואה משימת חיים. העשייה החינוכית והערכית שלה מנציחה את זכר השואה ומעודדת את האדם לגלות פתיחות, הקשבה וסובלנות אל הזולת. את הערכים האלה הנחילה בותיינה גם לשלושת ילדיה. הבת הבכורה אִיבָה, בוגרת בית הספר התיכון "אורט רונסון" בעוספייה, קיבלה את פרס מנכ"ל רשת אורט בישראל לתלמיד מצטיין חברתית וקהילתית. וכך נכתב בתעודה שהיא קיבלה: "אִיבָה הינה דוגמה של מופת לתלמידה המאופיינת בקודים מוסריים וערכיים המושרשים עמוק בלימודיה וביחס שלה לאחר, למערכת ולאנושות בכלל".

ביולי 2017, בהיותנו באוטובוס שהביאנו מוורשה ללובלין, שמעתי כמה נשים מדברות על ה"בובלך" – לביבות חמות מקמח כהה שנמכרו בפולין בעיקר בחורף. נזכרתי מייד שבביקורי הראשון אצל **בותיינה חלבי**, האומנית הדרוזית הראשונה שמנציחה את השואה בציור, ראיתי ציור של שתי נשים עטופות בשמיכות היושבות בקרן רחוב בגטו לובלין. בותיינה סיפרה לי אז שאחד מניצולי השואה שהיא פגשה, הסביר כי תחת בגדיהן הן מסתירות עוגיות "בובלך" (כדי שאלו לא יתקררו). בנסיעה ההיא נרקם הרעיון לארגן סיור בדלית אל כרמל בגלריה להנצחת השואה, ובאותה ההזדמנות גם ללמוד על העדה הדרוזית.

ביום שבת, ה-20 בינואר 2018, 34 אנשים מארגון יוצאי לובלין ופולאבי - לרבות בני הדור השלישי - יצאו לדרך עם בתי שני ברוש ואתי. נפגשנו בתחנת הדלק בכפר עם **תמיר חלבי**, בעלה ו"אמרגנה" של האומנית. תמיר הוביל אותנו בשיירה דרך סמטאות היישוב הצרות עד לביתם, שם נמצאת הגלריה. כבר בכניסה לגלריה הרגשנו בחמימות ובפתיחות, כשבותיינה קיבלה את פנינו בברכות.

הגלריה מחולקת לשני אולמות, ובאולם הכניסה בותיינה מארחת קבוצות ויחידים. על הקירות מסביב תלויות תעודות הוקרה והערכה רבות מיחידים ומקבוצות המגיעים מכל קצות הארץ ומחו"ל. אל הבית "עולים לרגל" מבקרים רבים אשר רוצים להאזין לסיפוריה של בותיינה חלבי, להבין "איך דרוזית הגיעה לנושא השואה" ולראות מקרוב את אוסף הציורים המרגש.

בשנת 2007 קראה בותיינה כתבה בעיתון **ידיעות אחרונות** על אודות השואה. הכתבה כללה גם תמונות וסיפורים של ניצולי שואה. בותיינה הזדעזעה והתרגשה עד דמעות, ובאותו הרגע החליטה כי היא רוצה לנסות

Buthaina Halabi, Druze
artist commemorating the
Holocaust

בوتיינה חלבי, אמנית דרוזית
מציינת את השואה

הבית היפהפה והמיוחד הזה. תמיר וניבאל חדיד קיבלו אותנו בחום רב (ולא בגלל האש שבערה באח בכניסה לבית). ישבנו בסלון ביתם המערב ישן עם חדש ונהנינו מהמטעמים ומהבישולים שהגישו לנו בני המשפחה. הכרנו את אם המשפחה, את בני הזוג חדיד ואת אחת מילדיהם. כולם הלכו וחזרו כל העת, מביאים מנות מגוונות של מאכלים דרוזיים. במהלך הארוחה ולאחריה תמיר חדיד סיפר לנו על ההיסטוריה של העדה הדרוזית, על ההיסטוריה שלו ושל משפחתו ועל קשריהם העבתיים עם הארץ ועם מדינת ישראל. השיחה קלחה וכללה שאלות ותשובות, הערות והארות. הרגשנו כבביתנו ולא רצינו לעזוב... לבסוף עזבנו, אך טעם טוב ומתוק נותר בפינו.

היה זה יום חורף מקסים. לא רק כי השמש זרחה, אלא בגלל המקומות והאנשים שהצליחו לרגש אותנו, להאיר ולגרום לנו להאמין שהעולם אכן יכול להיות טוב יותר. אותם הדרוזים שפגשנו, בני משפחות חלבי וחדיד, מייצגים עבורנו את תוכן דבריו של יצחק בן צבי: "השלום והצדקה מתחילים בבית".

בوتיינה חלבי זכתה בפרסים רבים על פעילותה המבורכת. במאי 2018 העניק לה "משואה - המכון ללימודי השואה" את פרס החינוך לשנת הלימודים תשע"ח, וזאת בשל "תרומתה להוראת זיכרון השואה בשילוב אומנויות, לקידום סובלנות ודיאלוג בין תרבותי ולמאבק באנטישמיות ובגזענות".
בوتיינה הצליחה להדהים ולרגש אותנו. הפגישה איתה הותירה אותנו פעורי פה...

המשכנו בסיוור בכפר. נסענו שוב בשיירה אחרי תמיר, הפעם לעבר מרכז יסמין – מרכז לצמחי מרפא הכולל גם מרכז מידע והדרכה למבקרים. פגשנו את בעלת המקום, פותה חלבי, והיא הסבירה שצמחים יכולים לעזור לנו לשמור על בריאותנו ולקיים חיים בריאים. צפינו בסרט קצר אשר תיאר את צמחי המרפא (את רובם אפשר למצוא בדלית אל כרמל וסביבותיה) ותרומתם לגוף האדם.

ממרכז יסמין נסענו לארוחת צהריים בבית משפחת חדיד, קרובי משפחה של תמיר ובוטיינה. החנינו את כלי הרכב בין עצי הדקל ועצי הזית המקיפים את

אלי שמואלי

מהמושבה האמריקנית דרך נווה צדק ועד לוואדי בעיר הלבנה

באותה האוניה הגיע גם היזם רולה פלויד. הוא הביא איתו עגלת דרכים קטנה מאמריקה וחנך בה את דרך הכורכר שחיברה בין יפו לירושלים. סכסוכים שפרצו בין המתישבים האמריקאים, מגפות קטלניות והתנהגות בעייתית של המנהיג אדמס הביאו בתוך פחות משנתיים לפירוק המושבה.

הטמפלרים: רחובות בצורת צלב

משננטשה המושבה האמריקנית, התיישבו בה הטמפלרים. אלה שאפו להכשיר את הקרקע לשיבתו השנייה של ישו: לפי אמונתם, מגורים בארץ הקודש בכפרים יצרניים יקרבו את הגאולה. שנה לאחר מכן, ב-1871, הם הקימו את המושבה שרונה בתל-אביב (כיום אזור הקריה).

בשנת 1891 הקימו הטמפלרים מבנה נוסף, מבנה אשר נמכר לפרוץ פון יוסטינוב. הברון, סבו של השחקן המפורסם פיטר יוסטינוב, שדרג את המבנה והקים לצידו גן מרהיב אשר כלל פינת חי קטנה. הגן בכור אלחדיף שתל בחצר ייחור של הפיקוס הבנגלי הנדיר ממקווה ישראל. הסופר עגנון הזכיר את המקום בספריו. הקיסר הגרמני וילהלם התארח בו בביקורו בארץ ישראל.

אחד מראשוני הבתים ששופצו ושוחזרו במושבה, היה הווילה של משפחת נורטון. בשנת 1990 השף חיים כהן ושותפתו אירית שנקר החליטו להעביר למבנה זה את מסעדת היוקרה שלהם, "קרן".

בשנת 2002 בני הזוג הולמס ממדינת מיין שיפצו ושחזרו בית אוונגליסטי מתפורר בפינת הרחובות אוורבוך ובר הופמן. בשנת 2005 פתחו שם בני הזוג את בית הידידות של מדינת מיין, והוא משמש כמוזיאון המושבה האמריקנית.

בשנה שעברה ליוויתי את רעייתי מרים בכנס שנערך בלובלין. באותו הביקור נוכחתי בהתעניינות הרבה של האנשים במקומות אשר קרוביהם חיו בהם לפני שנים רבות! הבתים, הרחובות, החנויות, בתי הספר והמוסדות הקהילתיים שהם הכירו מסיפורים ומתמונות, קרמו עור וגידים.

אז מה הקשר בין לובלין לעיר הלבנה? הרי רוב הישראלים נוסעים ומגלים ערים ומקומות בעולם הגדול – מראש השפיץ של ההר פוגי ביפן ועד למפלי האיגואסו בברזיל ובארגנטינה פינת פרגוואי.

תל-אביב, בתל-אביב ביקרת?

ראשיתה של תל-אביב הייתה בצורך במגורים לעולים היהודים. במשך שנים רבות עלו יהודים לארץ הקודש בדרך הים, הגיעו לנמל יפו והמשיכו לירושלים. במחצית השנייה של המאה ה-19 יפו הייתה צרה מלהכיל את גלי העלייה היהודית.

הסיוור שלנו החל בסקירת התיישבותן של שתי תנועות משיחיות נוצריות.

המושבה האמריקנית: שכונה לקירוב הגאולה

ב-22 בספטמבר 1866 עגנה ליד נמל יפו אוניית המפרש האמריקנית, "נלי צייפין". על סיפונה של האוניה הייתה קבוצה של 156 איש, נגרים ואיכרים נוצרים אוונגליסטים, בראשותו של הכומר המורמוני ג'ורג' אדמס. קבוצה זו האמינה כי פעילות חקלאית בארץ הקודש וסיוע ליהודים שכבר חיים בה, יקרבו את הגאולה ואת ביאת המשיח. הם הביאו איתם באוניה בתי עץ טרומיים ארוזים, רכשו חלקה קטנה מצפון ליפו – 43 שנים לפני הקמת העיר תל-אביב – ובתוך זמן קצר העמידו בשכונה כ-15 מבני עץ. שניים מחברי הקבוצה, האחים דריסקו, הגדילו לעשות ובנו בית אבן בן שלוש קומות – מלון "גרנד הוטל".

צילומים: שמואל בר-ישראל

ולהאלה

במשך 30 שנה לא הוקמו מושבות טמפלריות חדשות. בשנת 1903 הוקמה בסמוך למושבה הוותיקה ביפו שכונה טמפלרית נוספת, "ולהאלה" שמה. השכונה הזו הוקמה בצמוד למסילת הברזל בקו ירושלים-יפו, וכיום נותרו ממנה שלושה בתים גדולי מידות. בסמוך לרחוב אשר קישר בין נווה צדק לכביש יפו-שכם (כיום דרך אילת), אנו חוצים את **גשר הרכבת**. ב-ה' בתשרי תרנ"ג (26.9.1892) יצאה הרכבת הראשונה מיפו לירושלים, כשהיא עטורה בדגלי האימפריה העות'מאנית. משך הנסיעה בקו החדש היה כארבע שעות.

הערה: שנתיים חלפו מיום תחילתה של בניית מסילת הרכבת עד שזו הגיעה לרמלה, ושנתיים נוספות חלפו עד לנסיעתה הראשונה של הרכבת לתחנה בירושלים. ארבע שנים בסך הכול. העבודות בקו הרכבת המהירה לירושלים, קו שאורכו 57 ק"מ וזמן הנסיעה המתוכנן בו הוא 28 דקות, החלו בשנת 2001 והיו אמורות להסתיים בשנת 2005. עד היום לא הושלמה הבנייה, ומועד סיומה אינו ידוע. יחי ההבדל הקטן.

נווה צדק

בשנת 1887 הוקמה נווה צדק על אדמות שקנה אהרן שלוש מחוץ לחומות יפו. את האדמות הוא מכר לאנשי האגודה "עזרת ישראל" אשר יסדו האחים שמעון ואליעזר רוקח וד"ר מנחם שטיין. הבתים נבנו בצפיפות והיו צמודים זה לזה. צורת בנייה זו חסכה בקרקע ובהוצאות בנייה, וגם סיפקה ביטחון רב יותר למתיישבים. בשנת 1923 הסתפחה שכונת נווה צדק לתל-אביב. נווה צדק הייתה בסיס להתפתחות חינוך ותרבות עבריים. הוקם בה מתחם חינוך שכלל בית ספר לבנים, בית ספר לבנות ואת סמינר לוינסקי. בשכונה אף התגוררו הסופרים ש"י עגנון, דבורה בארון, יוסף אהרונוביץ ויוסף חיים ברנר. לימים הוקם במתחם החינוך שבשכונה מרכז סוזן דלל.

העיר הלבנה - אחוזת בית

את המשך הסיור לעבר העיר הלבנה התחלנו ב"עדה", הראינוע אשר נבנה בשנת 1914 ברחוב פינס שבגבול

שכונת נווה צדק. ותיקי תל-אביב זוכרים את אולם "עדה החרוף" המקורה ואת אולם "עדה הקיץ" ללא הגג. מול הראינוע הוקם הקיוסק הראשון של תל-אביב. בשנת תרס"ו (1906) נוסדה אגודת "אחוזת בית". מטרתה הייתה "לייסד מרכז עירוני עברי במקום טוב לבריאות ומסודרת יפה, ותחת הרפז והחלאה שבחוצות הצרים של יפו ימצאו (הבתים) במקום מרווח ונקי[...] האגודה אומרת לבנות שכונה של ששים בית על-פי סדר ושיטה נאה, להתקין רחובות רחבים ויפים ולדאוג גם לצרכי ההיגיינה, כגון תיעול, ביוב וכדומה, ועל-ידי כך תשמש דוגמה ומורה-דרך לכל ההתיישבות העירונית של היהודים בארץ". ב-כ' בניסן תרס"ט (1909) התקיימה ההגרלה הראשונה. במקום ששכן בו ביתו של מאיר דיזנגוף (שד' רוטשילד 16) התכנסו חברי "אחוזת בית", נשיהם וסתם אנשים שבאו להשתתף בשמחה. ספק אם הנוכחים העריכו באותו המעמד כי הם מייסדים הלכה למעשה את העיר העברית הראשונה.

אפילו

מה היה הוואדי בעיר הלבנה שציינתי בכותרת? בשטח של שדרות רוטשילד היה ואדי שחצה את חלקת המגרש אשר נרכש. בדרך כלל האדמה בוואדי אינה ראויה לביסוס מגורים. המתיישבים "ניצלו את אפיק הוואדי" ומילאו אותו באדמת הגבעות הקטנות שבמגרש כדי שהמגרש יהיה ישר לחלוטין. באכסדרת מגדל שלום יש תמונה המנציחה זאת, כמו גם מצגת מאלפת של העיר הלבנה. באכסדרה נראים קירות פסיפס שהכינו נחום גוטמן ודוד שריר, כמו גם תצוגות של דגמים ותמונות מהעיר הלבנה. דומה כי מתבקש ביקור נוסף להשלמת סיורנו.

בהיכל הזיכרון הממלכתי לחללי מערכות ישראל (צילום: שני ברוש)

שני ברוש

רשמים מהסיור בהר הרצל

לנפילתו של כל חלל נדלק בלבנה נר זיכרון. הביקור בהיכל הוא חלק מההנצחה הקולקטיבית של הנופלים ומהניסיון להעביר את לפיד הזיכרון מדור לדור.

משם המשכנו לביקור במוזיאון הרצל. המופע האור-קולי במוזיאון הפגיש אותנו עם דמותו של חוזה מדינת היהודים: תפיסתו של הרצל עוררה מחשבות על אודות מצבם של היהודים והיהדות, והצגתה אפשרה לנו להיות שותפים לשאיפותיו הנועזות של הרצל ולמסעו האישי הסוער. הביקור במוזיאון חיזק בנו את תחושת השותפות לדרך ואת ההכרה כי עלינו להתמודד יחדיו עם האתגרים העומדים בפנינו, כעם וכאומה, כדי להמשיך להגשים את חזונו של הרצל.

ב-8 ביוני 2018 קבוצה של חברי הארגון יצאה לסיור בהר הרצל. פתחנו בביקור בהיכל הזיכרון הממלכתי לחללי מערכות ישראל, מיזם של משרד הביטחון שנועד להנציח את זכרם של חללי מערכות ישראל אשר נפלו בהגנה על הארץ ומחוצה לה מאז שנת 1860 ועד היום.

עיצוב ההיכל מאפשר חוויה אישית וקולקטיבית של הנצחה, והוא מצליח להמחיש את החוב המוסרי של המדינה לנופלים ואת הציווי "נזכור את כולם". קיר השמות של החללים עוטף מבנה מרשים בצורת לפיד, והוא מציג סיפורים אישיים של הנופלים השוזרים יחדיו את סיפור הקמתה של מדינת ישראל. שמות החללים ותאריך נפילתם חרותים על לבנים אחידות, וביום השנה

<https://blog.teatrnn.pl/laboratorium-nn/narracje-niepamieci-studnia-nieobecna-obecnosc/#more-2144>

הבאר

הבאר היא מבנה קטן ולא מגודר אשר נמצא בכיכר רועשת - מרכז של תחנות אוטובוסים בלובלין. בעבר היה כאן צומת הרחובות שירוקה ורוסקה – לב הרובע היהודי. עד לסוף מלחמת העולם השנייה היו מים בבאר. מאז ננטשה הבאר, וחלק ממנה נהרס. כיום בית הבאר הוא אחד השרידים הבודדים שנותרו מהרובע היהודי בלובלין.

מתי נבנה בית הבאר? המועד המדויק אינו ידוע. ב"תפר" שבין המאה ה-19 למאה ה-20 הוקמו בארות בעיר, לרבות ברובע היהודי. בארות אלו היו הבסיס לרשת אספקת המים לתושבי לובלין.

במהלך מלחמת העולם השנייה רוב הבארות פעלו עדיין. ארבע מהן סיפקו מים לתושבי הגטו. תצלומים מתקופת הכיבוש הגרמני מתעדים את יהודי הגטו ליד הבאר.

בשנים שאחרי המלחמה הבאר הוזנחה, וסכנת פינוי ריחפה מעליה. בשנת 1980 העירייה החליטה לשקם את המבנה ולשמר אותו.

שנים רבות חלפו מאז ההחלטה.

עבודות החידוש של הבאר נשלמו באפריל 2018 ביוזמת יוליאן ורפאל מהרי ומועדון רוטרי בלובלין.

For many years, the well was abandoned and partially devastated
1970s, photo: Jan Trembecki, Archives of "Kurier Lubelski"

בשנים שאחרי המלחמה הוזנחה הבאר וסכנת
פינוי ריחפה מעליה

יואנה זנטר

נרטיבים של (אי) זיכרון: באר. נוכחות נעדרת.

באר. בית באר. פעם היה זה מקור מים, מקור חיים. היום זה מבנה ריק ללא תפקיד, ללא חיים. ריק כל כך עד שהעוברים והשבים בתחנה אינם מבחינים בו.

איך נוכל להמחיש מקום זה בטופוגרפיה של העיר?

ההיסטוריה של הבאר משוחזרת לפי חומרים ארכיוניים. הבאר היא שריד חומרי, אבל האם אפשר לשחזר את שהיה חתום ושמור בשריד הזה?

הנראָה בַּתוֹךְ הַבְּלִתִּי-נְרָאָה

הנראָה נְעוֹץ בַּתוֹךְ הַבְּלִתִּי-נְרָאָה.

התנֻצָּאָה היא שְׁהַבְּלִתִּי-נְרָאָה קוֹבֵעַ
מָה קוֹרָה בַּנְרָאָה.

המוחֲשֵׁי נִשְׁעָן לֹא-נִצֵּיב עַל מִשְׁהוֹ
רוֹפֵס וְחִמְקִמָּק.

(ג'ון דיואי 1)

¹ ג'ון דיואי (Dewey), 1859-1952, היה פילוסוף אמריקאי שכתב בתחום החינוך והמוסר.

הבאר עומדת במקום בו עמדה. אבל הסביבה השתנתה.
בעבר היא נצבה בלב הרובע היהודי בצומת הרחובות שירוקה ורוסקה.
היום שטח זה הוא תחנת האוטובוסים המרכזית של העיר.

What is visible lies in the invisible

2017, photo: Joanna Zętar

הנראָה נעוץ בתוך הבלתי-נראָה

בשריד חתומים עקבות רבים : עקבות אצבעות, סוליות נעליים, ידיים, צלילי דליים נחבטים, המולת מים שופעים. השריד הוא זיכרון של עקבות רבים, כי דרכי אנשים רבים הצטלבו בו : משירוקה, מרוסקה, אולי אפילו מצ'וורטק. כאן, בתור למים - מקור החיים - התרחשו חיי היום-יום. כאן עמדו בתור נשים וגברים, זקנים וצעירים. הם שוחחו, רבו, ולעיתים גררו רגליים. הילדים השתכשכו במים שזרמו בתעלה קטנה במורד הרחוב. שואב המים עמד וחיכה לפרנסה. שומר הבאר גבה את מחיר המים, ויסת את זרם המים, שמר על הסדר.

כיום שוב לא נראה תמונות אלו מסביב לבאר. מקור המים החרב מסמל את האובדן - אובדן של אנשים ואובדן של רובע מרובעי העיר. הבאר היא עקבותיה של נוכחות נעדרת.

איך שרדה הבאר במקום שלא שרד בו דבר? גלמודה נותרה הבאר, אוצרת בחובה את הזיכרון. היא עקבותיו, והיא שומרת על קיומו. הבאר היא נציגה סמלית של ההעדר.

סביבתה הנוכחית של הבאר מבליטה את בדידותו של העד. רק הבאר שרדה. עדה בודדה עם סיפורה. כמוה כאנשים ששרדו - לבדם עם זיכרונותיהם, ללא אח ורע להשיח עמם. פעם היא הייתה במרכז העיר. עכשיו היא במרכז של לא-מקום, בתחנה.

רובד התחנה נערם על רובד החיים שהיו פה פעם. במקום הזה נמתח פעם רחוב שירוקה - רחוב שבניינים גבוהים התנשאו משני צדדיו - עד לבתים שברחוב רוסקה, ליד הכנסייה הפרבוסלבית, לא רחוק מהכנסייה בצ'וורטק. המקום הזה השתנה לחלוטין. אמנם כמו בעבר הוא שוקק חיים, אך דמותו השתנתה ללא היכר.

בית הבאר הוא מבנה מעולם אחר. כיום הוא עומד בסביבה של אוטובוסים חולפים, של מכוניות, אבק ועשן. הוא פריט מבני מעולם אחר, עולם שהיה קיים בעבר, עולם שכיום הוא בלתי-נִרְאָה. אם נרצה להכיר את העולם ההוא, יהיה עלינו להשיג תצלומים, עדויות היסטוריות, מסמכים מלפני המלחמה. כיום - במקום הזה, בתחנה - אין משמעות לבית הבאר, אך הייתה לו חשיבות רבה בטופוגרפיה של העבר.

Water carrier at the well

1942, photo: NN, Marek Gromaszek's collection

שואב מים ליד הבאר

Photo: NN, National Digital Archive

הבאר הייתה מקור מים, מקור חיים

The well from ulica Szeroka
during the ghetto's operation, ca 1942

Photo: NN, collections of Symbcha Wajs

הבאר ברחוב שירוקה
בתקופת הגטו

First disappeared those who came
every day with a bucket for water

1940, photo: Max Kirnberger collection

נעלמו ואינם יהודי הגטו
שמדי יום היו באים למלא
את דלייהם במים

עתה היא עומדת בודדה בתוך הריקנות שיצרו מלחמת העולם השנייה וההתרחשויות אחריה.

תחילה נעלמו אלה שמדי יום היו באים למלא את דלייהם במים. אחר כך נעלמו בתיהם, ואפילו בית הכנסת שלהם נעלם. הנוף התרבותי כיום הוא אחר. הבאר סודקת את המרחב המסודר, המכסה את הזיכרון. הסדק שפוערת הבאר מאפשר לנו להיכנס אל מקום, שחלקיו אינם מתחברים זה לזה. הסדק הנפער מאפשר לנו לנסות להיאבק בהשכחה. הבאר היא הוכחה לכך שעקבות חומריים של הזיכרון פזורים עדיין במרחבי הרובע היהודי העתיק.

צומת הרחובות ברובע היהודי העתיק, שהפך לתחנת אוטובוסים, דחק לשוליים את הבאר.

בעיני העוברים והשבים הבאר היא בלתי-נראית כמעט, בלתי-מורגשת כמעט, למרות שהיא ניצבת במקומה המקורי. היא לא יובאה הנה מבחוץ. היא אינה זרה כאן. היא אבן מאבני המקום. היא חלק מקורי ממרקם החיים שהתקיימו כאן בעבר. היא אבן מזכרת לעבר ההוא. היום היא ניצבת באמצע כיכר מבלבלת. בעבר, עד למלחמת העולם השנייה, היא הייתה מרכז שניצב בתווך בין שלושה מקדשים סמוכים: בית כנסת, כנסייה פרבוסלבית וכנסייה קתולית. כאילו הייתה מוקד של משולש סמלי.

How did the well survive, since almost nothing survived?

1945-1947, photo: Stanislaw Radzki, Barbara Radzka's collection

חורבות הרובע היהודי -
איך שרדה הבאר במקום
שלא שרד בו דבר?

ומה על המים שהבאר נחפרה עבורם?

הבאר הייתה מקור מים. היום הבאר יבשה: אין בה מים, ואין בה ציוד לאספקת מים. זו דוגמה נוספת לריק, לאין, לנוכחות נעדרת - אין מים, כי אלה שהיו זקוקים למים אבדו ואינם עוד.

"הנְרָאָה נעוץ בתוך הַבְּלַתִּי-נְרָאָה", כתב דיואי. הבאר הנראית עומדת במרכזו של העולם הבלתי-נראה. "אבל", המשיך דיואי, "הַבְּלַתִּי-נְרָאָה קובע מה קורה בנְרָאָה". לפתע מציאות שאינה קיימת, קמה לתחייה. ליד בית הבאר אנו שבים לעולם שמתחת לבאר היבשה - עולם של דליי מים, ילדים משחקים, תורים למים ושואבי מים.

תרגום: נטע אביזר

Around 1942, photo: NN, Marek Gromaszek's collection

נזכור כי מתחת לבאר היבשה של היום -
היה עולם של דליי מים, ילדים משחקים, תורים למים ושואבי מים.

Suddenly a reality that does not exist comes alive. Standing at the water pipe, we move again into the world of water bags from under the well, playing next to children, water queues and water sellers.

יוסף אכטמן

"חדר לדרדקים" של משה הארוך¹

היה מביא את "החותם" כדי לפורר מצות לקמח-מצה בשביל קניידלך, כרמזלך ופרפלך.

חדר הדרדקים של משה היה בקצה רחוב נדסטאבנה, קרוב לנחל. בנחל זרמו מים מרופשים, שחתיכות עץ, סמרטוטים וכל מיני פסולת היו צפים בהם. ואם לא די בכך, הרי מפעם לפעם היו התלמידים מפשילים את מכנסייהם ועושים בו את צרכיהם... כך זרם לו הנחל הקטן דרך רחובות אחדים של הרובע היהודי בלובלין והגיע עד לרחוב קלינובשצ'יזנה (Kalinowszczyzna), הרחק-הרחק עד לטחנת הקמח של קרויזר, ושם נעלם.

ככל הנראה השתייכתי ל"ילדים הטובים יותר". הייתי אז בן ארבע או חמש. אני זוכר שמשה הארוך בכבודו ובעצמו לא הוביל אותי ביד, אלא ממש נשא אותי על זרועותיו לתוך החדר. היה זה חדר מגורים גדול, ארוך ורחב ששימש גם כמטבח וכחדר אוכל. בכניסה עמדה חבית, ובתוכה מים שהילדים הביאו בדליים מהחצר. התלמידים עזרו לרבנית בעבודות משק הבית וגם הוציאו החוצה את הזבל וזרקו אותו לארגז הזבל (לא פעם התרוצצו סביבו עכברושים ועכברים).

משמאל לחלון עמד שולחן. בעצם היה זה קרש ארוך שהונח על "רגלי חמור" מעץ. על ספסלים קשים ולא נוחים, ללא משענת, היו יושבים כעשרים ילדים. משה הארוך היה מלמד אותם א"ב בניגון, חומש ורש"י, או מעביר להם את פרשת השבוע: "אָפֶּה, אָן אישה פִּי ווען

אפילו בגילי המופלג (92 שנים) קשה לי להירפא מה"מחלה" שנקראת לובלין.

יש סברה שהחידק של הבית הישן מושרש בזיכרוני ובתת-ההכרה שלי. הגם שזיכרונותי אישיים, הם מתארים הווייה כללית, כיוון שב"חדר לדרדקים" כזה למדו רבים מילדי לובלין.

רחוב נדסטאבנה (Nadstawna) היה ידוע במספרם הגדול של ה"חדרים" בו – בכל בניין כמעט אפשר היה למצוא חדר. זכורים לי כמה מהם שכבר אינם ולא יהיו עוד, וזכורים לי ה"מלמדים" שהיו מופְּרִים בכינוייהם ולא בשמות המשפחה שלהם: געצל העיוור, ברוך השמן, משה הארוך ואחרים.

המלמד געצל היה עיוור רק בעין אחת, שהייתה מכוסה בצעיף עלוב, והמשקפיים עבור העין הרואה היו קשורים בחבל על האוזניים. פופיק, ברוך השמן, משה הארוך, רבים לא הבינו מדוע לא פונה "הגבוה". דווקא אצלו, אצל משה הארוך רחב הגו, קיבלתי את ראשית החינוך וההשכלה שלי ביידיש. החדר שלו נחשב לחדר שלמדו בו "הילדים היותר טובים", אלה שהוריהם שילמו שכר לימוד קצת יותר גבוה ושילמו אותו בזמן.

למשה הארוך היה עוזר שליווה בלילה את הילדים לביתם. בחג הסוכות, תמורת פרוטות אחדות, היה מביא לולב ואתרוג לברכה להורים מעוטי יכולת שידם לא הייתה משגת לקנות לולב ואתרוג משלהם. לפני פסח

1

דרדק - ילד קטן. כינוי לתלמיד מתחיל בכיתות הנמוכות.

מְלִיטְדֵי־רֵדְקֵי - מורה למתחילים, מלמד תינוקות.

חדר - כיתת הלימוד היהודית-מסורתית לילדים.

חדר לדרדקים - חדר לילדים קטנים. השלב המוקדם ביותר של הלימוד. הלימודים בחדר החלו כבר בגיל שלוש או ארבע. החדר היה ממוקם בביתו של הרב, או לחלופין באחד מחדרי בית המדרש או בית הכנסת.

כמה גביעים. בארונית לא היה די מקום לכל המלתחה שלהם, ולכן שאר המלבושים היו תלויים על הקיר - כמו מבושים, מכוסים בסדין.

בקיץ ובחורף, עמוק אל תוך הלילה, היו הילדים לומדים בשקידה להגות כהלכה: "ויקרא האט גערופן, אָל צו מֶשֶׁה, איינער וואס האט געהייסן משה". אנחנו הילדים כבר ידענו שזה משה רבנו...

אך חייבים לומר, כי אף על פי כן, מחדרי דרדקים כאלה עם מלמדיהם, צמחו ועלו רבנים, מלומדים, סופרים, מהנדסים, רופאים ואנשי מופת שהיו לגאוות עמנו...

תרגום מיידיש: יהודית מאיר

תְּזַרְעֵ עֵץ וְיִקְלְדָה זַיִן וְיִזְרַע עֵץ אֲשֶׁר יִזְרַע וְיִזְרַע עֵץ אֲשֶׁר יִזְרַע...² את הילדים שהיה להם "ראש פתוח", הוא לימד מדי פעם דף גמרא.

חדר השינה היה בצד ימין, מופרד בקיר עץ מה"חדר". על הקיר משמאל הייתה תלויה תמונה של משה רבנו ועשרת הדברות, מימין תמונה של אהרן הכהן, וביניהן תמונה צבעונית יפה של רבנים וגאונים ובראשם הרמב"ם. לא פעם חשבנו: כיצד ידעו איך נראו כל האישים הגדולים והמכובדים האלה?

בחדר השינה עמדו שתי מיטות בצורת האות "ד", שידה למצעים ועליה שני פמוטים מפליז וקופסת בשמים. אני חושב שהקופסה הייתה עשויה מכסף, וכמוה עוד

Photo: Alter Kacyzne (YIVO Digital Archive)

צילום: אלטר קאציזנה

² "אשה כי תזריע" - פרשת "תזריע-מצורע" היא הפרשה הרביעית בספר ויקרא. היא עוסקת בעיקר בדיני טומאה וטהרה ובנגע הצרעת. מבחינה חינוכית אנחנו תמהים: מה לפרשה כזאת ולילדים כה רכים? רבותינו, מנחילי המסורת היהודית, בחרו להתחיל את לימוד התורה לילדים בספר ויקרא דווקא. אמירתם הייתה "יבואו טהורים ויתעסקו בטהרות", כלומר יבואו הילדים הטהורים וילמדו ענייני טהרה וקדושה. כיוון ששפת הדיבור הייתה יידיש, היה צורך לתרגם את הפסוקים מעברית ליידיש. המלמד היה מקריא את התרגום בין הפסוקים.

דער דרדקי-חדר פון לאנגן משה

יוסף אכטמאן

עסזאל. ביים אריינגאנג איז געשטאנען א פאס מיט וואסער, וואס די קינדער האָבן אין עמערס געברענגט פונעם פלומפ אין הויף. די תלמידים האָבן אויך געהאַלפן דער רביצין אין דער שטוב-ווירטשאפט, ארויסגעטראָגן דאָס מיסט צום קאסטן, אויף וועלכן מ'האַט נישט איינמאַל געזען ארומלויפן שטורעס און מייז.

ביים פענצטער לינקס, איז געשטאנען א טיש. בעצם – א לאנג ברעט, ארויפגעלייגט אויף קאַזלעס. אויף הארטע, אומבאקוועמע בענק, אָן אַן אַנלעך, זענען געווען אויסגעזעצט עטלעכע צוואנציק קינדער, מיט וועלכער דער לאנגער משה האָט מיט א ניגון געקנעלט דעם אלף-בית; צי א פרשה חומש און רשי"י, אָדער מעביר געווען די סדרה פון דער וואָך. ווי אויך: אישה, אָן אישה פו ווען תזריע זי וועט תזריע זיין וילדה זכר און סיוועט געבוירן ווערן א זכר וטמאה שבעה ימים – און אזוי ווייטער... דאקעגן מיט די קינדער, וואָס האָבן געהאט "אָפענע קעפ", האָט ער טיילמאַל געלערנט א בלאט גמרא.

דאָס שלאַפצימער איז געווען רעכטס, אָפגעטיילט מיט א הילצערן ווענטל, אויף וועלכן ס'איז געהאַנגען דאָס בילד פון משה רבינו מיט די עשרת הדברות. רעכטס – דאָס בילד פון אהרון הכהן. און אינמיטן, צווישן די צוויי – א שייך קאַלירט בילד פון רבנים און גאונים, בראש מיטן רמב"ם. מיר האָבן געטראכט נישט איינמאַל: פון וואנען האָט מען געוואוסט, ווי אזוי די אלע גרויסע, בכבודיקע לייט האָבן אויסגעזען?

אין שלאַפצימער זענען געשטאנען צוויי בעטן, אין פאַרם פון א "ד", א קאַמאַד פאר וועש און אויף אים – צוויי מעשענע לייכטער מיט א בשמים-פּושקע. איך מיינ, אז פון זילבער, ווי אויך עטלעכע בעכער. אין דעם שנקל האָט נישט געקענט אריינגיין א סך פון זייער גארדעראַב, זענען די רעשט מלבושים געהאַנגען, ווי פארשעמט, אויף דער וואנט, איבערגעדעקט מיט א ליללעך.

אזוי האָט מען זומער און ווינטער, ביז אין דער נאכט אריין, געלערנט, ריכטיקער געזאַגט – געקנעלט מיט די קינדער: "זיקרא האָט גערופן, אל צו משה, איינער וואָס האָט געהייסן משה". נאָר מיר, די קינדער האָבן שוין געוואוסט, אז דאָס איז משה רבינו...

נאָר דעם אמת געזאַגט, זענען דאָך פון אזעלכע דרדקי-חדרים מיט זייערע מלמדים אויסגעוואקסן רבנים, געלערנטע, פּען-מענטשן, אינזשעניערן, דאָקטוירים און פּערזענלעכקייטן, מיט וועלכע אונדזער פּאַלק האָט שטאַלצירט...

אפילו אין מיין איצטיקן עלטער (92 יאָר), איז מיר נאָך אלץ שווער זיך אויסצוהיילן פון דער "קראנקייט" וואָס הייסט לובלין. א סברה, אז דער באקציל פון דער אלטער היים איז טיף פארוואַרצלט אין זכרון און באוואוסטזיין. הגם מיינע זכרונות זענען פּערזענלעכע, זענען אָבער די שילדערונגען פון אלגעמיינעם כאראקטער, ווייל אין אזא דרדקי-חדר האָבן דאָך געלערנט א סך לובלינער קינדער.

די נאדסטאוונע גאס איז געווען באקאנט מיט איר גרויסער צאָל חדרים. כמעט אין יעדן הויז האָט זיך געפונען א חדר. איך געדענק עטלעכע פון זיי, וואָס זענען שוין נישט אָן וועלן נישט זיין מער, ווי אויך זייערע רביס די מלמדים, וואָס זענען געווען באקאנט פון זייערע צונעמען – און נישט פון די פאמיליע-נעמען, ווי: דער בלינדער געצל, דער גראַבער ברוך, דער לאנגער משה און אנדערע.

דער מלמד געצל איז געווען בלינד נאָר אויף איין אויג, וואָס איז געווען צוגעדעקט מיט א שאַל פון א וועלטשענער ניס און די ברילן פאר דעם זעענדיקן אויג, זענען געווען אָנגעהאַנגען אויף די אויערן מיט א שטריקל. דער פּופיק, דער גראַבער ברוך, דער לאנגער משה, א סך האָבן נישט פארשטאנען, פאר וואָס מען רופט אים ניט דער הויכער. טאקע ביי אים, דעם ברייטפלייציקן און לאנגן משה, האָב איך באקומען מיין ערשטע יידישע דערציאונג און בילדונג. זיין חדר איז געווען פארעכנט פאר די אזוי גערופענע "בעסערע קינדער", וועמענס עלטערן האָבן אנטקעגן אנדערע חדרים געצאָלט אן עטוואָס העכערן שכר-לימוד און צו דער צייט. דער לאנגער משה האָט אויך געהאט א בעלפּער, וואָס האָט ביינאכט אָפּגעפירט די קינדער א היים. דער בעלפּער האָט אויך אין סוכות געברענגט פאר גראַשנס צו די קינדערס עלטערן דעם אתרוג און לולב צום בענטשן, ווייל זיי האָבן נישט געקענט זיך דערלויבן איינצוקויפן אן אייגענעם אתרוג. דאקעגן פסח האָט ער געברענגט די "סטעמפּע" צו שטויסן מצות אויף מצה-מעל פאר קניידלעך, כרעמזלעך און פּערפל.

משהס דרדקי-חדר האָט זיך געפינען אין עק פון דער נאדסטאוונע גאס, נאָענט צום טייך, וועלכער האָט מיט זיך פּאַרגעשטעלט א שמוציק פליסיק וואסער, מיט שווימענדיקע שטיקלעך האַלץ, שמאטעס און אנדערע זאכן, וועלכע מ'האַט אהין אריינגעוואָרפן. אויסער דעם, האָבן די תלמידים נישט איינמאַל אָפּגעלאָזט די הייזלעך און אויפן פלאץ געטאַן זייער באדערפּעניש... אזוי איז זיך דאָס טייכל געפלאָסן דורך אייניקע גאסן פון דער יידישער געגנט אין לובלין און דערגאנגען ביז קאליניאָוושטשינע, העט-העט ביז קרויזעס מיל און דאָרט פארשוואַנדן.

ווייזט אויס, אז איך האָב זיך געמוזט רעכענען צו די "בעסערע קינדער". איך בין דעמאָלט אלט געווען א יאָר 5-4 און כ'געדענק, ווי דער לאנגער משה בכבודו ובעצמו האָט מיך נישט געפירט ביים הענטל, נאָר ממש געטראָגן אויף זיינע הענט אין חדר אריין. דאָס איז געווען א גרויסער, לאנגער און ברייטער צימער, וואָס האָט אויך געדינט פאר א קוך און

Alter Kacyzne Photographs - מצילומיו של אלתר קציזנה

(YIVO Digital Archive)

Photo: Alter Kacyzne (YIVO Digital Archive)

רבי עם תלמידיו בחדר בלובלין.
צילום: אלטר קציזנה

Warsaw, 1922. Young Yiddish literary crowd.
Standing: Alter Kacyzne and Uri Zvi Grinberg.
Sitting in center: Peretz Hirshbein (Yivo)

ורשה, 1922. חבורת סופרי יידיש.
עומדים מימין: אלטר קציזנה ואורי-צבי גרינברג.
יושב במרכז פרץ הירשביין.

נטע ז'יטומירסקי אבידר

אלתר קציזנה

(1885-1941)

א. האמן

שני תחומי יצירה אלה, הכתיבה והצילום, נבעו מאותו מקור: נפש אמן רגיש, בעל מבט חד ומבע ייחודי. התיאורים הספרותיים של קציזנה מצטיינים בציוריות מפתיעה, ועבודות הצילום שלו מספרות סיפור.

הוא היה אמן בעל כנפיים.

כנף של מילים וכנף של תמונות אפשרו לו להמריא לפסגות של עולם הספרות מזה ושל אמנות הצילום מזה.

הוא היה מן התורמים החשובים והבולטים לחיי התרבות היהודיים בפולין במחצית הראשונה של המאה ה-20. הושפע מי"ל פרץ, היה ידיד של הסופרים פרץ מרקיש, אורי צבי גרינברג, ישראל יהושע זינגר ואחיו הצעיר יצחק בשביס זינגר, היה חברם של המשוררים מלך ראוויטש וקדיה מולודובסקי.

סופו היה מר: בשנת 1941 נרצח באכזריות בפוגרום בידי אוקראינים יחד עם רוב רובם של יהודי טרנופול.

קוראיו היו קהל דוברי היידיש, והם העריכו אותו מאוד. איה הם?

ומי מבינינו, דוברי העברית, שמע את שמו? שמו נשכח יחד עם עולם התרבות היהודית באירופה, עולם ששקע בתהום הנשייה.

בספרים שכתבו על אודות לובלין, נתקלתי שוב ושוב בתצלום של הרבי עם תלמידיו בחדר בלובלין.

שמו של הצלם: אלתר קציזנה. הוא היה צלם-אמן שתיעד את חיי היהודים בעיירות מזרח אירופה בין שתי מלחמות העולם.

השנה הגיע לידיי ספר שתורגם לאחרונה מיידש לעברית, **חזקים וחלשים**. המחבר: אלתר קציזנה.

הופתעתי. מה, הוא היה גם סופר??!

ונדהמתי לגלות: ועוד איזה סופר!

כך כתבה עליו המתרגמת בלהה רובינשטיין¹:

"הוא היה יוצר פורה: כתב סיפורים קצרים, מחזות, רומן, שירים, רשימות עיתונאיות, פיליטונים, מסות ורשמי מסע - - -

הוא היה צלם מחונן. ספר הצילומים שלו, המתעד את החיים בעיירה היהודית במזרח אירופה, תרם רבות להנצחת עולם השטעטל שנכחד.

¹ רובינשטיין, בלהה (2018), אלתר קציזנה - סופר גדול שנרצח וכמעט נשכח. בתוך צימוקים ושקדים, עמ' 233 - 235. הוצאת ידיעות אחרונות.

Alter Kacyzne Photographs - עוד מצילומיו של אלתר קציזנה

(YIVO Digital Archive)

ילדים בלובלין

At the water pump

ליד משאבת המים

ב. ספרו הגדול

הרומן "חזקים וחלשים" מאת אלתר קציזנה

סובבים במערבולת אדירה של חלומות, תשוקות, יצירה, שכרון דמים, אכזריות, ציניות, כאב, אהבה ותוס.

הפיתולים בעלילה מפתיעים ומציגים מגוון של דרמות אנושיות, התנהגויות, יחסים, דעות, מצבים. התיאורים נעים בין ריאליזם לבין גרוטסקה ופנטזיה. השפה נעה בין ליריקה גבישית כיהלום לבין הומור עממי, עסיסי, שאי-אפשר כמעט לתרגמו.

תמונות שראה הצלם -

מצבים דרמטיים שבנה המחזאי -

נקוו לזרם סיפורי סוחף שכתב הסופר באהבה ובחמלה פקוחת עיניים לכל ברואיו.

רק מעט מיצירותיו האחרות של אלתר קציזנה תורגמו לעברית:

- קובץ הסיפורים הקצרים "פנינים חולות" (תרגום: א"ד שפיר). תל-אביב: משרד הביטחון - ההוצאה לאור (ספריית תרמיל). תשל"א.
- המחזה "הדוכס" (תרגום: אליהו חזן). תל-אביב: הוצאת מסך. תשט"ו.

המהדורה הראשונה של הרומן הגדול ביידיש שטאַרקע און שוואַכע התפרסמה בוויילנה בשנת 1929, אך רק בשנת 2012 ראה אור בישראל (בהוצאת ידיעות אחרונות) תרגומו לעברית!

בלהה רובינשטיין יצרה תרגום מופת ליצירת המופת של אלתר קציזנה.

הרומן **חזקים וחלשים** הוא חזיון ענק. הספר מעלה את הוויית החיים היהודיים בפולין בתקופת מלחמת העולם הראשונה ומהפכת אוקטובר ברוסיה.

אידאלים מהפכניים מזה והתנועה הציונית מזה מטלטלים את העולם היהודי הישן.

בדחיסות של הרובע העתיק בוורשה, באופל היערות ובמרחבי פודלסיה נפרשת אפופיאה אנושית חסרת גבולות. זהו מחזה רב-משותפים: דמויות בו עולות אל קדמת הבמה, לוכדות את תשומת לבנו, יורדות מהבמה, נעלמות ונבלעות, ובהמשך החיזיון שבות ומפתיעות אותנו.

המנעד האנושי ברומן ממריא לגבהים וצולל למעמקים. גברים ונשים מכל המעמדות החברתיים - פועלים, בורגנים, סופרים, בוהמיינים, ציירים, ספסרים -

ג. מחזהו של אלתר קציזנה בלובלין אלתר קציזנה והצגת "הדוכס" בלובלין

עברה המערכה הראשונה, ירדנו אל מאחורי הקלעים, והנה נפתחה הדלת והופיע -אלתר קציזנה, ומראהו מוזר מאד, והוא מחבק ומנשק לנו ובקול חנוק מדמעות אומר: "ילדים, איני יודע מי אתם, אך מובטחני שאחרי שנה של עבודה כזאת תהיו כילהקה הווילנאית", והריני נשאר כאן למחר, כדי לדבר לפני הקהל על האוצר שמצאתי כאן בהיסח הדעת". והוא נשאר...

Warsaw. Scene from the play הצגת "הדוכס" בוורשה
"The Duke" by Alter Kacyzne
(YIVO Digital Archive)

בספר אנציקלופדיה של גלויות. כרך ה: לובלין, יש מאמר קצר ומקסים שכותרתו "הצגת 'הדוכס' בלובלין". את המאמר כתבה בלה רפפורט-מיודובניק. מתברר כי בסוף 1927 נוסדה בלובלין להקת חובבים, "לובלינער יידישע דראמאטישע סטודיע". ההצגה הראשונה והיחידה שהעלו על הבמה הייתה "הדוכס" מאת אלתר קציזנה. היא הוצגה כמה פעמים בתיאטרון "פנתאון" וזכתה להצלחה רבה. המשתתפים בהצגה היו האחיות בלה וצפורה רפפורט, זיגבויס (הוא גם היה הבמאי), שיינר, אוזיל, וייצנבליט, ורבינסקי, פריינדליך, סאדר, זיידנבויס, קירשנברג, שטרויזמן. וכך כתבה בלה רפפורט-מיודובניק על אודות ערב הפתיחה של ההצגה:

"הגיע היום שציפינו לו, הצגת המחזה בתיאטרון "פנתאון". היה קר בתיאטרון וחם בלב. האולם נתמלא צופים, היינו כבר מאופרים ונרגשים ---

והנה, לפני הפתיחה, רעש והמולה, אסון ניתן על ראשינו: אלתר קציזנה בכבודו ובעצמו נזדמן אצלנו בערב זה, בדרכו לוורשה, ובראותו את המודעות בעיר בערה בו חמתו, ונחפו לבוא לתיאטרון, ונכנס מיד אל מאחורי הקלעים ומצא את כל משפחת "הדוכס" בתפארתה. והוא טוען: "איזו חוצפה, מבלי להודיע, מבלי לשאול, מבלי הסכם על שכרו מהכנסות!" זיגבויס מבקש אצלו רחמים, הרי הצלצול השלישי, נשאיר את הוויכוח לאחר ההצגה, ובינתיים - התכבד נא ושב, ודווקא בתא...

לאחר שהלך, הפטיר זיגבויס, ואת דבריו ומבט-עיניו לא אשכח: "חבריא, הבה ונעשה". כולנו הרגשנו בשליחותנו, כיהודי אדוק לפני קידוש השם, וכך עלינו על הבמה.

Relief on the wall
of the old theater

תבליט על קיר
התיאטרון הישן

ד. התיאטרון שהמחזה הוצג בו תיאטרון "פנתאון" - התיאטרון הישן

ולעתים הגיעו טובי השחקנים היהודים מוורשה, מווילנה או מלודז'.
על בימתו הציגו גם להקות חובבים מקומיות, כמו הלהקה שהציגה את המחזה "הדוכס" מאת אלתר קציונה.
לאחר הזנחה רבת שנים שוקם התיאטרון הישן, ובשנת 2012 נפתח שוב לפעילות תרבותית מגוונת:
הצגות תיאטרון וקונצרטים בצד מפגשים, שיחות ופעילויות חינוכיות לילדים.

בניין סינמה "פנתאון" נקרא גם "תאטרון מקובסקי" על-שם בעליו הפולני וגם "התיאטרון הישן".
הוא עמד ברחוב יזואיצקה מס' 20.
היה זה התאטרון הראשון שנבנה בלובלין (עוד בשנת 1822), והוא נחשב לאחד התאטרונים העתיקים ביותר בפולין.
בלובלין לא היה תאטרון יהודי קבוע. השחקנים היו מגיעים מחוץ לעיר. לעתים היו אלה להקות נודדות,

The relief on the wall of the renovated theater

התבליט על קיר התיאטרון המשוקם

צילה קייט-מצרי

מה הקשר בין מערכת החינוך בפולאבי, משה סנה ואבי, ישעיהו קייט?

(את הקטע שלעיל כתבה צ'רנה לאם-בורשטיין. הוא נמסר לי באדיבותה של חנה פרנקל, והיא אף טרחה לתרגמו מידיש לעברית.)

אבי סיפר לי על הלימודים בחדר. הוא תיאר את הקושי של ילד קטן ללכת ללמוד בחדר כשבחוץ חשוך עדיין, וגם את המכות מהמלמד אם לא גילית בקיאות בחומר הנלמד. נקודת האור הייתה שאבי חטף פחות משאר הילדים: הוא הגיע מבית מבוסס, ואביו, מוטל קייט, שילם היטב למלמד...

כאשר אבי ואחיו הגדולים ממנו גדלו, הם למדו בגימנסיה. גם אחותו פנינה נשלחה ללמוד בגימנסיה. המוסד המהולל משך אליו נוער יהודי מכל העיירות שבאזור, – משפחות רבות שלחו את ילדיהם ללמוד בפולאבי. ההורים היו שוכרים לילדיהם חדרים בבתים של משפחות יהודיות, והנערים (אלה שלמדו בגימנסיה לבנים) התגוררו ואכלו שם במהלך שנת הלימודים.

גם משה סנה נשלח ללמוד בפולאבי. הוא למד בגימנסיה יחד עם אחיו המבוגר יותר של אבי. השניים היו מנהלים ויכוחים פוליטיים ערים, ואבי אהב להתגנב אל החדר ולהקשיב לדברים. היו אלו השנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה. הקומוניזם פרח ברוסיה, ואיש לא שיער את העתיד לבוא.

עברו שנים. אבי איבד את אָחיו בשואה, פרט לאחותו פנינה שעלתה ארצה ב-1936. הקשר עם משה סנה נמשך, ומדי פעם הם התראו.

ב-1950 עלינו ארצה והתגוררנו בחולון, עיר פועלים שכולם בה היו חברי הסתדרות וחברי מפא"י ההיסטורית. גם לאבי היה פנקס אדום, והוא היה חבר מפלגה נלהב. כך חשבו כולם... הוא רצה שיידעו שהוא חבר מפלגה ונהנה מהזכויות אשר החברות בה העניקה לו. אולם מסתבר שקשרי חברות חזקים יותר - גם אם החבר הוא ראש המפלגה הקומוניסטית בארץ. משה

פולאבי הייתה ידועה במערכת החינוך המפותחת שלה, החל בחדר היהודי וכלה בגימנסיה שלה, מוסד חינוכי שמשך אליו את מיטב הנוער היהודי מכל האזור. מידע על אודות בתי הספר ומערכת החינוך בפולאבי נמצא בספר יזכור של הקהילה:

"עוד בעת שליטתם של הרוסים בפולאבי (אותה הם כינו נוביה אלכסנדריה), הייתה פולאבי ידועה בסביבה כולה כמרכז תרבותי בתחומים שונים.

במקום היה מרכז למידע אגרונומי, ועם הזמן הוא נקרא "אגרונומישן אינסטיטוט". שם נבנו משטחים מיוחדים לניסויים וטרינריים, שבעקבותיהם עלתה רמת המוסד. במקום למדו רוסים ופולנים. אף שהיה בו "נומרוס קלאוזוס", למד שם גם מספר לא קטן של יהודים.

פולאבי הייתה גם גימנסיה לבנים ("שיינמאָנס"), ומאוחר יותר גם גימנסיה לבנות מבתי מבוססים.

כאשר מדברים על חיי התרבות בעיר, צריך קודם כול להזכיר את בתי הספר העממיים. בראשם היה בית הספר של הנריק אדלר, מחנך שיצא לו שם של פדגוג מעולה. בית הספר העממי היה הבסיס שהכין את הנוער לחיות ברמה תרבותית גבוהה יותר, להיות האינטליגנציה של העיירה.

כמו בשאר קהילות פולין היו בפולאבי חדרים מסורתיים ללימוד תורה. בכמה חדרים מתקדמים למדו לא רק עברית, אלא גם קרוא וכתוב בידיש, חשבון ושפת המדינה.

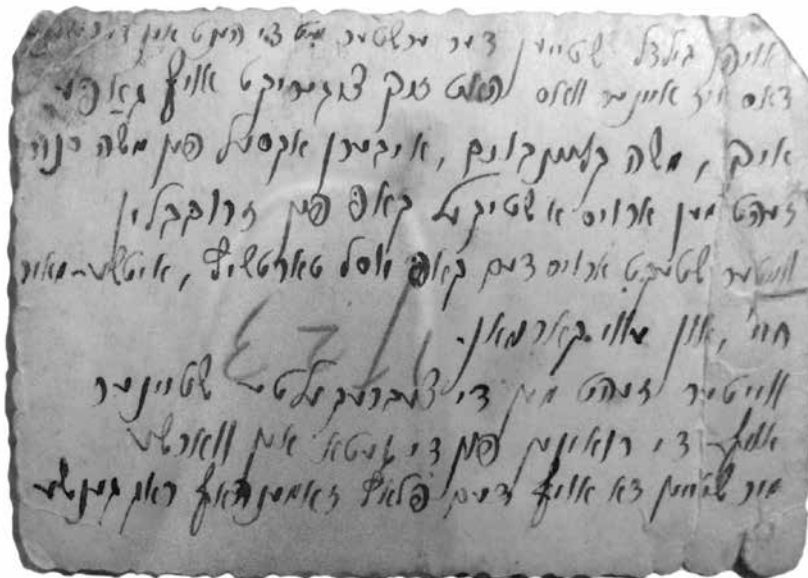
בעיירה היה גם בית ספר רוסי, ובו למדו ילדים בעלי יכולת. אחד המורים היה פישל פרץ, קרוב משפחתו של הסופר י"ל פרץ.

והיה גם בית הספר הנודע "תרבות", חלק מרשת בתי הספר של "תרבות" בפולין.

חלק מהילדים למדו גם באופן פרטי אצל המורה המפורסם יצחק וינטרוב, שהיה אדם משכיל מאוד."

כיכר זמנהוף בוורשה אחרי המלחמה.
על רקע חרבות הגטו עומד אבי ישעיהו קייט (שני מימין) עם משה סנה (במרכז).

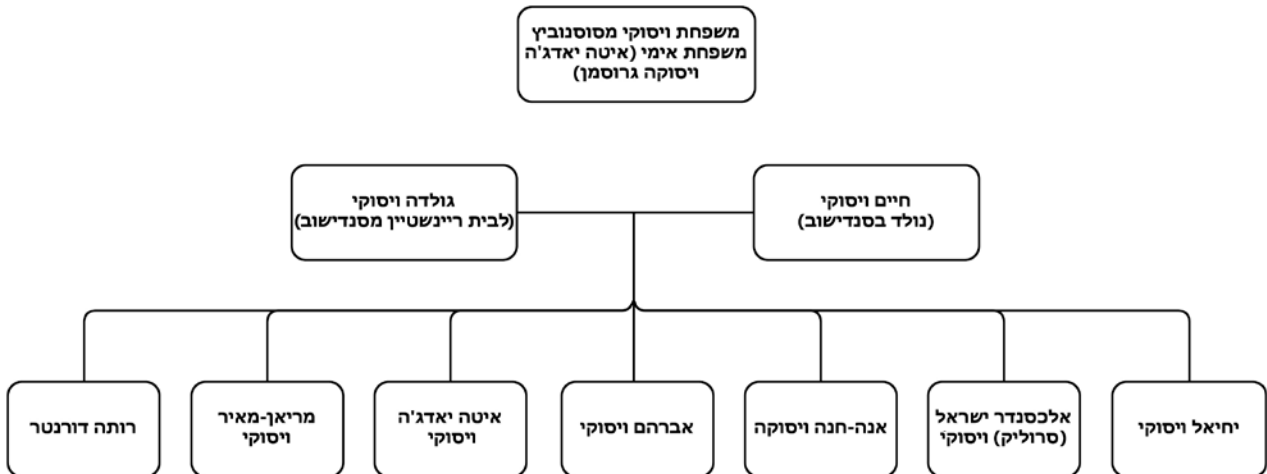
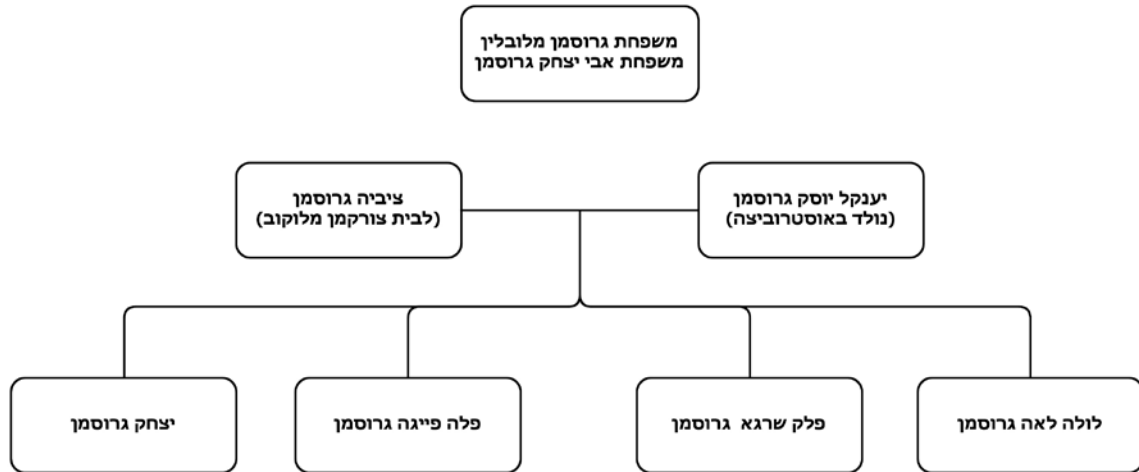

כיתוב בצד האחורי של התמונה

הוא "הצביע נכון". הבחירות חשאיות, אבל צריך לוודא שהאיש לא התבלבל... אבי ענה: "ברור, הכנסתי א' [סימנה של מפא"י] למעטפה". אחי הקטן קפץ מייד ואמר: "אבל הכנסת ק' [סימנה של מק"י]!" אבי הנבון מיהר להגיב ואמר: "א נארישע קינד, אתה מתבלבל בין האותיות!"
בוועדת הקלפי האמינו לאבי, אבל אנחנו הבנו שהחברות הארוכה הייתה חשובה יותר מהפוליטיקה הישראלית.

סנה היה קומוניסט נאמן. הוא נודע ביכולת הרטורית המעולה שלו ועמד בראש מק"י, המפלגה הקומוניסטית הישראלית.
כאשר נערכו בחירות לכנסת, אבי הלך להצביע בקלפי וצירף אליו את בנו הקטן. אף שאחי היה צעיר מאוד, מסתבר שהוא כבר ידע לזהות אותיות. אבי לא ידע זאת כשהכניס את הילד יחד איתו אל מאחורי הפרגוד. לאחר שתהליך ההצבעה הסתיים, שאלו את אבי אם

עץ המשפחה של זהבה גרוסמן ריינהרץ

הפסיביות של היהודים במלחמת העולם השנייה

הגולה באנגליה פעלה לגיוס של אזרחים פולנים לצבא אנגליה ולצבא צרפת. אבי לחם נגד הגרמנים ונשבה, היה במחנה שבויים בצפון גרמניה (סטאלג X-B) ושחרר ממנו בתום המלחמה במאי 1945. "איך הוא שרד במחנה שבויים כה אכזרי", נשאלתי לאחרונה. אבי הקים משפחה, נולדו לו ילדים. הוא נפטר בשנת 1953 ממחלה נדירה. האם שרד?

אחיו הצעיר של אבי, פייבל (פלק) גרוסמן, לחם בצבא האדום. הוא נפצע קשה על אדמת פולין ושהה במשך שנה כמעט בבית חולים צבאי ברוסיה. בבית החולים הצילו את רגלו מקטיעה, אך הוא נותר נכה וצולע במשך כל ימי חייו.

הוריהם ואחיותיהם של אבי ואחיו נרצחו. סבתי ציביה, דודתי פלה-פייגה ודודתי לולה-לאה נרצחו במחנה המוות בלוז'ץ. סבי, יענקל גרוסמן, נורה בשדה מחוץ לעיר לובלין. הדבר נודע לדודי אחרי המלחמה: הוא שב ללובלין ושמע מאדם שהיה יחד עם סבי בגטו מיידן טטרסקי, כי בשדה הזה נורה סבי בידי הגרמנים אחרי חיסול יהודי לובלין. דודי הנכה ואנשים נוספים חפרו בשדה אחרי המלחמה, אך לא מצאו שם את גופת סבי.

במשפחת אמי, משפחת ויסוקי שגרה בעיר סוסנוביץ במערב פולין, היו שבעה ילדים – ארבעה בנים ושלוש בנות. שניים מאחיה של אמי שירתו בצבא האדום, ואח נוסף שירת בצבא הפולני. האח הצעיר, נער בשנות העשרה לחייו, היה נכה ברגליו בשל תאונה שהתרחשה בילדותו.

האח הגדול, מריאן-מאיר ויסוקי, היה קצין בצבא הפולני. הוא נפטר בשנת 1947, זכה בעיטורים של צבא פולין ונקבר בבית הקברות הצבאי בוורשה. יחד עם הצבא הפולני היה ממשחררי ירוסלב ולובלין.

האח אברהם ויסוקי התגייס לצבא האדום. הוא לא שרד את המלחמה, וגורלו המדויק אינו ידוע. היו שמועות

מאז תחילת שנת 2018 נחקקו בפולין חוקים שעניינם הוא "המחנות הגרמניים" אשר הוקמו על אדמת פולין, ההשמצות הלא-צודקות נגד הפולנים (לדעתם) והעזרה הגדולה של הפולנים ליהודים בתקופת השואה. בהקשר הזה יש גם הצהרות והסכמים שפוליטיקאים והיסטוריונים עוסקים בהם.

אינני היסטוריונית ואינני פוליטיקאית. ברצוני לספר את שאני מכירה, הסיפור של משפחתי, לנוכח הדברים שנאמרים מהצד הפולני ומהצד הישראלי. הצד הפולני מדבר על הפסיביות של היהודים במלחמת העולם השנייה, ואילו בצד הישראלי זכורים היטב דבריו של אבא קובנר בנושא ההליכה "כצאן לטבח".

ציטוט מהעיתון "ישראל היום": **בשבוע שעבר הזהים אנדז'יי זיברטוביץ', אחד מיועציו של נשיא פולין, כשטען כי תגובתה של ישראל על החוק נובעת מ"רגשות אשמה בנוגע לפסיביות של היהודים במהלך השואה".**

בעקבות הדברים האלה של הפולנים על היהודים הרהרתי בגורלה של המשפחה שלי. המשפחה הגדולה שהייתה יכולה להיות לי ולאחי, הצטמצמה מאוד. במשפחתי המצומצמת היו שלחמו במלחמת העולם השנייה נגד הגרמנים בכמה צבאות (סדירים ולא סדירים). המשפחה שלי אינה "משפחה לדוגמה" אלא דוגמה שקרובה אלי, דוגמה שאני מכירה. במשפחות רבות נוספות הצעירים נלחמו נגד הגרמנים – חלקם בצבא סדיר, אחרים יחד עם הפרטיזנים. בדרך כלל הלוחמים היו צעירים ונלחמו בנשק נגד אויביהם ואויבי עמם.

במשפחת אבי, משפחת גרוסמן שגרה בלובלין, היו ארבעה ילדים - שני בנים ושתי בנות. **אבי, יצחק גרוסמן, היה הבן הבכור. הוא התגייס בצרפת ללגיון הפולני בצבא צרפת.** באותה התקופה ממשלת פולין

המשפט המפורסם שפלט המשורר אבא קובנר בכרוז שפרסם בעקבות השמדת רוב יהודי וילנה, עשה עוול גם לקובנר עצמו ולהיסטוריה בכלל.

ב-1939 היו בעולם 17 וחצי מיליון יהודים. לפי החוקר ישראל גוטמן, יותר ממיליון ורבע היו חיילים שנלחמו בנאצים במלחמת העולם השנייה. תעשה בעצמך את החישוב ותגיד אם הלכו כצאן לטבח.

חצי מיליון יהודים לחמו בצבא האדום הרוסי, מתוכם 100 גנרלים. יהודים היו בין כובשי ברלין ובין תולי הדגל האדום על גג הרייכסטאג.

130 אלף יהודים לחמו בצבאות השונים - צבא אנדרס, הצבא הפולני הקומוניסטי או בצבא הבריטי כטייסים.

150 אלף שירתו בצבא האמריקאי.

20 אלף בצבא האוסטרלי.

בערך 50 אלף מהישוב בא"י, בבריגדה, בצבא הבריטי ובפלמ"ח.

הלוחמים היו צעירים שאחזו בנשק. אני מהרהרת בדודתי. בעיניי, דודתי רותה הייתה דוגמה לגבורה של אם יהודייה בשואה.

דודתי רותה נשארה בסוסנוביץ. היא לא נפרדה מילדיה. היא הגיבורה של משפחתי. שמענו על נשים, בני משפחה ומכרים - בסוסנוביץ ובסביבה - שהשאירו את ילדיהם עם הוריהם והלכו למחנות עבודה בגרמניה ובצ'כוסלובקיה. כמעט כולם שרדו את המלחמה, אך הוריהם וילדיהם לא. אני חושבת שדודתי, שלא נפרדה מילדיה, הייתה אישה אמיצה. אני רואה בכך מעשה גבורה, גבורה של אימהות יהודיות שלא נטשו את ילדיהן הקטנים. גבורתן ראויה לתשואות, לא למשפט "הלכו כצאן לטבח".

האם אפשר לכנות את קורות משפחתי בשואה "פסיביות"? לנוכח האמירות האחרונות בפולין ובישראל, האם התנהגותן במלחמה של משפחת אמי ושל משפחת אבי יכולות להיחשב לפסיביות?

זהבה גרוסמן ריינהרץ

רמת השרון

יולי 2018

שהיה בסטלינגרד. בתום המלחמה, לאחר שנחתמו כל האמנות וחזרו השבויים, אחיותיו ואחיו ששרדו ניסו לברר את גורלו בפולין וברוסיה. הם הניחו שהחליף את שמו הפרטי. ביולי 2017 הייתי בוורשה. נסעתי לארכיב אשר נמצא ברובע פראגה ועוסק בפולנים ששירתו בצבא האדום. בחנתי את תיקיהם של כל הויסוקים והויסוצקים, אך לא מצאתי "מישהו מתאים".

אח נוסף, ישראל (סרוליק) ויסקי, התגייס לצבא האדום. הוא שינה את שמו הפרטי לאלכסנדר, לחם בחזית המדינות הבלטיות, ושם השתחרר מהצבא.

האחות הצעירה של אמי, חנה-אנה ויסקה, הייתה פרטיזנית בדרום רוסיה. היא גם הייתה מתורגמנית (מגרמנית), נפצעה, ובתום המלחמה זכתה בעיטור של הצבא הרוסי.

בתקופת המלחמה אמי נשלחה למחנה עבודה באורל. בהמשך היא עברה לטשקנט, ומשם חזרה לפולין בשנת 1946.

מי ממשפחת אמי נשאר בסוסנוביץ בתקופת השואה? בראש ובראשונה ההורים, אלה שעודדו את ילדיהם לברוח. יחד עם ההורים נשארו הבן הצעיר והנכה, יחיאל ויסקי, והבת הבכורה רותה-רודה. היא הייתה נשואה ואם לילדה בת ארבע, גינושה דורנטר. בספטמבר 1939 רותה דודתי ילדה את בנה, סמי דורנטר.

סבתי וסבי, גולדה וחיים ויסקי, בתם רותה ושני ילדיה נרצחו באושוויץ-בירקנאו (ב"בית האדום") בסתיו 1942. אחיה הצעיר של אמי, יחיאל ויסקי, נפטר בגטו: בן-דודו (גם שמו יחיאל) סיפר לאמי שקבר את אחיה בקבר אחים.

המשפחה שלי הייתה משפחה שלחמה. במשפחתי היו לוחמים בצבאות רוסיה, פולין וצרפת. בני משפחה אחרים לחמו בנאצים יחד עם הפרטיזנים. בעודי מהרהרת בגורל משפחתי לנוכח החדשות מפולין, ראיתי ריאיון בעיתון סוף השבוע עם פרופ' שבח וייס - ניצול שואה, פרופסור למדעי המדינה, יושב-ראש הכנסת לשעבר, שגריר ישראל בפולין לשעבר, מייסד הפקולטה לחקר ישראל באוניברסיטת ורשה. להלן ציטוט מהריאיון עימו בעיתון "ישראל היום":

ציפי קרון (וינשטוק)

כך סיפרה אמי

Tema: My childhood was gloomy

טמה: ילדותי הייתה קודרת

בעיירה פרמפול סיימתי ארבע שנות לימוד. מאחר שהיינו משפחה ברוכת ילדים, כבר מגיל צעיר היה עלי לעסוק בעבודות הבית. אמי הייתה תופרת, ואבי סחר בירקות: הוא נהג לקנות אותם בכפרים שבסביבה ולמכור אותם בדוכני השוק בעיירה. בבית שרר עוני, והתקשינו לקיים את עצמנו. חששנו שהבית הרעוע יתמוטט, ותמיד היה עלינו לחזק אותו. לבסוף הקהילה

שמי הוא טמה וינשטוק.

נולדתי ב-12 במרץ 1923 בעיירה פרמפול (Frampol) שבמחוז לובלין לאמי פייגה (לבית שטיינבוים) ולאבי ישעיהו רוטמן. שלושה מארבעת אחי - פנחס, הירש ומשה - נרצחו בידי הנאצים, כמו גם שתי אחיותי, סימה וקזרנה. פרט לי רק אחי ישראל הצליח לשרוד את המלחמה.

הכריחה אותנו לעזוב את הבית, ובמקומו קיבלנו דירה שכללה חדר אחד ומטבח.

ילדותי הייתה קודרת. לא ידעתי שמחת חיים מהי, ותמיד הייתי טרודה בעבודות הבית ובטיפול באחים. זמן קצר לאחר שהגרמנים פלשו לפולין, ברחנו מהעיירה. הגענו לכפר וולה, ושם גרנו במשך כמה שבועות. לאחר מכן נאלצנו להמשיך לנדוד. הגענו לעיר שצ'צ'ין, ובמשך שנה גרנו שם בבית איכרים ועבדנו אצל האיכר. עם הזמן התחלתי לצאת העירה יחד עם אחי ולמכור חלב וביצים. תמורת הכסף שקיבלנו קנינו ציוד לתפירה (חייטות), ואותו מכרנו לאיכרות. הלכנו לעיר יחד עם האיכרים והתלבשנו כמוהם (אני לבשתי שמלה כפרית והייתי יחפה) כדי שהגרמנים לא יחשדו כי אנחנו יהודים. אפילו בבדיקות שערכו הגרמנים, הם לא גילו את יהדותי. מהרווח הדל הצלחנו לקיים את משפחתנו.

ב-1941 גורשנו לגרויץ (גריצה), ושם חלקנו דירה עם עוד ארבע משפחות יהודיות. לאחר שהוקם הגטו באוסטרובייץ, הובילו אליו את היהודים מכל הכפרים שבסביבה. בגטו שררה צפיפות איומה. הורי נכנסו לגטו, ואילו אני נשארתי אצל איכרים בכפר. התחלתי לתפור ולסרוג כדי לפרנס את עצמי. הלכתי מבית לבית והצעתי לעשות תיקונים בבגדים או לתפור בגדים. ברוב המקרים מצאתי עבודה, ובתמורה לה קיבלתי אוכל ורשות ללון. בשבת הייתי מבקרת אצל הורי ומביאה להם משהו מ"משכורת" - לחם, קמח וכן הלאה. היו אלו "מנות רֶעֵב" שחילק היודנראט. כמה חודשים לאחר מכן הועברו תושבי הגטו לשצ'בז'שין (Szczepieszyn), עיירה קטנה באזור זמושץ'. כל אחד מהמגורשים הורשה לקחת מעט חפצים אישיים בשקית קטנה.

נשארתי לבדי מאחור. במשך זמן מה היה לי מקום עבודה קבוע. יחסן של נשות הכפר אלי היה ידידותי, וזאת למרות שהן ידעו כי אני יהודייה. מדי יום

הגרמנים מילאו את המכסה הנדרשת לגירוש: אנשים צעירים גורשו בעל כורחם, לעבודה כביכול, ולא חזרו. מאוחר יותר נאסרו רבים במחנה, וגם משם אף אחד לא חזר. אף אחד מאתנו לא ידע לאן הם גורשו, אך שיערנו שהם הומתו. רק לכפריים התאפשר לנוע בחופשיות, ואילו היהודים הובלו ממקום למקום. בכל מעבר כזה הם איבדו עוד ועוד מהרכוש המועט שנותר להם. בכל מקום הם נאלצו לעסוק בעבודות הקשות. לפעמים נשלחו בקבוצה, לפעמים "הורשו" להגיע בכוחות עצמם. לבסוף אף אחד לא רצה להעסיק אותנו: אנשים אשר אך לפני זמן קצר נתנו לנו אוכל ומקום לינה, גירשו אותנו בגלל פחדם מהגרמנים. אחת הכפריות אשר פחדה להלין אותנו, נתנה לנו כיכר לחם גדולה וסיר של דייסה ויעצה לנו להתחבא ביער. לא נותר לנו יותר שום דבר.

אני ושניים מאחי, משה וישראל, חיינו שלושה חודשים בביצות. בלילות היינו עוברים בין המשקים, מבקשים לחם ומקבצים נדבות. לפעמים היינו מקבלים משהו, אך לעיתים קרובות לא קיבלנו כלום. הייתי מחפשת את התרנגולות, לוקחת ביצה, שותה אותה, גורסת בכף ידי את הקליפות לאבקה וזורקת אותן בדרך.

סבלנו מאוד מהקור. לאחד מאחי לא היו נעליים, ושלושתנו נעלנו ב"תורנות" את שני זוגות הנעליים. לאחר זמן מה העזנו לבקש באחד הכפרים מקום ללון בו, ואיכרה אחת, קוסצ'ר טובה שָמה, ריחמה עלינו ונענתה לבקשתנו. באותו הלילה יָשנו נהדר לאחר תקופה ארוכה ביערות, בלילות של פחדים ורעב ללא שינה. האיכרה נתנה לנו חלב חם, אחרי ששתינו מהחלב, אחי משה התעלף עקב אפיסת כוחות ורֶעֵב. נבהלנו מאוד, ויותר מכולם בעלת הבית (היא פחדה כי הדבר ייודע לגרמנים). למחרת כל אחד מהאחים הלך לכיוון אחר: ישראל חזר ליער, ואילו משה הלך לעיירה שנותרו בה יהודים כדי לנסות לקבל ידיעות כלשהן על אודות משפחתנו. למרבה הצער, מאז נעלמו עקבותיו

הנשים שכבו על הרצפה ללא נייע, מדממות ופצועות. אחרי הלילה הזה נשארתי עוד יומיים, ואז נאלצתי לעזוב. לא ידעתי לאן ללכת.

את הקטע הבא כתבתי (ציפי, בתה של טמה) בהשראת סיפוריה של אמי:

שוכבת אני בעליית הגג, בתוך הקש, אשר נערם בסוף הקיץ לקראת החורף הקשה. שוכבת וחושבת: כיצד יעבור הלילה הזה? חורף. בחוץ יורד שלג. קר מאוד!

על תחושת הקור אני בכלל לא חושבת. זה סתמי לחשוב עליו כשעלייך רק שמלה פשוטה וסוודר, לרגלייך בד שעוטף אותן ללא נעליים. שוכבת ובוהה, קשובה לקול רחש שנשמע.

והנה נשמע קול צעדים מתקרבים לבית. שיח בין גברים בשפה זרה. דפיקות בדלת. "לפתוח", הם צועקים.

מן הבית נשמע קולה של בעלת הבית: "אין אצלי יהודים, אין אצלי יהודים!"

"לא חשוב", הם עונים מבחוץ, "פתחי את הדלת!" האישה הזקנה פתחה את הדלת. הם נכנסו פנימה והחלו בחיפוש.

אני שומעת צעקות, תחנונים של הזקנה ובכי חרישי של בתה האומללה.

אני מתקרבלת יותר בתוך עצמי וחושבת בחרדה: כמה זמן יעבור עד שיילכו?

אני נושאת תפילה ומבקשת שיעזבו את הבית, מהר ככל האפשר, ויניחו לזקנה.

לאט לאט פסקו הרעשים מלמטה. הדלת נטרקה! הזקנה משחררת קול צעקה.

גם אני, למעלה בעליית הגג, נאנחת קלות ומנגבת בכף ידי את הזיעה הקרה שעל פני.

(הוא נעדר). אני עצמי לא ידעתי מה ילד יום, וחשתי חרדה גדולה. בשום מקום לא רצו להלין אותי. הייתי רעבה, קפואה, עייפה ומלאת פחדים. קינאתי בנערות הכפריות בנות גילי שהלכו לכנסייה או שיחקו. הן לבשו בגדים חמים וצחקו בשובבות. לעיתים הייתי נכנסת למתבן ללא ידיעת הבעלים, ואז הייתי נתפסת ומקבלת מכות. לא יכולתי לסבול יותר את צורת החיים הזו.

יום אחד פניתי לאיכר ולאדק אולק, בעליה של אחוזה גדולה, וביקשתי את עזרתו. גם כאן קיבלתי רק מכות ואיומים: הוא איים שיהרוג אותי, אם לא אלך. בביתו כבר הסתתרה יהודייה אמידה, והיא הביאה לו הרבה בדים תמורת המחבוא בביתו, הוא פחד שהכול עלול להתגלות בגללי. לעומת זאת האלמנה המסכנה והענייה קמיל אנילה, אישה שבזמנו תפרתי לה שמלה בלי לקבל תמורה, הסכימה להחביא אותי אצלה. יחד אֶתה גרו בבית גם בתה הקטנה ואביה הזקן. במשך היום התחבאתי מאחורי התנור ותפרתי, ובלילה הייתי חייבת לשכב ללא תזוזה מתחת למיטה. אסור היה להתעטש או להשתעל. במשך שישה חודשים שהיתי אצל האיכרה. באותה התקופה החלו התארגנויות של פרטיזנים, ואחי ישראל היה באחת מהן. הוא הציע לי להצטרף, אך אני סירבתי.

שנה שלמה נדדתי מבית איכרים אחד למשנהו, ותמיד פחדתי.

לילה אחד נחרת במיוחד בזיכרוני. היה זה בחורף, זמן קצר אחרי חג המולד. עזרתי לאישה אחת בעבודות הבית. הבת שלה הייתה מפגרת, והבעל לא היה בבית. אני התחבאתי בעליית הגג בתוך ערימה של קש. באחד הערבים חיפשו הגרמנים יהודי שברח. הם מצאו בתנור לחם חם ואת מטפחת הראש שלי, וזו "גילתה להם" כי אני נוכחת במקום. הם ירו בכלב ועינו את הבת כדי שהיא תגלה איפה האם מחביאה יהודים. שמעתי את הבת צועקת ולא ידעתי מה לעשות. לא יכולתי לרדת, שכן אז היו הורגים אותי. לבסוף הגרמנים עזבו. שתי

עצמי בכוח. לאחר שלושה ימים נאלצתי להמשיך בדרכי בשל הפחד להתגלות. במאמץ רב גררתי את עצמי לאיכרה סמיאלובה. היא קיבלה אותי, אבל שתינו לא ידענו כיצד לטפל ברגל הקפואה. איבדתי שלוש אצבעות, וברגל הייתה מוגלה. הרגל החבושה הפיצה סירחון עז, ואת פשרו היה קשה להסביר לשכנים (סמיאלובה אמרה להם שיש לה ירקות רקובים מאחורי התנור). למרות זאת היא לא גירשה אותי, וגרתי אצלה שלושה חודשים. את הסבל והפחד ששתינו חוונו אי-אפשר להעלות על הכתב. במהלך כל התקופה הזו נערכו חיפושים בכל הסביבה. נוסף על כך פרטיזנים פשטו על הכפרים ושדדו רכוש ובקר, והכפריים לא העזו להתנגד. לבסוף עזבתי את הבית אף שהרגל לא החלימה עדיין. סמיאלובה נתנה לי סנדלי קש כדי שלא אצטרך ללכת יחפה. לא יכולתי למצוא מקום מסתור קבוע. הפחד מפני הגרמנים והפרטיזנים (לעיתים קרובות האחרונים פעלו גם נגד אנשים שהיו מקורבים להם) גרם לכך שאף אחד לא היה מוכן להחביא אותי אצלו.

The peasant Ducherka

האיכרה דוחרקה

פניתי שוב לאיכרה דוחרקה וביקשתי ממנה לעזור לי. היא הסכימה לקבל אותי לשלושה לילות ומרחה את רגלי בביצה ובשומן. הדבר עזר לי מאוד.

דוחרקה הייתה כפרייה, שהכירה תרופות עממיות למיניהן. המרקחות שהיא רקחה הצילה את רגלי. בכפר שלה היא הייתה מעין אחות רחמנייה וריפאה אנשים, עבורי היא הייתה תחליף לאם ואחות. האנשים מהכפר שלה קראו לה "הדודה של היהודים", והיא סבלה לא מעט בגלל עזרתה לי.

היא דיברה על לבי שאצטרף אל הפרטיזנים, כי ביכולתם לנוע ולהשיג מזון. לא קיבלתי את הצעתה: ידעתי שיהיה עלי לשכב עם כל פרטיזן שידרוש זאת ממני, ואם אסרב יהרגו אותי. פחדתי גם ממעשי השוד שלהם בלילות, כיוון שידעתי כי כל אחד בקבוצת הפרטיזנים חייב להשתתף בפעולות אלו. זמן רב לא מצאתי מנוחה.

בכפר הזה ובכפרים האחרים שבסביבה הייתי מוכרת. כמה מהכפריים ריחמו עלי, אבל אחרים חשבו להפך: "יהודים צריכים להיות מגורשים ואפילו למות. לשם מה צריך להסתכן ולסבול עבורם?" אבל אני רציתי לחיות!

פניתי לאיכרה דוחרקה והתחננתי למקום לינה. היא ריחמה עלי, אבל לא רצתה לקבל אותי. היא שלחה אותי לאיכרה אחרת, אך גם זו לא קיבלה אותי ורק נתנה לי משהו לאכול. הלכתי לכפר סמורין. במשך שלושה ימים שהיתי שם בעליית גג מלאה בתערובת מזון לבהמות, ללא ידיעת הבעלים. אחת מרגלי קפאה, ולא יכולתי ללכת. התניידתי בקושי רב, גררתי את

Tema

טמה

בטוח. איש לא ראה אותי, ואילו אני ראיתי ושמעתי ממקום מחבואי את דבריהם של עוברי דרך ושל אלה שנכנסו לכנסייה. יום אחד שמעתי יריות קרוב אלי: כמה גרמנים ירו מנשקם כדי להפחיד. חששתי שהם ימצאו אותי ויהרגו אותי. עצרתי את נשימתי. למזלי, הם לא חיפשו איש ועזבו את המקום.

לאחר שמלאי המזון נגמר לי, לא יכולתי להישאר יותר בכנסייה. התגברתי על הפחד ונכנסתי עמוק לתוך היער. פגשתי שם שני יהודים צעירים, והם שמחו מאוד לפגוש אותי. היו אלה פרטיזנים, והם ניסו לשכנע אותי להצטרף לקבוצה שלהם. דחיתי את ההצעה שלהם ויצאתי לבד לדרך. לפעמים קיבלתי חתיכת לחם.

לבסוף הלכתי שוב לסמיאלובה. היא קיבלה אותי ושהייתי אצלה במשך שלושה חודשים קשים מאוד. הייתי במחבוא טוב בעליית הגג, אבל סבלתי מרעב ומקור. עזרתי לה לגנוב בלילות מאיכרים עשירים. הם שמעו אותנו ואת הרעשים שהיו, אך חששו כי אלה הם הפרטיזנים. חפרנו בור והסתרנו שם את השלל.

אחד הלילות היה ליל בלהות שלא אשכח לעולם. סמיאלובה לא הייתה בבית, רק בתה יאנקה. שלושה פרטיזנים נכנסו לבית והורו לה למסור להם את היהודייה שמסתתרת בביתם. יאנקה אמרה שאין שום יהודייה בבית. הפרטיזנים אנסו אותה באכזריות. הנערה בכתה והתחננה: "תניחו לי, אין לי כוח". לבסוף הם עזבו אותה. הם לא חיפשו אותי יותר, אלא עזבו את הבית והלכו לדרכם. יאנקה צעקה וכעסה עלי: "את לא משלמת לנו, ואין לך תכשיטים או כסף". האם ובתה האשימו אותי וטענו במרירות כי בגלל יהודייה הן סובלות כל הזמן, ויש להן רק צרות.

באותה העת הגרמנים לקחו את האיכרים הפולנים לעבודות כפייה והעבירו אותם לגרמניה. הרבה נשים נשאר ללא הבעלים והבנים, ואני, שהייתי זריזה וחרוצה, יכולתי להיות לעזר רב בעבודות המשק. אולם כיוון שהייתי מופרת בכפר, לא יכולתי להיראות בשום מקום. הייתי קרובה לייאוש, וכאן אירע נס: הגרמנים החלו לגרש את הפולנים, ואלה נמלטו לכל עבר. במצב הזה אף אחד לא שם לב אלי, כיוון שהייתי רק אחת מתוך רבים אשר נמלטו מערבה. נאלצנו לחצות יער סבוך, ושם נתקלנו בכמה פולנים. הם היכו אותי ואסרו עלי להמשיך ללכת אִתם. אחד הפולנים, טומק דולר, ראה את פחדי וייאושי וריחם עלי. הוא יעץ לי להתחבא בכנסייה שהייתה בדרךנו. נשאר לי רק מעט מזון, וחילקתי אותו למנות קטנות.

בכנסייה לא קיבלתי מכות ולא גורשתי ממנה. לא חשבתי על יום המחרת, רק הייתי מאושרת שאיני צריכה להתחנן למישהו שילין אותי. מצאתי מקום

לעיתים הרשו לי לשהות בלילה בתוך מחסן, אולם למחרת בבוקר האיצו בי להמשיך בדרכי. לעיתים יכולתי לעבוד בשדה, ובתמורה לכך לקבל מזון. עם הזמן "נגמלתי" כמעט מאוכל. מצומקת וכחושה חזרתי לכפר שיצאתי ממנו ומצאתי שם את סמיאלובה. אף שהפעם היא לא גירשה אותי, לא יכולתי להישאר אצלה. מיכאל טורליפ, איכר שהיה איש קשר עם הפרטיזנים, סייע לי למצוא את אחי ישראל. מאחר שסירבתי להיות פרטיזנית, רבנו. השכן סטכובי הרשה לי להישאר אצלו במשך יומיים, ואחר כך עברתי לבית האיכר פופקה. הוא התיר לי להישאר שם חודש ימים, אך לא היה כמעט מה לאכול. סבלתי מהקאות ומכאבי ראש והייתי עייפה מכדי לעבוד.

פופקה שלח אותי לאישה אחת שהייתה לה בת מפגרת, ולא היה לה בעל. שם המשפחה של האישה היה נייידסוויצקה, והיא גרה בכפר קייטנובקה. הבית שלה היה בקצה הכפר, והגרמנים לא הגיעו לשם. היא לא פחדה לקחת אותי ונתנה לי תפוחי אדמה וחלב. גם את המזון הזה בקושי יכולתי לבלוע. הצורך לקום בבוקר לעבודה היה כרוך במאמץ עצום. למדתי לחלוב פרות ולהכין להן מזון. עשיתי כמיטב יכולתי לשמור על ניקיון הדירה. בעלת הבית הייתה מרוצה: הודות להימצאותי במקום הבת לא נשארה לבד, ולאם התאפשר לעזוב את הבית ולבקר חברים או קרובים. זכיתי באמונה המלא, והיא סיפרה לי ששני הבנים שלה נאלצו לעבוד בגרמניה. היא גילתה לראש הקהילה ולכומר שהיא מחביאה יהודייה בביתה. הם לא התנגדו לכך ואף שיבחו אותה על אומץ לבה. הם גם רצו שהיא תשכנע אותי להמיר את דתי לנצרות. הייתי מאושרת שסוף סוף יכולתי להיות במקום אחד. היה לי מעט אוכל לאכול. משום מה אף פעם היא לא נתנה לי פרוסת לחם, אינני יודעת למה. בלילות היו מתגנבים לבית בחורים צעירים מהיער. פחדתי מהם ונאלצתי להתחבא. לפעמים שומר היער היה נכנס לבית. אני חושבת שמצאתי חן בעיניו: הוא כעס על האישה מפני

ששלחה אותי לעבוד בשדה במקום לשלוח אותי אליו. גם ממנו נאלצתי להתחבא. לאחר זמן מה הוא הפסיק לבוא, ולא הייתי צריכה לפחוד יותר.

בכפר נפוצה שמועה שהחזית מתקרבת, והרוסים עומדים להגיע בקרוב. האווירה התאפיינה באי-שקט, ולעיתים אף פרצו מהומות.

לא ידעתי מה צפוי לי לאחר שהגרמנים ייסוגו מפולין. שכחתי מה הם חיים נורמליים, חיים שאינם מחייבים אותך להתחבא כל הזמן. שכחתי שפעם היה לי בית ושהייתי בבית ההורים. אמנם, היה זה בית עני, אך הייתה לי משפחה.

תהיתי: האם בכלל נשארו יהודים חוץ ממני?

עבדתי כל היום, ומשאלתי היחידה הייתה לאכול לשובע לחם ודברי מאפה אחרים.

בחג הפסחא הלכתי לכומר יחד עם בתה של בעלת הבית כדי להביא מלחם הקודש. הכומר ניצל את ההזדמנות: הוא התיז עלי מים קדושים וקרא לי בשם תרזה. היו אנשים שלעגו לי בגלל זה, אבל הכומר אסר עליהם ללעוג לי והדגיש שהטבלה לנצרות היא הדבר הנכון לעשותו. שבתי לאיתני בהדרגה. גם הפצעים שברגלי הגלידו.

לילה אחד בחודש יוני חלמתי שאמי נכנסה לבית, לבושה בבגדים אשר לבשה בפעם האחרונה שראיתי אותה. היא הסבירה שלא נצטרך לסבול מהגרמנים עוד זמן רב, כי ב-23 ביולי ייכנס הצבא הרוסי לכפר שלנו. החלום נראה מציאותי כל כך, ואני האמנתי שהוא אכן אמתי. הייתי רק בת 21, אבל הרגשתי כמו אישה זקנה בגלל התלאות הרבות שעברתי. לא האמנתי שעוד יהיה לי בית משלי, שיהיה לי טוב בחיים כמו לאחרים אשר אוכלים לחם לשובע.

חיכיתי בקוצר רוח ל-23 ביולי.

למרות שלאחר זמן מה הטלתי ספק באמיתות "הנבואה של אמי", בכל זאת המשכתי לחשוב על

יום אחד הופיע בכפר אח שלי (משה או פנחס) לאחר שחזר מהיערות. הוא לא רצה ללכת העירה, אף שהיה מודע לנוכחותן של ארמיה קריובה (AK) ושל כנופיות אכזריות ששוטטו באזור. על חוסר הפחד שלו הוא שילם בחייו. הוא נרצח בסתיו.

הבת של פרנצ'ישק לא רצתה יהודייה בבית. הדברים הגיעו עד כדי כך שהיא סירבה לאפות למסיבת חג המולד, אך אביה עמד בתוקף על כך וההכנות למסיבה נערכו כרגיל. פרנצ'ישק היה שתיין, אבל אף פעם לא היה אלים אלי. הוא גם הרשה לי לבקר את בעלת הבית הקודמת שלי ולעזור לה בעבודה. הייתי מרוצה. דוחרקה ביקרה אותי מדי יום.

יום אחד אמו של פרנצ'ישק באה לגור אתנו. היא "קיטרה", התלוננה על עבודתי, קיללה אותי וכינתה אותי גנבת. היא האשימה אותי שגנבתי את המכנסיים של בעל הבית והגישה תלונה נגדי לרשויות הכפר. נשבעתי שלא עשיתי את זה וקיללתי את הגנב: "שייחתכו לו האצבעות!" שבועיים מאוחר יותר איבדה האישה הזקנה שלוש אצבעות תוך כדי חיתוך התבואה.

כך כל הזמן. והנס אכן התרחש. ב-23 ביולי ראשוני הפטרולים הרוסיים החלו להיכנס לכפר שלנו ולכפרים האחרים בסביבה. הנשים בכפר שקודם לעגו לי בגלל החלום שלי, קראו לי "תרזה הקדושה" והביאו לי מעדנים מובחרים. ביום אחד אכלתי עבור שבוע ימים. הייתי משוכנעת שאלוהים שמר עלי במשך כל הזמן הזה והציל אותי מידי הנאצים. מאחר ששהיתי זמן רב כל כך במחיצת הכפריים, האמנתי כמוהם בניסים. חשבתי שאני קדושה, לא אותה האחת שהייתי עד כה. פרנצ'ישק, האיכר שבביתו התחבאתי שלושה ימים, בא לקחת אותי. אשתו נלקחה לעבודת כפייה בגרמניה, והוא היה זקוק לאישה שתנהל את משק הבית. הוא היה שכן של דוחרקה. כולם אמרו: "גם אני עזרתי להציל אותה, גם אני". הייתי מאושרת: לא אהיה מושפלת ומוכה כפי שהייתי. הודות לפרנצ'ישק גם לבשתי בגד חדש, שכן הלבוש הישן היה בלוי וקרוע. הוא היה מרוצה מעבודתי. עזבתי את משרתי הקודמת. היה זה זמן האסיף, ובעלת הבית הקודמת שלי התקשתה לעמוד בעומס העבודה. פרנצ'ישק הסכים לכך שאעזור לה בעבודות השדה.

On December 1st I was married to Yehuda Weinstok, and left to Lublin

ב-1 בדצמבר 1946 נישאתי ליהודה וינשטוק ועברתי לגור בלובלין

Taking a walk through the streets of Lublin

טמה ויידה מטיילים
ברחובות לובלין 1947.

Parents with 5 years old daughter Tzipi

ההורים טמה ויידה עם בתם ציפי (פייג'לה) בת חמש

ראיתי בכך אצבע אלוהים. אנשי הכפר חשבו שיש לי כוחות שטניים או כוחות מיסטיים.

בעצת אחי ישראל נסעתי העירה כמה פעמים ופגשתי שם כמה יהודים. בסופו של דבר, עזבתי את ביתו של פרנצ'ישק. הייתי שוב בסביבה יהודית – הסביבה והאווירה של ילדותי. התחלתי לעסוק שוב במסחר ויכולתי להתפרנס מכך. עם זאת, התגעגעתי לחיי המשק ולעבודה בשדה. רציתי להתחתן ולהקים משפחה משלי.

בשנים 1945-1946 התפרנסתי ממסחר.

ב-1 בדצמבר 1946 נישאתי ליהודה (יודקה פרץ) וינסטוק ועברתי לגור בלובלין. ללובלין הגיעו כל אלה ששרדו והצליחו להישאר בחיים, והעיר שקקה חיים יהודיים. בין השורדים היה גם נחמיה, אח של בעלי. הוא גר אתנו כמה חודשים לפני שעבר לעיר ורוצלב. נחמיה היה חייט. הוא לא התחתן ונהג לנדוד בין לובלין לוורוצלב. כעבור זמן מה התמכר לטיפה המרה, וייתכן שמצא בכך נחמה. החברים השפיעו עליו, והוא נגרר אחריהם.

יידה (כך נהגתי לקרוא לבעלי) התחיל לעבוד בקואופרטיב לייצור נעליים, ואני עסקתי במסחר של לבני נשים. הסחורה הייתה מחו"ל, בעיקר מציכוסלובקיה ומצרפת. אחד המכרים היה מביא אותה, ואני הייתי מוכרת לנשים האמידות שבעיר. היה זה מסחר בלתי-לגאלי. בעלי חשש להסתבך עם השלטונות, ומדי פעם ביקש ממני להפסיק. אהבתי את העיסוק הזה, ולכן המשכתי בו. הודות לכך הכרתי נשים שבעליהן היו רופאים ועורכי דין, כלומר כאלה שהשתייכו לחברה הגבוהה בלובלין.

עם הזמן רציתי להרות וללדת ילדים. יידה לא רצה וטען כי "היה כבר בסרט הזה". הוא פחד מפני אסון נוסף ואמר כי אין לו כוח לעבור את הסיוט בפעם השנייה. עם הזמן הצלחתי לשכנע אותו והריתי. ב-5 באפריל 1949 ילדתי בניתוח קיסרי את בתי הבכורה

פייגליה (בעברית: צפורה). קראנו לה על שם אימא שלי ואימא של יידה. נתנו לה שם נוסף, אסתר, אולם אף פעם לא השתמשנו בו. לאחר כחמש וחצי שנים נולדה ב-1 בספטמבר 1954 (גם בניתוח קיסרי) בתי השנייה. קראנו לה מאשה על שם אחותו של יידה. לימים מאשה שינתה את שמה למאש.

חיינו אפוא בלובלין. היינו משפחה מאושרת למדי, זוג הורים ושתי בנות. בימי ראשון הינו מטיילים יחד עם הבנות, קונים שוקולדים ודברי מאכל מיוחדים ומביאים אותם הביתה. בחורף, כשירד שלג רב ונערס על המדרכה, יידה נהג לקחת את ציפי (פייגליה) במזחלת ולרוץ אֶתה במעלה הרחוב.

אחרי המלחמה התחדשו הקשרים ביני לבין דוחרקה. היינו ידידות נפש וסיפרנו זו לזו את סודותינו. היא חלתה. לקחתי אותה לרופאים בלובלין ושלחתי לה תרופות שלא היו בנמצא בכפר שלה. ברבות הימים, אחרי עלייתנו לישראל, הייתי שולחת לה חבילות (כמו כן נטעתי עץ על שמה). פעמיים בשנה לפחות הייתי אוספת מחברים ומבני משפחה בגדים משומשים במצב טוב, אורזת אותם בשק לבן אשר שימש להובלת סוכר, ויידה היה רושם את הכתובת על השק וממלא טפסים למשלוח. משקל החבילה היה כתשעה קילוגרמים, והיא הייתה נשלחת לדוחרקה או לסמיאלובה. נהגתי לשלוח גם תפוזים כדי להעביר את טעם ארץ הקודש. לעיתים קרובות הייתי מקבלת בחזרה מכתבי תודה. מובן שלא אשכח לעולם את האנשים אשר הצילו את חי.

אני מגדירה את עצמי כאישה מסורתית. האמונה שלי באל התחזקה בעקבות קורותי במלחמה וה"ניסים" שקרו לי. אמרתי לעצמי שהיה זה רצונו של אלוהים, ולכן אני אדליק נרות בשבת, אלך לבית הכנסת בחגים ואשמור על כשרות. לא ידעתי לכתוב את האותיות העבריות, אך ידעתי לקרוא – ברמה של ילדה מתחילה. רציתי מאוד לקרוא באופן שוטף, אך התקשיתי מאוד

מפגשי ילדים והורים במועדון של הקומיטט בלובלין

"קומיטט" היה הוועד היהודי שהוקם בלובלין אחרי המלחמה.

Centralny Komitet Żydów Polskich - Central Committee of Polish Jews

ציפי קרן (וינשטוק)

ציפי קרן

בכך. בתפילה בבית הכנסת מצאתי את עצמי תמיד בפיגור של כמה דפים. בארץ גרנו בחיפה. אחרי יום עבודה קשה נהגתי ללכת לחברה, והיא לימדה אותי לקרוא ולכתוב (וגם מושגים בחשבון בסיסי). רצייתי מאוד לדעת ולהיות כמו כולם. מובן שלבנות שלי הסברתי כמה חשוב ללמוד ולהיות עם ראש מורם כדי להתקדם בחיים, ולא להיות מנקה או מגישה תה בחברת החשמל.

כאשר גרנו בפולין, בעלי נהג להתכתב עם האחים שלו בישראל ולספר להם על אודות המשפחה שלנו. מובן שגם הם היו כותבים לו על אודות הנעשה בארץ. בסך הכול היה קשר טוב ביניהם. באחד המכתבים הוא ביקש מהם לנסות לאתר את האח שלי, ישראל רוטמן, כיוון שנודע לי בלובלין (לאחר שחיפשתי בין היהודים ושאלתי רבות אם שמעו עליו או על מישהו אחר מהמשפחה שלי) כי הוא עלה לישראל בעליית הנוער. לאחר זמן מה כתבה רבקה, אחותו של יידה, כי אכן ישראל חי בארץ: ארגון הגיוינט סייע לו לעלות בעליית הנוער. עבורי היה זה יום חג. שמחתי מאוד, יש לי אח! מובן שהשתוקקתי לראות אותו.

אחי ישראל הגיע לארץ כנער בן 17. הוא למד במקווה ישראל ולאחר מכן עבד בסלילת הכביש לאילת. במאי 1957, חצי שנה לפני שעלינו לארץ, הוא נרצח במעלה עקרבים ע"י חוליה של פדאיונים. לילה אחד בלובלין חלמתי חלום: "אחי ישראל בורח דרך החלון שלנו בדירה בלובלין ומאחוריו נופלים עציצים והם מתנפצים על הארץ ועליו". סיפרתי את החלום ליידה. הוא הרגיע אותי. אמר שזה רק חלום ולא במציאות. אולם מאוחר יותר הגיע מכתב מהמשפחה בצירוף חלק מעיתון ובו הסיפור על הרצח והתמונה של אחי. יידה סיפר לי על האסון בזהירות. לא האמנתי. בכיתי וצעקתי וזכרתי בחלום הרע. פגה

השמחה. הייתי צריכה שוב להסתגל למצב שמלבדי לא נותר שריד ממשפחתנו.

אחי נקבר בבית העלמין "סגולה" בפתח תקווה והוכר כחלל פעולות איבה. לוחית על שמו נמצאת בהר הרצל.

התחלנו לחשוב על עלייה לישראל, כי רצינו להיות ולחיות יחד עם האחים של בעלי ומשפחותיהם. הדבר לא היה פשוט, כיוון שהמסטר הקומוניסטי עצר את ההגירה מפולין. יום אחד חל שינוי במדיניות: ב-1956 עלה לשלטון גומולקה, והוא התיר ליהודים לעזוב את פולין. העלייה הזאת נודעה בשם "עליית גומולקה". בספטמבר 1957 עלינו לארץ.

החלה תקופה חדשה.

הסוף

באפריל 1985 חלה יידה במחלת הסרטן, ואחרי חודש נפטר. הוא סבל מאוד מכאבים, והיה לי קשה מאוד לראות כיצד הוא הולך ודועך. הבאתי לו לבית החולים כל מה שביקש. ישבתי לצדו כמה שרק יכולתי. זכור לי שפעם ביקש את הקומפוט שלי. מובן שבישלת והבאתי לו, ואז שמעתי ממנו משפט שאזכור תמיד: "התגעגעתי לטעם, תודה שבישלת לי".

בשנת 2006 עברתי אירוע מוחי קשה. לא יכולתי לדבר, והמילים היחידות שהוצאתי מפי היו "חמישים חמישים". יד אחת שלי הייתה משותקת. אנשים לא הבינו אותי. נהגתי לשבת בכיסא גלגלים, והיו מסיעים אותי. לאחר שנה עברתי אירוע מוחי נוסף. אירוע קטלני. במשך כמה ימים שכבתי כמו שק תפוחי אדמה.

בכ"ב בטבת תשס"ז (ינואר 2007) נפטרתי.

קברו אותי ליד יידה בעלי בחלקת קבר אשר רכשתי. ממרומים אנחנו, יידה ואני, צופים בכם, יקרים שלנו, ומתפללים לשלום כולכם.

כסאות הזיכרון והכוסף

מלכה בורשטין

כסאות הזיכרון והכוסף

"הכוונה היא לאותו כוסף רב-עוז, המיוחד לאדם בלבד, ושבנו אנש בר-חלוף, הכלוא בסגור תחומי הגשמיים המצומצמים מאד, מבקיע את תחומיו, כאותו ציץ המבקיע דרך גידולו את קרום-עטיפתו העליון ומזנק מתלבלב מול רום-שמים - ובו, בכוסף מבקיע-סגורים ופורץ-תחומים זה, נעשה היצור דומה ליוצרו: אין סופי כמותו ונעדר תחומים כמותו ונושק את שולי הלאין-תכלית..."¹

עבורי בכיסאות האלו נטועים הזיכרון הבונה והכוסף. הפרטים על אודות עברו של האדם נלמדים ומעובדים בזיכרון, והם מחזקים ערכים במערכת המוסרית שלו. הכוסף הוא אותה פריצת הדרך שהאדם יעשה בעקבות התודעותו לאישיות המונצח. הזיכרון נטוע בעבר ונושק להווה (זיכרון בונה), והכוסף צופה אל העתיד.

החובה לזכור נטועה במסורת היהודית. זהו אמצעי לעיצוב החיים בהווה, ובאמצעותו היחיד בונה מערכת ערכית מוסרית. כיום, שבעים וחמש שנים לאחר השואה, עלינו לממש את הצו לזכור ולא לשכוח. עלינו לחקור, לשאול, להקשיב ו"להגיד" לבנותינו ולבנינו. אנחנו חוליה בשרשרת הדורות, וחובתנו היא להנחיל את המורשת התרבותית מדור לדור.

ישרתי את שורת הכיסאות שעל הפסנתר. עיניי חלפו על השמות החרותים בשחור על הלוחיות המוכספות. חשתי שביעות-רצון. לבי נמלא בהמון חמצן. אין מילים לתאר את התחושה הדומה ל"ובא לציון גואל." במעשה זה, אני מקיימת את רצוני להיטיב, להיות אדם טוב.

את כסאות הברונזה שיצרתי בלהט נשמת, סידרתי בשורה ארוכה על החלק העליון של הפסנתר: כיסא גדול לבן משפחה מבוגר או לבת משפחה מבוגרת, כיסא קטן לילד או לילדה. עבורי הכיסא הוא ייצוג (symbol) לקיום של אדם. לרגלי הכיסא מונחת לוחית המתעדת את השם (שם פרטי ושם משפחה), תאריך הלידה והעיר שהאדם נולד בה. בני המשפחה האלה נספו בשואה, ותאריך הליכתם לעולם האמת אינו ידוע. הכיסא עומד איתן ומביע אצילות וציבות עדי עד, וזאת בניגוד לארעיות ולשביריות של חיי אדם.

הזמנתי את האדם היקר לביתנו, כפי שמשאירים בליל הסדר כיסא לאלהו הנביא ופותחים לו את הדלת. עתה יש לו מקום בדלי"ת אמותינו. נוכחות הכיסא אשר מנציח את הנעדר מעודדת שאילת שאלות, וכך מתודעים לאדם ולעולמו.

אורי צבי גרינברג (אצ"ג) סבור כי האדם מותר מן הבהמה הודות לשני כוחות נפש מהותיים: **הזיכרון והכוסף**. הזיכרון הוא כוח בונה המאפשר לאגור ניסיון חיים ולקבוע יחסים והערכות; הרשמים והחוויות המשתמרים בו, קובעים את הבחנתנו בין טוב לרע, בין אוהב לשונא, בין חיוב לשלילה. **הזיכרון הבונה** מאפשר לאדם לעבד את הדברים (שימוש בבינה כדי להבין את הדברים) ולהפעיל חשיבה ביקורתית. זהו היסוד הבונה את עצם אישיותו המוסרית של האדם - ערכים ומצפון. **הכוסף** הוא תעצומת נפש שאינה נותרת בתחום הגעגועים והכיסופים:

¹ עפ"י מאמרו של ד"ר יהושע השל ייבין "הזיכרון והכוסף בשירת-אצ"ג", בעקבי השיר ב', העורך ד"ר י.ה. ייבין, ירושלים תש"נ.

תערוכה מלובלין במוזיאון פתח תקווה לאמנות

ולדמר טטרצ'וק

”פעולות על מקום”

אוצר: ולדמר טטרצ'וק

אמנים: ברברה גריקה, אגאתה רוצ'ינסקה, ארוטיון סרגסיאן, צזארי קלימשבסקי, מירוסלב בלקה, רוברט קושמירובסקי, עדינה בר און, אסתר פרו, רוזי הנטר

פתיחה: 8.11.2018 בשעה 20:00

מוזיאון פתח תקווה לאמנות
ארלוזורוב 30, פתח תקווה

”פעולות על מקום” מתבוננת במושג העיר, המיוצג כאן מבעד למקרה המבחן של לובלין - ההיסטוריה שלה, זהותה, המפה הפיזית שלה.

נקודת המוצא לתערוכה היא *MapL* - עבודת וידיאו של מירוסלב בלקה, המציגה את מפת העיר לובלין המוצבת במחנה הריכוז הנאצי מיידנק. עבודה זו קובעת את הטון לכל העבודות האחרות, שעיקרן מיצגי וידיאו העוסקים באתרים ספציפיים, בעודם מחלצים רגשות ממפת העיר או משליכים עליה רגשות חדשים. העבודות כולן נוצרו בהתייחס לאתרים נקודתיים

התערוכה היא פרי שיתוף פעולה בין גלריה לבירינת בלובלין לבין מוזיאון פתח תקווה לאמנות, והיא מתרחשת בהמשך לתערוכה של אמנים ישראלים שהוצגה בלובלין בחודש מאי האחרון.

עיר היא הַבְּנָה, סיפור שלעולם לא נגמר, נקודת ייחוס איתנה, מְקָרָה של זיכרון, מקום ליצירת משמעות ומקור לא-אכזב של השראה. העיר היא נושא התערוכה ”פעולות על מקום”. העבודות המוצגות בה מתייחסות למקום ספציפי - המרחב הציבורי של העיר לובלין - אבל רעיון היסוד שלה אינו מוגבל לעיר זו בלבד. התערוכה

ובמחשבה על הקהל הפוקד אותם - ויהיה זה הולך רגל ממשי או תושב מדומיין של הקולקטיב העירוני - אך בה-בעת הן עוסקות בנופי העיר לבדם.

כמה מן העבודות מתאפיינות בגישה שתיקרא כאן, בפרפראזה על מילותיו של מילן קונדרה, "הקלות הבלתי נסבלת של העיר". עבודות פילוסופיות, ועבודות הנושאות מטעני זיכרון והקשרים היסטוריים, ערוכות

בה לצד סצנות של יומיום וחיי רחוב סואנים ולצד נסיונות תקשורת בחיפוש אחר מלה טובה.

העיר, כמכונת חיים ומערכת תקשורת, מגלה את עצמה כתופעה מורכבת ובלתי צפויה. האמנים המתמודדים עם העיר יוצרים אתה דו-שיח בממדי המרחב והזמן. השאלה אם רחובות העיר הם מקום לאמנות נותרת פתוחה, אבל אמנות עשויה לבטח להימצא בהם.

רודי האנטר, שיר הזווית הנכונה, 2009, צילום מתוך וידאו

שרה פרי

היתרון ב"זיכרון בסלון"

בהופעותי ההתרגשות גדולה עבור שני הצדדים. ההקשבה והשאלות הענייניות מעידות כי השומעים - תלמידים, חיילים וסטודנטים - צמאי דעת ומגלים הזדהות, כנה עם השורדים. על המספר לגייס כוחות נפשיים, כיוון שהתיאורים מחזירים אותו לתקופה הקשה. אני מאמינה כי למרות זאת כל מי שיכול וזוכר, חייב לספר: המשוב וההערכה מהשומעים שווים הכול. דייגני בהרגשה שגרמתי לדור הבא להפנים את הדברים, לא לשכוח אותם ולהעבירם בהמשך גם לילדיהם.

אסור לשכוח!

זיכרון השואה הוא ערך עליון! חייבים להנחילו לדור הבא!

ככל שמתמעט מספרם של שורדי השואה, גובר הביקוש לשמיעת סיפוריהם האישיים מפייהם. אחת הדרכים לשמר את הזיכרון אחרי לכתם של אחרוני השורדים הוא המיזם "זיכרון בסלון" - מפעל חשוב אשר שני הצדדים (המספר והשומעים) יוצאים נשכרים ממנו. כאחת מני רבים המשתתפים במיזם זה כמה שנים, ברצוני להדגיש כי זו שליחות! חייבים לספר משתי סיבות עיקריות:

א. כדי להפריך את טענותיהם של מכחישי שואה.
ב. כדי למסור לדור הבא מידע רב ככל האפשר על אודות העבר. מידע זה יאפשר להם להבין את חשיבותם הרבה של המדינה והצבא עבור השורדים. קיומם של אלה אינו מובן מאליו ומגביר את הסיכויים לעמוד בהבטחה "לעולם לא עוד".

ביום הזיכרון
מימין: נשיא "ליונס" אבי, שרה פרי, ראש עיריית גבעתיים רן קוניק, רכזת הרווחה

מלכה בורשטין

ארוחה אצל הזוג ושקייביץ' (Waszkiewicz)

הגענו לאזור חדש ומתפתח של בתים פרטיים עם חצרות מטופחות. בפתח ביתם קידמונו בחיוך רחב אווה ויאנוש. לאחר היכרות, החלפת נשיקות בין הנשים ולחיצת ידיים של הגברים הוזמנו פנימה. בפרוזדור היה ספסל לנעליים. הבנו שבבית פרושים שטיחים, ולכן נהוג לחלוץ את הנעליים ולהתהלך בגרביים. לאורחים קבועים מייעדים נעלי בית משלהם. נכנסנו לחדר המגורים המרווח וערכנו הכרות עם בן בית נוסף: כלב זאב גדול ממדים ובא בימים העונה לשם למפארד (על-שם Frank James Lampard - פרנק למפארד, כדורגלן עבר מצטיין בקבוצת צ'לסי ובנבחרת אנגליה). ברקע נשמעה מוזיקה קלאסית, ובחדר היה אור צהוב ונעים שתאם את הריהוט הקלאסי. בחלקו הימני של החדר ניצב מזנון עם דלתות, מדפים ומגירות, כמו זה

5 באוקטובר 2016, ג' בתשרי ה'תשע"ז, צום גדליה. איתן ואני בדרכנו לארוחת ערב אצל בני הזוג ושקייביץ'-מכרים של המדריכה שלנו בפולין, טל שוורץ. היה זה יום גשום במיוחד. מזג האוויר השפיע על מצב רוחנו והמסלול הציף אותנו ברגשות של עצבות. באותו היום היינו בלובלין, בחלם, בסאוויין ובוולודבה.

עשינו את דרכנו ברכב למקום הנמצא בפאתי העיר לובלין, יקובוביצה (Jakubowice) שמו. הלילה היה חשוך במיוחד, ואנחנו היינו עייפים. עם זאת, היינו סקרנים לפגוש זוג פולנים. בישראל להיות פולני (או פולנייה) נתפס כלהיות חרדתי, לדאוג יתר על המידה, להיות מקובע מחשבתית ועוד כהנה וכהנה. שמחנו לקראת הלא-נודע: הצטיידנו מבעוד מועד בין משובח מישראל, המתנה הכי נהדרת.

מימין: יאנוש, מלכה, אווה ועוגת החתונה ואיתן מלטף את ראשו של למפארד, כלב הזאב

שהיה לנו בבית ההורים בשנות השישים. ממולו היה שולחן אוכל, ועליו מפה, גביעי יין, סכו"ם, צלחות, סלסילת לחם ויין. בין כל הכבודה שעל השולחן נחו להם עלי כותרת של ורדים מן הגינה. הם הזכירו לי ציור של קנדינסקי. אווה ויאנוש הקדישו לנו את מלוא תשומת הלב - החל בהכנת ארוחה "קלה וצמחונית" (בהתאם לבקשתה של טל וכדי למנוע אכילת בשר לא כשר) וכלה בהסבר מפורט על אודות כל מזון שהוגש לנו (לרבות רכיביו ומי הכין אותו). כך למשל הם הסבירו לנו כי ישנה גבינה מסוימת שיאנוש "מעשן" במעשנה ביתית הנמצאת בחצר. הם התעניינו אם האוכל ערב לחכיננו, ובסיום כל קטע מוזיקלי התעניינו אם המוזיקה נעמה לאוזנינו. מצאתי מכנה משותף בין אווה לביני: "הירידה לפרטים הקטנים". כוונתנו איננה להלאות, להורות או להתנשא. לדעתי, זו תכונה נשית אוניברסלית שמטרתה ליצור אווירה נינוחה ולבבית.

השיחה בין כולנו קלחה. הקשבנו, דיברנו בשקט, התנהגנו בנימוס וניסינו "להביא את עצמנו". אווה ויאנוש התעניינו בהתרשמותנו מפולין. בצהריים סיירנו בכפר סאוויץ, ובשיחה עם אווה ויאנוש גילינו שביום הקודם הם השתתפו בחתונה של בני משפחה בסאוויץ. התפעלנו למראה עוגת החתונה המופלאה שאווה קיבלה למזכרת מהחתונה. נזכרנו בזיכרון ילדות משנות השישים והשבעים: האורחים בחתונה נהגו לקחת לביתם סידור פרחים או חלק מעוגת הקומות של החתן והכלה. דומה שמנהג זה מעוגן בדפוס התנהגותי הרווח בפולין.

אווה בקיאה ברזי האירות. היא מומחית ביצירת אווירה נינוחה ובהוספת עניין. יאנוש הוא אדם רחב אופקים ונבון. בתום הארוחה אווה הזמינה אותי לסור יחד עִמה לפינה אחרת בבית, ושם הציגה בפניי את "ספר האורחים". עיינתי בספר וראיתי בו טקסטים בשפות רבות, אפילו בפינית. היא התעכבה על טקסט בעברית, ובחוש ההומור המאפיין אותה ביקשה ממני לגלות לה את הסודות שנכתבו בו. הוזמנתי לכתוב בספר האורחים. לכבוד היה לי לכתוב בו בעברית. אווה ובעלה החליפו דברים בטון שקט ופנו זה אל זה במילות חיבה. מהתצלום שלפניכם ניבטות פניהם של אנשים שפגשו אנשים.

השיחה התנהלה באנגלית ועסקה בנושאים אישיים ופוליטיים. התוודענו לאווה ויאנוש, ילידי פולין

שבהיותם סטודנטים בחרו לעזוב את מולדתם. הם עברו להתגורר בלונדון ועבדו למחייתם בעבודות למיניהן. בשנת 1989, עם נפילת המשטר הקומוניסטי, שבו ללובלין. נודע לנו שיש להם שני בנים בוגרים הלומדים באוניברסיטאות בוורשה, ובסופי השבוע מגיעים לבית ההורים. ממשלת פולין מעודדת רכישת ההשכלה הגבוהה ומממנת את הלימודים לתארים גבוהים. בוורשה ובלובלין ישנם מוסדות רבים להשכלה גבוהה: אוניברסיטאות, טכניון ומה לא. סטודנטים מפולין ומכל רחבי העולם חובשים את ספסלי הלימודים במוסדות האלה. הקפדנו לא להרבות בשיחה על אודות ימי השואה, ובמקום זאת התמקדנו בתיאור צביון חייהם, עיסוקיהם ומקום מגוריהם של בני משפחותינו בפולין. יאנוש סיפר על אודות סבו הרופא ששירת בצבא האדום, על אודות גורל דודיו שהנאצים הרגו. אדם הגה את "הפתרון הסופי", אדם המציא את מחנות ההשמדה ותאי הגזים. אדם גם הלך אל מותו בזקיפות קומה תוך כדי קריאת "שמע ישראל", ואדם סיכן את חייו ואת חיי משפחתו כדי להציל יהודים.

נעים היה לשוחח עם יאנוש. הוא אדם חושב, רגיש ונאור. יאנוש גר בפולין מולדתו, אך אינו חש ביטחון וחושש מפני הבאות. הוא פוחד מפוטיץ ומפלישה של רוסיה לפולין. בשיחה הזכרנו את יוקר המחייה בפולין והשווינו בינו לבין יוקר המחייה בישראל (ערך הזלוטי זהה כמעט לערכו של השקל). אווה ויאנוש מודאגים מהצפוי בשנת 2019, שכן בשנה זו פולין אמורה להצטרף לגוש האירו.

השיחה התנהלה "קדימה ואחורה". הבנו את תרומתה של הקהילה היהודית לתרבות הפולנית, לאחר ששמענו מיאנוש עד כמה חסרונם של היהודים מורגש בפולין. לא פעם הבענו את מטרת בואנו: "לחפש" את החיים של בני משפחתנו בפולין, לראות את נופי הטבע ואת הנוף האנושי. בכל חושינו וברגשות מעורבים אנחנו חווים את הדברים. שיתפנו את אווה ויאנוש בתחושתנו: אפילו השמים נראים אחרת בפולין. שלא לדבר על האדמה.

הורינו לא רצו בשום פנים ואופן לבקר במולדתם. לדבריהם, בפולין "האדמה ספוגה בדם". אנחנו מאמינים באדם. הזמנו את הזוג ושקביץ' להיות אורחינו בישראל.

אבי אובליגנהרץ

גפילטע פוליש: שובם של הקרפלעך

העיקרית בימי חמישי הייתה צמחונית למהדרין: פירה עם שמנת.

עם זאת, מרק העוף - הוא הוגש בכל עונות השנה - היה חביב עליי (בעיקר בזכות שקדי המרק). אהבתי גם את הממולאים ואת הבלינצ'ס עם הפטריות והבשר, שהכינה אמי כשנחה עליה הרוח (לא מספיק, לדאבוני). ואי-אפשר לשכוח את הריח הנפלא שמילא את הבית כשהיא אפתה עוגה (בדרך כלל בימי חמישי): עוגת גבינה, עוגה כושית או עוגת שמרים. העוגיות הקנויות (לעקעך) הלכו נהדר עם התה או הקפה בארבע אחר-הצהריים, בתום השלאף שטונדה.

מסתבר שכדי להיות פולני לא חייבים להיוולד בלובלין או בבילגורי (כמו ההורים, הסבים והסבתות שלי).

מאז שאני זוכר את עצמי, אהבתי לאכול - אבל בעיקר מחוץ לבית. פלאפל, חומוס, שווארמה, בורקס ופיצה קסמו לי הרבה יותר מהפליגלעך (כנפי עוף), ההרינג, הבורשט, הכבד הקצוץ, הקומפוט ואפילו הטשולנט שאמי ז"ל טרחה להכין. ניקיתי את הצלחת... דומני שמעולם לא הותרתי פירור מהנקניקיות, ההמבורגרים או הקבבים (לצד הציפס, כמובן) שהיו על צלחתי בארוחת הצהריים. שישה ימים בשבוע, כי הרבה לפני ה"מיטלס מאנדיי" ("יום שני צמחוני") הארוחה

צילומים: נטע אבידר

לוורשה, כדי לחוות מקרוב את הסצנה הקולינרית המתפתחת אשר משלבת בין המטבח המסורתי לבין המגמות המובילות בענף המזון.

בניגוד לעבדכם הנאמן רבים שומרים אמונים למאכלים שהכירו בילדותם ואף עורגים אליהם. הריח והמראה של הגפילטע פיש, הרגל הקרושה, הכבד הקצוץ, הקרופניק, הקאשה, הפופיקלעך, הגריבלעך, השמאלץ, הדג המלוח, הטשולנט, הלשון, המרק עם הקניידלעך, מרק העוף עם הקרפלעך, הלסקעס, הצימעס, הקפוסטה וכל השאר ממלאים את לבם וקיבתם בחדווה. אחת המסורות היפות שהונהגה בשנים האחרונות בארגון יוצאי לובלין ופולאבי, היא המפגש הקולינרי השנתי. לצד טקס האזכרה השנתי בבית ברודט וטקס יום השואה בבית העלמין בנחלת יצחק, רבים מהחברים באים לסעודה משותפת על טהרת מאכלי העדה שבישלו בעצמם.

השנה אירחה את החברים דברת טומפסון, חברת קיבוץ נחשונים. קיבוץ זה אשר הוקם ב-1949, נמצא דרומית

רק אחרי שיצאתי לתרבות רעה במהלך השירות הצבאי, ובהמשך בגלות מרצון שגזרתי על עצמי בלוס אנג'לס (שם היה קיבוץ גלויות גסטרונומי מדהים, אגב), הבנתי שמקורם של רגשות התיעוב והזלזול שלי במטבח הפולני הוא בחומרי הגלם הדלים ובתיבול המשמים שאפיינו אותו בארצנו. המרחק הגאוגרפי בין מזרח אירופה הקרירה ועתירת הפטריות, פירות היער ושאר הירקות והפירות האופייניים לה לבין המזרח התיכון, עשה עוול למטבח הפולני בארצנו המדברית. לא שמדובר, חלילה, במטבח שמח, פיקנטי וססגוני דוגמת המטבחים של צפון אפריקה, דרום אמריקה ואסיה, אלא שאולי מידת העגמומיות, החדגוניות והקרירות המאפיינות את המטבח הפולני (בדומה לזו הרווחת בבדיחות על בנות עדתנו לדורותיהן) הייתה קטנה יותר לו גדלנו בלובלין למשל.

אחרי מאה שנים כמעט של דשדוש ודעיכה עקב מלחמות העולם והתקופה הקומוניסטית, בשנים האחרונות המטבח הפולני מחדש את ימיו כקדם. חובבי גסטרונומיה מכל רחבי תבל נוהרים לפולין, ובפרט

מעוטרים ברקמה מעשה ידיה, לחברים שאירחו את הסעודה השנתית בבתיהם: מרים ואלי שמואלי, אסתר רוקח, צביקה ורלי שולמן, והמארחת השנה - דברת טומפסון. איתן בורשטין דיבר על אודות הקשיים הכלכליים של הארגון והצורך להירשם כעמותה. אין ספק שאנו מצויים בפרשת דרכים ונדרשים "לחשב מסלול מחדש". עלינו להגביר את המאמצים לכיסוי הגירעון הכספי של הארגון ולפעול להישרדותו.

לא בכדי נאמר "מעז יצא מתוק". המפגש הלבבי תרם רבות לליכוד השורות ולהעלאת המורל, והוא הסתיים בשלל קינוחים (מסורתיים יותר ופחות) לצד התה והקפה. אז נכון שהמטבח האיטלקי והמטבח הצרפתי מגוונים יותר ומעוררים יותר את התיאבון של רובנו... אבל אם לשפוט לפי המאכלים שהוגשו בסעודה השנתית האחרונה, ולנוכח השיפור העצום באיכות חומרי הגלם של המאכלים האלה, אין ספק כי עולה קרנו של המטבח הפולני.

לראש העין. הקיבוץ עוסק בחקלאות (גידולי שדה), יש בו מטעים ורפת, וגם מפעל לייצור רדיאטורים לרכב (בש"ן), מרכז כנסים, אולם אירועים ופארק שעשועים. נוסף על המטעמים הרבים שגדשו את השולחנות במועדון (בימים כתיקונם זהו מרכז כנסים), בלטו בנוכחותם בסעודה בני הדור השני והשלישי בארגון. אחת הסיבות העיקריות לכך הייתה פעילותה הנמרצת של שני ברוש, חברת הארגון המסורה.

המשך השושלת ועתידו של הארגון תפסו חלק נכבד מסדר היום של האסיפה שהתקיימה לאחר שהנוכחים הרבים השביעו את רעבונם (בטרם עברו לשלב הקינוח). נטע אבידר ואיתן בורשטין הנחו את האסיפה והציגו את חברי הוועד, אלה שנקראו לדגל בעקבות פרישתו של יוסי דקר מראשות הארגון אחרי 20 שנות עשייה ענפה. ליוסי ולנויה, העזר כנגדו, הוענקו שי ותעודות הוקרה. בדברי התודה שלו הדגיש יוסי דקר את חובת הזיכרון המוטלת עלינו ואת חשיבות הדור הצעיר להמשך פעילותו של הארגון. מלכה בורשטין הגישה סינרים,

מלכה בורשטין

מתכון

רגל עגל קרושה

(ביידיש: א-קאלטן פיס גאַלע¹/פאצ'ה²)

המצרכים

- 2 ק"ג רגלי-עגל לבנות ומנוסרות לחלקים
- 1½ ליטר מים (לפעמיים של בישול)
- 10-8 עלי ער (דפנה)
- 7 ביצים שלוקות
- 2 בצלים גדולים
- 3-2 ראשי-שום שלמים
- 5 גזרים (ויותר)
- פלפל שחור גרוס
- 1 כף מחוקה של מלח
- 5 ענפי-פטרוזיליה טריים

הערה חשובה: בישול בסיר במשך כארבע/חמש שעות, או בישול בסיר לחץ במשך שלוש שעות על להבה בינונית.

אופן ההכנה:

1. **קדם בישול:** שוטפים היטב את חלקי - הרגל במים קרים, ודואגים, שהן תהיינה נקיות מפלומה. ממלאים סיר במים, ואליו מוסיפים את חלקי - הרגל, עד לכדי כיסוי - התכולה. מביאים לרתיחה, מקפים את הקצף כל העת, ומבשלים כ-15 דקות. מסננים את תכולת - הסיר, שוטפים את חלקי-הרגל, מחזירים לסיר (סיר רגיל או סיר לחץ) וממלאים ליטר וחצי של מים רתוחים עד לכדי כיסוי - התכולה.
2. **בישול:** מוסיפים לסיר את עלי-הער (הדפנה), הגזרים, ראשי-השום ומבשלים עד לריכוך בשר-העצם בהתחשב בסוג הסיר.
3. **תיבול:** מוציאים את חלקי-הרגל לקערה. מסננים את הציר, ויוצקים חזרה אל הסיר ומתבלים בפלפל גרוס ובמלח. מרוקנים

מראשי-השום את תכולת - הגלדים היישר לציר, ומבשלים מעט. טועמים ומתקנים תיבול. מפרידים את הבשר והגידים מן העצמות, וקוצצים את הבשר לחתיכות קטנות אך רק בסכין קופיץ על משטח מתאים.

4. **עריכה** בתבנית זכוכית, שקופה בעלת - דפנות נמוכות: מעבירים את הבשר הקצוץ לתחתית תבנית הזכוכית, ויוצקים מעט מהציר למסה-ומערבבים. עורכים שכבה של חצאי-ביצים שלוקות, כשצד הפרוס פונה מעלה וזורים פלפל גרוס מעליהן. מפזרים מעט פטרוזיליה קצוצה, ויוצקים לאט את יתרת - הציר.

5. **מקררים:** מכסים את התבנית בניילון נצמד או מכסה כלשהו ומקררים מספר שעות עד לקרישת-הציר. בשכבה העליונה מצטברת שכבת שומן, שאפשר להסירה.

6. **עורכים ומגישים:** חותכים לפרוסות מלבניות, נהנים מהמראה דמוי השיש, מ"הטוויסט" הצבעוני של הביצה ורעננות הפטרוזיליה. נהוג להגיש עם פלח לימון, מעט חרדל או חזרת (Chrein).

מאכל מסורתי זה של יהודי-מזרח אירופה היווה אקדמה לסעודת-שבת, הוגש בראש-השנה וגם בפסח. במאכל זה, כבמאכלים אחרים במזרח-אירופה משתקפת הווית החיים של קהילת-היהודים הענייה בשטעטל (בעיירה), בכך שהשתמשו בחלקי-הבשר עד תום.

ערך תזונתי במנה אחת של כ-100 גר': כ-75 קלוריות, כ-7 גר' חלבון וכ-7 גר' שומן.

¹ גאלע = נקי, טהור

² פאצ'ה = כשאכלו אותה בעודה חמה כמורק רגל פולני

תרומות

עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה יצאה לדרך.

קיום העמותה מתבסס על עבודה בהתנדבות של החברים ועל תרומות.

אם ברצונכם לראות את העמותה פועלת, ואת "קול לובלין" יוצא לאור, אנו תלויים בנדיבותכם ובתרומתכם, ככל שידכם משגת.

ניתן להעביר תרומה באמצעות:

- שיק לפקודת "עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם" ולשלוח בדואר אל בית הגזבר: איתן בורשטיין, המרגניות 13, רמת פולג נתניה 4265213
- או בהעברה בנקאית לחשבון "עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם"

בנק הפועלים - 12
סניף פולג נתניה - 771
מספר חשבון - 019876

Donations

There is a long tradition of our association not to oblige people to pay for membership in the association, or for having "Kol Lublin". Running the association and especially issuing "kol Lublin" require however considerable financial expense. If you feel that issuing "kol Lublin" and continuing the activities of the association are worthy and important, we rely on your generosity and freewill contribution to the "Lublin and vicinity Jewish Heritage Association".

Such donation can be effected either by:

- Bank transfer account of the Lublin and vicinity Jewish Heritage Association, Bank Hapoalim 12, Branch Poleg 771, Account No. 019876
- A cheque in order of the Lublin and vicinity Jewish Heritage Association mailed to Eitan Burstein, 13 Hamarganiot St. Ramat Poleg Netanya 4265213, Israel.
- Our IBANK: IL 950127710000000019876

תרומות שנתקבלו מנובמבר 2017 והלאה

פרידמן מרים - לזכר	₪ 30	וקס טובה	₪ 200	אבידר יובל
מנדלמילך רייזל ומשה	₪ 250	טומפסון דברת (אייכנבוים)	₪ 200	אבן חן צבי
פרנקל חנה	₪ 500	יניב שמואל	₪ 200	אגוז אילן
פרנקנברג סופי	₪ 50	לבקוביץ' בנצי	₪ 300	אובליגנהרץ אבי
קיזל אסתר	₪ 200	לבקוביץ שרה	₪ 200	אפלבוים שאול
קיטלין מרים ויעקב	₪ 360	מאיר חנן - לזכר אימו:	₪ 200	ארנון שרה
קינן נילי	₪ 50	אינה מאיר למשפחת זיסרמן	₪ 200	בהיר רגינה
קפלן אירית	₪ 300	מאיר יהודית	₪ 200	בודוך הלה
רבינוביץ יוכבד	₪ 100	מילשטיין יצחק ועירית	₪ 720	בורשטיין מלכה ואיתן
רובין צבי	₪ 400	מנדלבאום בצלאל	₪ 200	בך דיאנה
רוקח אסתר	₪ 200	מצרי צילה	₪ 200	בר דליה
ריזר בלה	₪ 180	משולם לאה	₪ 500	ברוש שרית
ריינהרץ גרוסמן זהבה	₪ 350	נהיר צפורה	₪ 200	גדור ארדון יהודה (איינשטיין)
רימון פנחס	₪ 1000	ניישטיין נתן	₪ 200	גולדסובל אבי
שוהם מיכל וזיו אסתר	₪ 400	סלומון עליזה	₪ 200	גורודצקי דורון
לבית ניידין	₪ 300	סלונים מינה (ניישטיין)	₪ 750	גורני איתן
שולמן צביקה	₪ 200	סער איציק ונורית	₪ 200	גורפינקל יעקב
שטרנשוס חנה	₪ 300	פישברג איטה	₪ 200	גזית הדסה (פינקלמן)
שייביץ מרים ואלכסנדר	₪ 100	פלמור חנן	₪ 500	גרדל עמנואל
שמואלי מרים	₪ 300	פרי שרה	₪ 150	גרוסמן יעקב
Jeff Dan, Dallas 40 \$	₪ 300	פרידמן ברונה	₪ 400	היימן שני ונדב
Firestone Pola and Henderson 50 \$	₪ 100	פרידמן דוד	₪ 200	הס עירית
	₪ 100	פרידמן יורם	₪ 100	ויינגרטן אברהם

לזכרם • צום אַנדענק • IN MEMORY

שוש גרוסברד - אורגד

בת חנה ומשה וסונג

2018 - 1952

שוש גרוסברד - אורגד

ברגעייך האחרונים. כמה דקות לפני דיברתי אלייך, כשנשמת בכבודות כל כך. נישקתי אותך, ליטפתי את פנייך, וביקשתי ממך שתפסיקי להילחם, כפי שביקשת

הייתה לי הזכות להניח ראשי עלייך כשילדת אותי, והייתה לי הזכות להניח ראשי עלייך ברגע בו ליבך הגדול כל כך נדם. זו פריבילגיה אדירה להיות שם אתך

הספד

אני אתחיל דווקא מהסוף. אמא שלי, יפה שלי, החברה הכי טובה שלי, המשענת שלי. אהובתי.

את ממני כשנודע לנו כי הסרטן הארור בו חלית הוא סופני. לחשתי לך שתשחררי את הנפש והגוף. אמרתי לך שתהיי גאה, שאני אוהב אותך כל כך ושאני אשמור על איתי והוא עלי ואת כמו הפולניה שאת - תשגיחי עלינו מלמעלה. הקשבת לי, מילאת את בקשתי מיד כשיצאתי לכמה רגעים מחדרך. המשפט האחרון שאמרתי לך הוא ששקט לי כששקט לך. את אי שם עם סבא וסבתא היקרים, רגועה ושלווה.

היה לי קשר קסום ומופלא אתך, אמא. שיחות נפש ורגעים פנטסטיים וגם קשים לאורך השנים. תמונות רבות צרובות בזיכרוני - כילד ישנים צהריים יד ביד בכל יום, מתווכחים על שיעורי הבית ולך תתווכח עם מורה ומחנכת מסורה כל כך, הבכי המשותף כשעזבתי את הארץ וכל ביקור אצלי בניו יורק למשך קיץ שלם, הטילים המצחיקים עד דמעות לחו"ל של שלושתנו באופן מסורתי מאז יום הולדתך ה-60. ההומור שרק אני, את ואיתי יכולנו להבין. כמה צחקנו יחד, בכינו והתרגשנו במסע הזה שלך. שלנו. תמיד היינו יחידת קומנדו קטנה ואיכותית. חזקה כל כך יחד.

אני יכול להמשיך ולהפליג בזיכרונותיי אך אעצור. רק אומר לך תודה - על מי שהיית עבורי ועבורנו, על כל מה שנתת ושעשית.

שבוע בדיוק לפני לכתך, בתחילת החורף שכה אהבת, כתבתי לך שיר פרידה שלא זכית לשמוע. היה לך קשה מדי להתמודד עם זה רגשית, כך ענית בקושי רב. אז דיברתי אליך במקום, כמו תמיד, ולפתע הגבת. ידך אחזה בידי ובקושי רב לחשת שאין לי מושג כמה טוב עשיתי לך. בתוך ים הדמעות ששטף אותי הצלחתי רק להגיד לך משפט שאמרת לי לפני כשנתיים וחרוט בזיכרוני לעד: אתה כמוני. תביט במראה. אתה קשוח אבל מלא ברגש. רגיש אבל מלא בקשיחות. אני מאושר להיות דומה לך כל כך. להמשיך בדרכך. להיות את.

אני יכול למלא דקות ארוכות בסופרלטיבים עלייך, על מהותך וכל הטוב שבך. אין צורך בכך, אמא, כי כל אדם שנמצא כאן מיד מעלה בראשו אסוציאציה טהורה ויפה שלקח ממך. אנחנו כאן העדות החיה למי ומה שהיית. אדם אוהב, מסור, שחינך ילדים רבים כל כך לאורך עשרות שנים. כמה נהנית לספר לי ולאיתי על תלמידייך לשעבר שפגשת או על הורה, או ילד שהתבגר והפך לאיש או אישה בעלי משפחות שאחרי 20 שנה זיהו אותך ברחוב. הדברים האלו ריגשו ומילאו אותך. הפכת אותי ואת איתי לאנשים טובים יותר, אשת ברזל לא קונבנציונלית שכמוך, עיצבת אותנו ואת ילדי הרצליה בצורה מדהימה. גם הם זוכרים ומוקירים אותך.

העצב והכאב ממלאים אותנו, גיבורה שלי. התחושה היא כאילו קרעו חלק מאתנו. וזה קשה.

אבל כל התחושות הללו מהולות גם בשמחה כי מילאנו באדיקות את בקשתך להיפרד מהחיים במיטתך. ללא כאבים, לעצום עיניים ולישון ולא להתעורר, כשאת מוקפת בנו, אוהבייך. תמיד אהבת לנהל טקסים, אמא, היית מעורבת במאות, אפילו אחרי פרישתך. רק לאחרונה כששכבת מרותקת למיטה עוד התעניינת מה קורה עם הטקסים הקרובים ביוחנני, בית הספר שהיה בשר מבשרך. זהו הטקס האחרון עליו את מנצחת, מאסטרו שלי. בראשי את כרגע מתבוננת בנו, בוחנת, צוחקת ומחייכת כמו שכל כך אהבנו לראותך. תם הטקס אמא, הוא נמשך 65 שנים והוכתר כהצלחה מסחררת. אני ואיתי נמשיך את מורשתך, אני מבטיח לך. נוחי על משכבך בשלום, תמשיכי לכוון אותנו כמו תמיד. מקווה שגם את גאה בנו, אהובה - גאה ומחייכת.

בנך,
איל גרוסברד

סימה מנדלבאום (לביית קורנזייר)

26.12.2017-20.12.1914

בקשיי קליטה. הודות לתושייתה של אמי ולכישרון העיצוב של אבי הם הקימו בחצר ביתם מתפרה לייצור מותנייה (וסט) מיוחדת. בימים עבד אבי כמעצב בגדי ילדים במפעל "תפארת" (המפעל היחידי בארץ שנתפרו בו בגדי ילדים), ובלילות תפרו הורי את הווסטים המיוחדים שעיצבו.

הורי היו פעילים מאוד בארגון יוצאי לובלין, ורוב חבריהם היו יוצאי העיר. החברים הקרובים שזכורים לי היו הזוג שטוקפיס והזוג וסונג. תפקידו של אבי היה לסייע לנזקקים יוצאי העיר ולחלק להם תרומות שהם קיבלו מהארגון. אני זוכרת שלפני כל חג הוא היה נוסע ברכבו הפרטי ומחלק את התרומות לאנשים.

אבי נפטר ב-1983. אמי נותרה אלמנה ב-34 השנים שלאחר פטירתו.

אמי ניהלה את המשפחה ביד רמה. היא הייתה אישה פיקחית וחכמה שידעה לספר סיפורים בהומור יידישאי מבריק. היא הייתה סבתא משמעותית בחיי חמשת נכדיה, ואף זכתה לתשעה נינים. עד לשישה שבועות לפני מותה הייתה צלולה לחלוטין, והיה אפשר לשמוע ממנה את סיפור חייה.

אמי חיה בלובלין רק 25 שנה, אך אלו היו השנים המשמעותיות בחייה. היא אהבה לספר על העיר

יוכבד, אהבו אותה בכל ליבם והיו אומרים שהיא "כמו הבת השישית שלהם".

בנובמבר 1939, חודשיים לאחר כניסת הגרמנים ללובלין, הורי ברחו ממנה. לימים אמי לא הסכימה לחזור לעיר הולדתה ולא ראתה יותר את העיר שכה אהבה. הורי הגיעו לעיר קובל שבאוקראינה והתחתנו אצל רב העיר. איש מבני משפחתם הרבים לא זכה להשתתף בחתונה.

במשך כל שנות המלחמה הם שהו בעומק ברית-המועצות. פעמים רבות הם ניצלו הודות לחוכמה ולתושייה של אמי. אני נולדתי בשנת 1944 בעיר סמרקנד שבאוזבקיסטן.

לאחר סיום המלחמה חזרנו לפולין, לאזור שלזיה. התאחדנו שם עם דודתי מניה (אחותה של אמי) ועם דודתי בלה (אחותו של אבי), היחידות שניצלו משתי המשפחות.

אחי נולד בג'רגיונוב שבפולין ב-14 במאי 1948, תאריך הקמתה של מדינת ישראל. בשנת 1951 עברנו לעיר ורוצלב בעקבות מינויו של אבי למנהל מפעל גדול לטקסטיל בשם "קוביטה".

ב-25 בדצמבר 1956 עלינו לישראל. ההתחלה לא הייתה קלה, וההסתגלות לארץ החדשה לוותה

אמי נולדה בעיר לובלין ב-20.12.1914 להוריה, שייע ורייזליה. היא הייתה הבת השנייה מתוך שישה ילדים.

עד לגיל 25 גרה בעיר לובלין ואהבה את מה שהעיר הציעה לה: הצגות תאטרון בשפה היידישית, חגיגות יום העצמאות הפולני ובעיקר מועדוני ריקודים.

באחד המועדונים הכירה את אבי, שמואל לייב מנדלבאום (לייבו, אריה). האהבה המשותפת שלהם לריקודי הטנגו והוואלס הצמיחה סיפור אהבה גדול. כשהם היו רוקדים יחדיו, כל האנשים היו עוצרים מלכת ומביטים בהתפעלות בזוג הרקדנים.

בשנת 1938 התקיימה מסיבת האירוסין שלהם. נכחו בה יותר ממאה אורחים, כולם מהמשפחה הקרובה.

לאבי היו חמש אחיות צעירות ממנו. אמי סיפרה תמיד שהוריו של אבי, סבא יעקב וסבתא

סבתא סימה בת 102 עם נכדתה ענת פרסמן

לפני המלחמה, על עולם שהיה ואיננו...

אמי הלכה לעולמה ב-26.12.2017, שישה ימים לאחר שחגגנו לה יום הולדת 103.

הודות לה כולנו זכינו להתרפק על העבר שהיה ונכחד: על הסיפורים, על הערכים, על הריחות, על המטעמים. הצלחנו להרגיש את החיבור שבין העבר לעתיד.

הבת מרים קיטלין
(לבית מנדלבאום),
רעננה

סבתא סימה,

כמעט גיל 50, ועדיין יש לי אותך, סבתא. כולם יודעים שיש לי סבתא. אפילו בעבודה אנשים מופתעים שבגילי יש לי עדיין סבתא.

היינו ארבעה דורות של נשים שזכו לראות את האחרות גדלות ומתבגרות: את, אמא, אני ותום, אימהות ובנות. היינו ארבעה דורות של משפחה שחיה את ההווה ורואה בעבר חלק בלתי-נפרד מכל אחד ואחת מאיתנו. את חיית כל כך הרבה זמן לא רק כדי לספר לנו, אלא כדי לשמש לנו מקור השראה. עוצמת החיים נשארה בך עד יומך האחרון.

תמיד אקח איתי את הבית שלך שמגלם את הילדות שלי. הבית של ארוחות שבת, הבית של המאכלים הקבועים שכל כך אהבתי: הקרעפלאך, הגפילטע פיש, הצימעס, ומעל הכול הלוקשן מיט יוך שלך.

אוזבקיסטן והחזרה לגירג'וניוב. וכמה ששיגעתי אותך תמיד שתספרי ותספרי, וכמה אהבתי את הסיפורים שלך... ותמיד חשבתי גם על הסיפורים שבחרת לא לספר לי, והם נשארו עלומים. ואולי עכשיו את סוף סוף תתאחדי עם כולם. את שרדת את השואה, ושרדת את העלייה והקליטה בישראל, שגם לא הייתה פשוטה, ואת כל האחרי והלפני החזקת כמו שרק את יודעת להחזיק הכול ביחד. נזכרתי גם באזכרות שהייתי הולכת איתך בנחלת יצחק לזכר העיר לובלין. כמה שהיה חשוב לך לחבר בין מה שהיה לבין מי שאנחנו, בין העבר להווה.

אני הנכדה הראשונה שלך, והבאתי לך גם את הנינה הראשונה. מאז ומתמיד היית קשורה בחיים של כל אחד מאיתנו. לא רק שלי, גם של כל

הידיש שלימדת אותי קצת להבין וקצת לקשקש איתך. הידיש שלך שהצחיקה עד דמעות, תמיד בציוריות ובציניות ובהומור המתובל שהפך להיות הבית השני שלי. הצחוק והבכי שתמיד מתערבבים אחד בשני, כמו שני חלקי פאזל שלא נפרדים לעולם. וסיפורי השואה, כמובן. אזרתי אומץ בגיל 13 לשאול אותך שאלות, וסיפרת לי על העולם שהיה ונעלם - עולם שגם הוא הפך להיות חלק ממני, מהמשפחה שלי, חלק ממי שאני. הסיפורים לפני המלחמה על הבית שלך: סבתא רייזליה, והאחים שלך - יעקב ואסתר וישראל ומרים - והאחינית שלך בת השלוש, פולה, שגם הילדים שלי מכירים את התמונה שלה. כל אלה שלא הצליחו לשרוד. והסיפורים שאחרי המלחמה: הבריחה לרוסיה, ואחר כך

spoke many. Whatever language would help him that day, he spoke. He told me one of his favourite stories in Italian, French, English and Yiddish. It was about his time as a factory foreman in Montreal when he would speak to the workers, customers and bosses in their languages. He was sure that his Italian workers and his French bosses and customers - all thought he was a native speaker.

Zaida the Family Man

Bubbie and Zaida were together for 75 years. They married each other three or four times - they weren't quite sure. During their post-war emigration process their proof of marriage was required more than once. Their original paperwork was from a Russian Rabbi but along their journey they needed documentation in each local language. Often it was more expedient, less expensive or just more romantic that whenever they needed new paperwork, they remarried.

The Pilot

While in the Siberian gulags, our zaida managed to survive and help others survive partially by using his skills as a tailor and a trader. He

would acquire things for people that needed them. He had become friends with a Russian pilot accused of defection, who was sure that he would not leave the gulags alive. But Zaida was, and the pilot gave our zaida his winter coat, new shoes and a small bag of tobacco. Zaida traded the tobacco, eventually acquiring burlap and made grain bags to sell to other traders. He kept trading. He loaned out the shoes and coat and used them to make himself look presentable. He told people he could make similar jackets, and started a tailoring business. Eventually he traded the shoes to a policeman for a place to sleep and information that led him to find Bubbie who had earlier been released from the gulags.

From these selfless gifts, Zaida and Bubbie survived, and rebuilt their lives. Our grandparents were forever grateful and indebted to this gentleman.

Today would have been Zaida's 98th birthday. In true storyteller fashion he has given us unique perspective through which to view his life, in whole years, in a full perfect circle, in seasons completed.

Tamara

הנכדים שלך: של רני ושל שלי ואיתי ואריק. וכולנו כל כך אהבנו אותך, היית סבתא משמעותית בחיים של כולנו... ואיך נפרדים ממך היום?

אי-אפשר בלי להזכיר את סבא. מאז שסבא נפטר לפני 34 שנה, עזבת את חדר השינה שלכם כאות מחאה. לא הסכמת לוותר על הזוגיות, לא רצית שהאהבה שלך תיעלם. סירבת לישון במיטה הזוגית הריקה ועברת לחדר הקטן ליד. נתת לכולנו שיעור גדול באהבה ובזוגיות, וזה היה המודל לכולנו.

כל כך רצית להיות עם סבא. כמה ביקשתי ממך אתמול, כל היום בבית חולים, שתשחרר אותה אחדי איתנו. אני יודעת כמה אהבת את ההורים שלו, סבא יעקב וסבתא יוכבד, ואיך שהתמונות שלהם עמדו מולנו על הקיר כל השנים. וכמה אהבו אותך, וכמה היה חשוב לך שנדע ונכיר ונרגיש את מי שחסר לך, ונחיה את הגעגועים שלך יום יום. סבתא סימה שלי, הלוואי שתפגשי אותם ותסגרי איתם מעגל. ועכשיו תתלי את התמונות שלנו על הקיר ותספרי להם עלינו, ואנחנו נישאר כאן להתגעגע אלייך ולזכור אותך. תמיד חזקה, עם עיניים חכמות שיודעות הכול ועוד קצת.

**נוחי על משכבך בשלום, סבתא סימה שלי.
מיינע טייערע סבתא.**

נכדתך,
ענת פרסמן

Yiddish books and musical dvds, the pharmacist who had gotten to know both my parents better and better, as the years went on, to the several caretakers who cared for him in so many ways and so , so many others. It's true: To have known him was to have loved him.

Our father has now re-joined my mother, his bride of 70 plus years, whom he mourned

daily. Together, once more, they will look over all of us.

May our father's memory serve as a blessing, as a reminder that once there were such decent men amongst us. May his soul be forever bound up with the righteous.

I want to publically thank our father's caregivers for their heart felt emotional as well as physical support throughout

and his final caretaker, Grace, who together with my sister in law, Lonia, did their utmost to keep him in comfort.

And as he drifted off on his final voyage, they each held his hands softly sang him his favourite song..... "You Are My Sunshine"

Pa, I loved you before, now and will forever.

Bernie

Excerpts of a eulogy delivered by Yoskie's grandchildren

Zaida's 98 years leave us with memories and stories of his heroics, his humour and his dedication to his family and community. As a storyteller, he shared his stories and I want to share some of them today.

Zaida the Clever Criminal or: Zaida the Hero

Zaida was a criminal. A very proud and clever criminal.

Zaida and some family fled east into the Soviet Union during the war. At one point, a deal was struck between Poland and the Soviet Union that Poles of fighting age were to be returned to the Polish military. He knew he didn't want to be sent back to fight or be sent to the gulags as a political prisoner so

started bootlegging with the intention of getting caught as a common-criminal and being sent to a low security tree cutting camp. According to Zaida, they tried to release him more than once, but he really wanted to be a common criminal, so he kept going and just kept getting caught.

While in Siberia, Zaida decided trees weren't something he was particularly good at, so it was time to leave. The camp was remote and accessible only by train. Zaida decided that he would lead a group of people out of the camp on foot, put on local clothes and casually catch the train. All was going according to plan until the phone rang at the station. It was the guards at the camp asking for their prisoners to be returned.

Not to be deterred, Zaida improved upon his plan. The next time, he cut the camp's phone wires and the escape was successful.

After the war, Eastern Europe was unwelcoming and dangerous for Jews. To help people find safety and rebuild their lives, Zaida obtained a visa into France and started smuggling people into the West. Out of curiosity I asked him how he knew where to go. He answered, "well you go where people aren't." When I asked him how he didn't get caught despite doing this so many times he said "really, you go where people aren't, so they can't catch you, and don't turn on a light."

Zaida the Polyglot

Zaida loved languages and

Within three days of my birth, the war finally having ended in axis defeat, our parents and their siblings left for Lublin to look for relatives. Two days in Lublin was sufficient to tragically reveal that their parents and the balance of their siblings had been murdered. There was nothing left in Poland for them.

During a four and a half year sojourn in Paris France, my skilful father, on his own, without medical training, was able to determine how to build leg braces and how to gently stretch and prod to completely manipulate my pigeon toed club footed legs and feet to cure me completely. That was my father, a man of few words but many genuine talents.

Montreal, Canada became our port of call and, ultimately, our beloved home.

Our father loved to sing and was a member of the Workmen's Choir for many years. He also sang around us and ultimately to and with his grandchildren and even great-grandchildren. He had many friends in the Lubliner Landstmanshaft of Montreal where he served as an executive board member for many years.

He had wanted to become a cantor but the necessity of

caring for and maintaining his growing family led him to become a tailor in a factory and ultimately a self-employed contractor in the garment industry. Although his formal education had been interrupted, and ultimately terminated by the War, he did like to say he passed McGill University..... not once.... but twice....; when he went to work and on his way home from work.

He had a panache for languages and could speak Yiddish, Polish, Russian, German, French and passible Italian, to the extent that the Italian workers whom he employed initially thought he had come from Sicily.

Upon his retirement, our father and mother moved to Toronto to join my wife Sahri, me and the kids. Eventually my brothers and their families joined us in Toronto.

Our father resumed his activities here (Toronto), with the Workmans Circle and the Lubliner Landstmanshaft. He had many friends and extended family with whom he was in contact.

He was a voracious reader, mainly of Yiddish publications and would sit many times reading article after article aloud to my mother.

Our father was a man of quiet intelligence, inner strength and courage. His love for his family was beyond measure, always, always put family before himself.

And it matters some, but age is not a factor. Emotion is and I loved, love and mourn him deeply. Today, August 16, would have been his 98th birthday. But we gather here for his funeral. A life well lived, like Moses, from birthday to birthday. The fact that he passed at a very mature age does not stifle the pain of loss of a caring, loving father who moved heaven and earth for us. To that end, I held his hand softly spoke to him, asking that he hold on, that my brother Allan who had to be in New York seeing his youngest son off to Israel, to make Aleah and join the IDF would be back late Tuesday and wanted very much to speak with him. Alan, his wife Neseh and kids, made it to our father's condo Tuesday evening about 9:20 pm and got to speak to and be with him for several hours.

Our father passed Wednesday morning, August 15, 2018.

A plethora of people have contacted my brothers and me with happy memories of my father, the librarian at the holocaust library where we went many times to borrow

Joseph (Yoskie) Baum

Born August 16, 1920. Lublin, Poland
Passed August 15, 2018. Toronto Canada

Joseph and Bronia Baum

I am Bernard, the eldest of three sons, my brothers are Harry and Allan .Our father, Joseph, or as our late mother, Bronia, Aleyha Hasholem, used to called him, most appropriately ,“De Mitzealeh“ in Yiddish and most awkwardly translated as a fortuitous special (like a special angel), was way ahead of his time.

He was the first of his “gang” to stop smoking. In Lublin,

Poland his home city, at the age of 8, having purloined a cigarette from the rabbi’s coat pocket, he made his way, anxiously, up to the roof top of the one story Cheder to indulge in this most “sinful of habits“. His first drag was also his last. Upon attempting to inhale, emulating his rabbi, he got so dizzy, he fell off the roof. And.... that was the day he started and quit smoking, all in 1928.

Our parents had a very hard life, commencing as teenagers when they barely escaped the nazi hordes, fleeing further and further east through Russia, together with one of our mother’s sisters and brother and one of our father’s brothers, their only surviving siblings, of large families. By cunning and subterfuge, luck and serendipity they were able to out run and out last the evil ones. Our father, in this tumult, became, quite proficient as a tradesman, carpenter, barber, butcher, cook, sales man and black marketer. Yes the Lubliner Buccaneer, by necessity, is what he was, travelling the country side wearing a leather jacket way too large for him, in a confiscated German motorcycle and side car, with the markings still on, trading goods and stores. Our father, mother and their previously mentioned siblings continuously travelled further and further east, ultimately arriving in Tashkent, Uzbekistan.

“To this day I am unable to understand how I managed to survive against all odds.” So relates the memoir of a young woman, Eva Szek (later Eisenkeit), who survived the Nazi onslaught against Jews in her beloved city of Lublin in Poland, an important centre of Jewish religion and culture. Eva recounts with compelling testimony her fearless fight not to fall into German hands and to save her family. Her experiences under German occupation, her struggle to survive and her subsequent liberation are an historical account of the tragedy of a Jewish community destroyed. The memoir describes Jewish Lublin life before the war, its religious institutions and charities; Polish-Jewish relations; the German bombing and invasion; the Russian escape options; the German occupation and registration of Jews; Eva's escape from the ghetto and two labour camps; her hiding in villages and

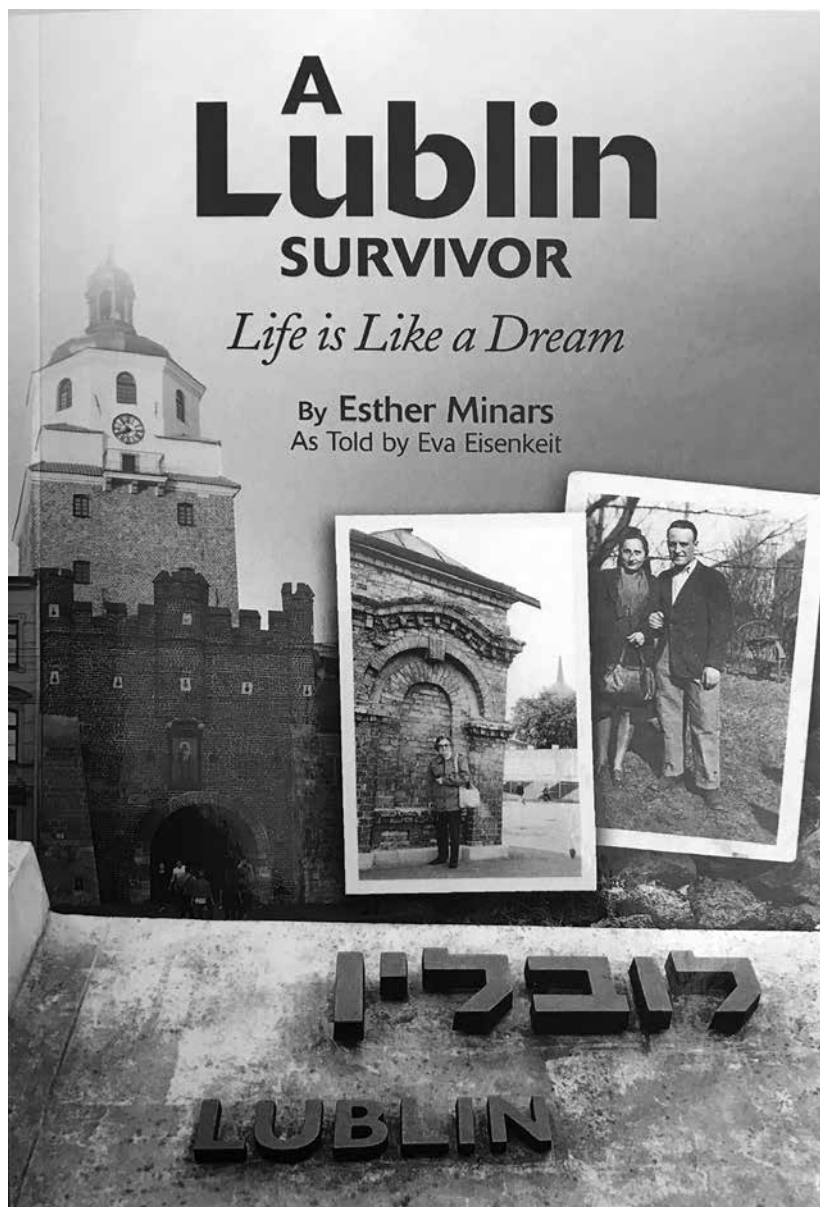
farms, and complex wartime relations with Poles; her negotiated freedom with Mr. X (a Polish man who hid Jews for money, and cannot be considered a "Righteous"); life in liberated Lublin, including the first Passover celebration; meeting other survivors and trying to make a living; and Eva's postwar move to Lodz and marriage, and then to a Displaced Persons (DP) camp in Germany. As her eighty-fifth birthday approached, Eva asked her daughter Esther to take down her life story "so the whole world will know what the Germans did." A Lublin Survivor: Life is Like a Dream not only provides an extraordinarily complete and descriptive picture of life in pre-war and liberated Lublin but a first-hand account of the obliteration of its Jewish community and one individual's indomitable determination to survive against all odds.

https://www.amazon.co.uk/Lublin-Survivor-Life-Like-Dream/dp/1845199553/ref=sr_1_1?s=books&ie=UTF8&qid=1535384338&sr=1-1&keywords=A+Lublin+Survivor

New book

A Lublin Survivor: Life is Like a Dream

By Esther Minars

Chairs of memory and longing

The obligation to remember in the Jewish tradition is a means of shaping life in the present, and through it the individual builds a moral value system. Today, seventy-five years after the Holocaust, we, parents and children, must utilize memory and never forget. We must investigate, ask, listen, and tell our daughters and sons. We are a link in the chain of generations, and it is our responsibility to instill cultural heritage from generation to generation.

I straightened the row of chairs on the piano. My eyes scanned the names etched in black on the silver plaques. I felt satisfied. My heart was filled with emotion. There are no words to describe the feeling: “the Redeemer has come to Zion.”

With this act, I fulfill my desire to do good, to be a good person.

Malca Burstein

Chairs of Memory and Longing

I arranged the chairs - the bronze, which I created with passion in my soul - in one long row on the upper part of the piano. The large chairs represented adult members of the family, and the small chairs a child. To me, the chairs symbolize human existence. Resting on the legs of each chair is a plaque with a name (first and last), date of birth, and birthplace. These family members perished in the Holocaust, and the date of their passing into the afterlife is unknown. The chair stands firm, expressing nobility and steadfastness, in contrast with the possibilities and the fragility of human life.

I invited the dear man to our home, just as we reserve a seat for the prophet Elijah at Passover, and for whom we open the door. Now he is a part of our home. The presence of chairs commemorating the absent raises questions, and thus we are introduced to man and his world.

Uri Zvi Grinberg finds praise in two essential mental powers found in man (both public and nation), as opposed to beast, which are: memory and longing. The virtue of memory is as a constructive force that accumulates life experience and determines relationships and evaluations, memory which only on the basis of the impressions and experiences that persist in it, determines our diagnosis of good and evil, between love and hate, and between affirmation and negation. The constructive memory

enables the person to process things (using insight, understanding of things, and morality) and to apply critical thinking. Thus does the constructive memory become the foundation that builds up the core of its moral personality: values and conscience. Longing is a power of the mind, which does not remain in the realm of yearning/longing. "The intention is to attach the very essence of the person, unique to man, and the transient human being, to impressions within his very limited physical boundaries, penetrating his boundaries like the same sprout which, through its growth, bursts free of the crust of its outer layer and leaps into the sky - breaking its bounds, it becomes a creature similar to the Creator, infinite and without boundaries, kissing the edges of purposelessness..." (Dr. Yehoshua Heschel Yeivin, in his article Memory and Longing, referring to the poetry of Uri Zvi Grinberg in the poem Bet, edited by Dr. Y. H. Yeivin, Jerusalem 1950).

As far as I am concerned, these chairs have built-in memory and longing. The details of a man's past are studied and processed in memory, and reinforce values in his moral system. Longing is the same sort of breakthrough and inspiration, that man will make following his acquaintance with the personality of the immortal. Memory is planted in the past, kisses the present (constructive memory), and longing - looks to the future.

al-Karmel and its environment) and their contribution to the human body.

From Yasmin Center we went to lunch at the Hadid family, relatives of Tamir and Buthaina. We parked the vehicles among palm and olive trees surrounding this beautiful and unique house. Tamir and Nabil Hadid welcomed us warmly, and we felt at ease and among family. We sat in the living room which combines modern and old style furniture and decorations, and enjoyed the dishes and cooking that the family members had served us. We met the mother of the family, the Hadid couple and one of their children. Each one of them went back and forth all the time, bringing a variety of Druze dishes. During the meal Tamir Hadid told us about the history of

the Druze community, the history of his family, and their extensive ties to the land and the State of Israel. The conversation included questions and answers, comments and insights. We felt at home and did not want to leave... We left, but we had a good and sweet taste... the experience was unique.

It was a lovely and warm winter day. Not because of the sun, that showed her face from time to time, but because of the people who succeeded in moving and enlightening us. And yes, we now believe that the world could be indeed a better place. The Druze we met, members of the Halabi and Hadid families, represent for us the words of Yitzhak Ben-Zvi: "Peace and charity begin at home".

Shani Brosh, representative of "Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association", grants a certificate of appreciation to Buthaina and Tamir Halabi

collection of paintings. In 2007 Buthaina read an article in the newspaper Yedioth Ahronoth about the Holocaust. The article also included pictures and stories of Holocaust survivors. Buthaina was shocked and moved to tears, and at that moment she decided to express in her paintings the pain and suffering of the Jewish people during the Holocaust. At that point in time Buthaina began to study and research the subject. She began to read books and testimonies of survivors, and became familiar with concepts such as ghetto, labor camp, extermination camp, crematoria and death march. Buthaina showed us her drawings and paintings, one after another (copies of the paintings... we saw the original paintings in the second hall after the presentation), and explained the visible and hidden motifs in them. Each painting had a unique message. Thus, for example, in the painting of the gaunt people Buthaina wanted to emphasize the hunger in the ghettos; in the painting of the bunks she wanted to express the overcrowding in the camps. Six drops of blood on one of the bunks symbolize the six million Jews who perished in the Holocaust. Many of the paintings can be discerned by watching eyes. "These are the eyes of the world that looks and does nothing," explains Buthaina. In "The Last Letter", a painting donated to the Yad Vashem Museum, a girl writes a letter to an anonymous recipient. In the background of the painting it is possible to imagine a field of flowers, but in reality these flowers were people who spread their hands up, crying out for help. Buthaina sees her preoccupation with the

Holocaust as a life mission. Her educational and moral work perpetuates the memory of the Holocaust, and encourages people to show openness, ability to listen and tolerance to others. These values were also entrusted to her three children. The eldest daughter Iva, a graduate of ORT Ronson high school in Isfiya, received the ORT Israel prize for outstanding social and community student. The certificate she received says: "Iva is an example of a student who is characterized by moral and ethical codes deeply rooted in her studies and her attitude to the other, to society and to humanity in general".

Buthaina Halabi has won numerous awards for her blessed work. In May 2018, Massuah – The Institute for Holocaust Studies – awarded her the Education Prize for the year 2018 for "her contribution to the teaching of Holocaust remembrance in combination with arts, promoting tolerance and intercultural dialogue, and combating anti-Semitism and racism". Buthaina managed to amaze and excite us. The meeting with her left us astounded.

We continued our tour of the town. We drove again, following Tamir, at this time towards Yasmin Center – a center for medicinal plants, that also includes an information and a guidance center for visitors. We met the owner, Futa Halabi, and she explained that plants can help us maintain our health and maintain a healthy life. We watched a short film describing these plants (most of which can be found in Daliyat

Sarit Brosh

We and the Druze and everything between us: A tour of Daliyat al-Karmel

In July 2017, when we were on a bus from Warsaw to Lublin, I heard some women talking about the "Bubalach" – hot pancakes made from dark flour that were sold in Poland mainly in the winter. I immediately remembered that on my first visit to Buthaina Halabi, the first Druze artist to commemorate the Holocaust, I saw a painting of two women wrapped in blankets sitting on a street corner in the Lublin ghetto. Buthaina told me then that one of the Holocaust survivors she met, explained that under their clothes they were hiding Bubalach cookies (so that they would not get cold). On that trip the idea was initiated: to organize a tour to the gallery for Holocaust's Commemoration at Daliyat al-Karmel, and at the same time to learn about the Druze community.

On Saturday, January 20th, 2018, 34 people from the Israeli Organization of Lublin and Pulawy Jewry, including the third generation and together with my daughter Shani Brosh and myself, were on our way to Daliyat al-Karmel. We met at the gas station in the town with Tamir Halabi, the artist's husband and her "agent". Tamir led us through the narrow alleys of the town to their home, where the gallery is located. At the entrance to the gallery we already felt

warmth and openness, as Buthaina welcomed us with blessings.

The gallery is divided into two halls. In the main hall Buthaina hosts groups and individuals. On the walls you can see many certificates of appreciation and recognition from Israel and abroad. Many visitors make a "pilgrimage" wishing to listen to Buthaina Halabi's story, to understand how "a female Druze got to the topic of the Holocaust" and to see the exciting

Two women in the Lublin ghetto (Photo: Sarit Brosh)

The “Grodzka Gate - NN Theatre” Centre

The well - restoration work

In 2017, the year which marks the 700th anniversary of the founding of Lublin and the granting of the Magdeburg rights to the city, an idea was born to renovate the brick structure enclosing the well situated in Ruska Street.

The well located in the shunting yard of the central bus station provided water for the inhabitants of Lublin until the very outbreak of WWII. Back then, the well marked the intersection of two streets – Ruska and Szeroka, and thus stood in the very heart of the Jewish District. Today, the structure is one of the very few remnants of Podzamcze, the district of Lublin which was otherwise entirely demolished after 1943.

The first activities aimed at restoration of the well were undertaken in 2017. They started with the assessment of the feasibility of carrying out renovation work aimed at conservation and safeguarding the brick structure enclosing the well, providing the building with glazing on its east-western axis, installing illumination panels

as well as replacing the surface surrounding the well. As a consequence, preliminary work was carried out inside the structure, and the restoration project was prepared. The design was elaborated by Maciej Herman from Herman and Partners Associated Architects in Lublin. Conservation and renovation work on the structure of the well commenced on the 12th of March 2018, under the supervision of Monika Konkolewska from the Art Conservation Studio in Lublin.

All of the activities relating to restoration work were undertaken on the initiative of the Julian and Raphael Mahari family and the Rotary Club Lublin Centrum. The endeavour was backed by the following institutions: Lublin Stations PLC, the Voivodeship Conservator of Monuments in Lublin, Lublin City Office, “Grodzka Gate – NN Theatre” Centre, as well as private parties.

The official opening of the structure took place on the 16th of April 2018.

Oral History Project.

Photos from “Grodzka Gate – NN Theatre” archives.

■ EMPATHY AND MEMORY

Tomasz Pietrasiewicz photo by Piotr Sztajdel.

In the Gate, in the activities carried out here, a symbolical Polish-Jewish meeting space is created – a ground for discussing the past and making the future. Jews who come here often ask us: “Why do you do this? After all, you are not Jewish. You are Poles and the Jewish town is not your history”. Poles often ask: “Why do you do this? After all, you are Poles and the Jewish town is not our history. Or maybe you are Jewish?” We explain patiently that this, in fact, is our common, Polish-Jewish history. To remember the murdered Jews you do not have to be Jewish. To remember the murdered Poles you do not have to be Polish. The world we live in needs more Gates like ours. It is thanks to places like these that – in keeping with the Jewish idea of Tikkun olam (“healing the world”) – we indeed make it better.

The difficult process of disclosing the memory of the Jewish Town of Lublin demonstrates how tightly the life of each community is bound with the process of remembering the past. It is easy to beautify our own history and thus perceive it from one point of view. However, mythologizing the past without a critical insight can become a treacherous tool generating future conflicts. This is why the contemporary world – so diverse and so deeply divided – needs more empathy, compassion and the ability to understand others. In Lublin, such an understanding especially embraces the memory of its Jewish inhabitants murdered during the Holocaust.

Tomasz Pietrasiewicz

www.facebook.com/brama.grodzka/

www.teatrnn.pl

www.youtube.com/user/BramaGrodzka

■ THE SURROUNDINGS OF THE GATE

The great space on one side of the Gate – where the Castle stands – is the area of the former Jewish Quarter. In 1939, among the 120,000 citizens of Lublin there were nearly 43,000 Jews. During WW II the Jewish citizens of Lublin were murdered by the Nazis and the Jewish district destroyed. On commencing our work at the Grodzka Gate in the early 1990s we knew nothing of the history of the Lublin Jews. We were not even aware that the enormous, empty space on the one side of the Gate hides the story of the Jewish Town with its houses, synagogues and streets; we knew nothing of the Gate leading to a non-existent Jewish Town. A big part of this terrain still remains covered with the concrete shell of a parking lot, under which, together with the foundations of the former Jewish buildings, the memory of their inhabitants is concealed.

Photo from “Grodzka Gate – NN Theatre” archives.

Jewish District Before WW II and today non-existent Jewish Town.

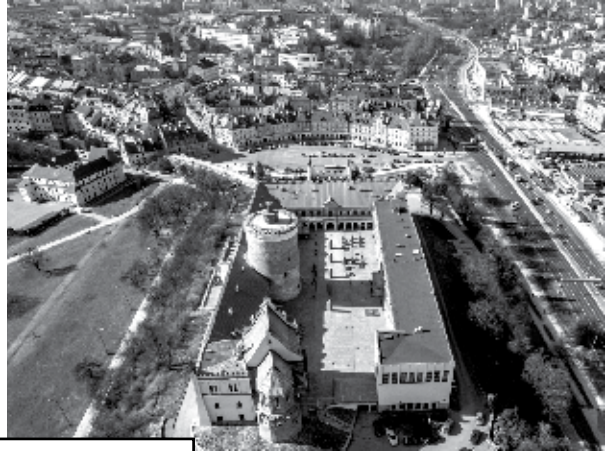

Photo by Rafał Michałowski wniebowziete.pl, 2017

■ MEMORY AND RESPONSIBILITY

It was then – at the very onset of our activity – that we had to face a weighty decision as to what should the meaning of the NN Theatre’s accidental location be next to the empty space left by the Jewish Town. A space which came into being only after its former Jewish occupants had been murdered and their district razed to the ground. It seemed to us something deeply immoral to create a cultural institution in a place so unusual and not to refer to it in some special way. In effect, our presence in this place, the Grodzka Gate, has come to mean for us a taking on of responsibility for the Memory of the now non-existent Jewish Town of Lublin and the terrible fact of its annihilation. In his statements, Czesław Miłosz repeatedly emphasised that what is left after the Shoah is the “sullied, blood-stained, desecrated” soil. Commenting on the thoughts of Miłosz, Jan Błoński in his famous essay entitled *The Poor Poles look at the Ghetto* writes:

“(…) blood has remained on the walls, the soil soaked up blood, whether we want it or not. Our memory and our very selves are also soaked up with this blood. So we must cleanse ourselves, and this means we must see ourselves in the light of truth. Without such an insight, our home, our soil, we ourselves, will remain tainted. This is [...] the message of our poet. [This blood] calls for remembrance, prayer, and justice. (...) That collective memory which finds its purest voice in poetry and literature cannot forget this bloody and hideous defilement. It cannot pretend that it never occurred. (...) The desecration of Polish soil occurred and we have not yet discharged our duty of seeking expiation. In this graveyard, the only way to achieve this is to face up to our duty of viewing our past truthfully”.

The translation comes from the book *The Grodzka Gate – Circles of Memory* by Tomasz Pietrasiewicz, published by the “Grodzka Gate – NN Theatre” Centre (Ed. Aleksandra Zińczuk, Lublin, 2008).

“One Land Two Temples” Mystery

“Poem Of The Place” Mystery

Photos by: Marta Kubiszyn, Joanna Zetar

In 2006, the Grodzka Gate took over a cultural site, which was reimagined as the Underground Trail, a place where the story of the development of Lublin, from its very beginning, is being told. In 2008 the Centre salvaged an old printing house, saving it from destruction, a building which is now a thriving cultural centre called The House of Words, and currently delivers programs related to books and their history, as well as literature and poetry.

For the 75th anniversary of the liquidation of Lublin’s ghetto, and the beginning of Operation Reinhard, Grodzka Gate created a Memory Trail entitled ‘Lublin: Memory of the Holocaust’.

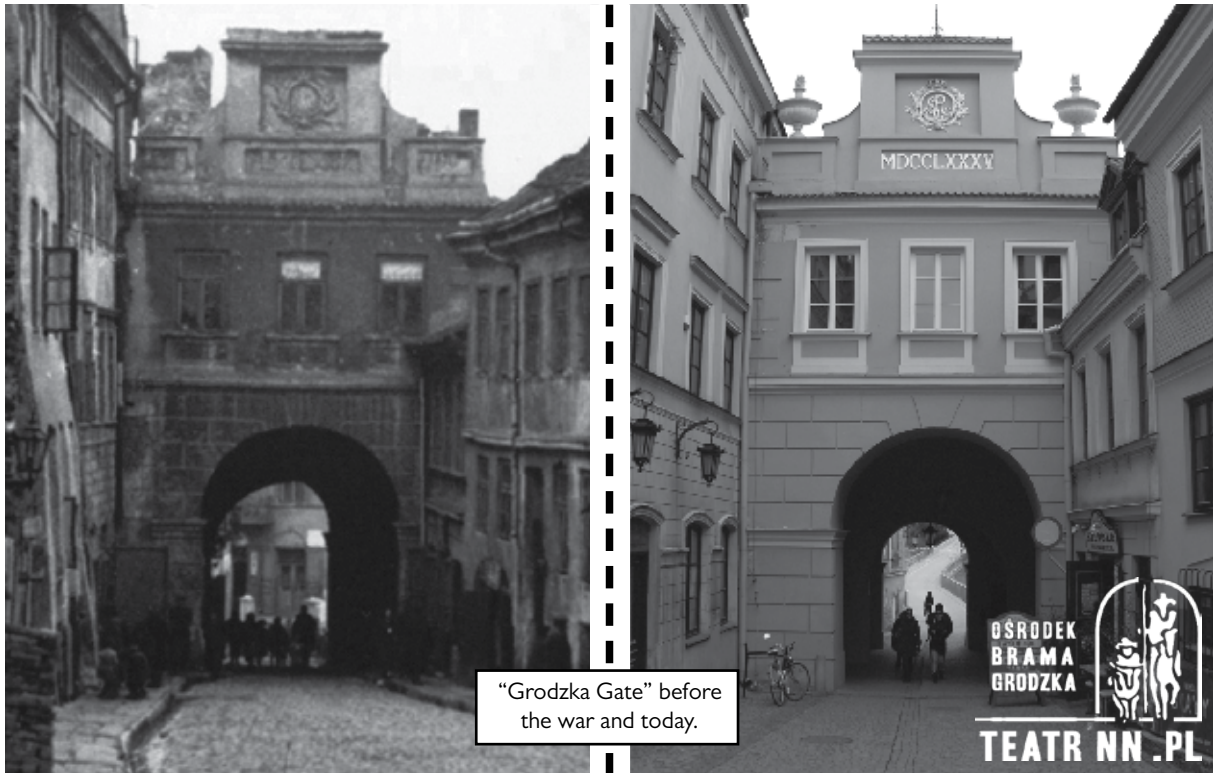
One of many stone plates at the Memory Trail entitled “Lublin: Memory of the Holocaust”.

Photo by: Alicja Magiera

Presently, the Grodzka Gate Centre conducts its activities and programs from three different sites, including Grodzka Gate, the Underground Trail (located in Trybunał) and The House of Words (Żmigród street). And it is at all of these places where the fascinating and multilayered story of Lublin is told.

"GRODZKA GATE – NN THEATRE" CENTRE

"Grodzka Gate" before the war and today.

The **'Grodzka Gate – NN Theatre' Centre** is a local government cultural institution based in Lublin. It is located in the 14th century building, the 'Grodzka Gate', a place which has also been known as a Jewish Gate, which in the past was a passage between the Christian and Jewish districts of the town. Grodzka Gate refers to the symbolic meaning of 'gate' as a place which linked various cultures and religions.

Here, at Grodzka Gate, taking the form of an 'Ark of Memory', the salvage of old photographs, documents and memories began. In the area surrounding the Grodzka Gate, exactly where the former Jewish Town was located, the NN Theatre has delivered a number of artistic projects, all of which have helped to facilitate the memory of past people and events, as well as encourage mourning for the victims of the Holocaust.

"Grodzka Gate – NN Theatre" Centre: events and exhibition. From left: "One Land Two Temples" Mystery - photo by Marta Kubiszyn, "Memory Of The Place" Exhibition photos by Joanna Zetar.

I think about how Tomek has gathered these threads of humanity together, threads that had been scattered to the winds years before. It would be easy to imagine that we might never have come together this way, after what our families suffered, after we had built lives in such distant places. The tapestry of Jewish Lublin could easily have remained forever unraveled, without so much as a corner reassembled. But because Tomek, and those like him believed it was possible to make space for us — scattered and fragmented though we might be — to return here, we found ourselves that morning July morning, remembering those that came before us, on the very land where they once stood.

And as we stood there at that spot of such brutality, one woman in our group said she wanted to sing a Yiddish partisan song. Two other women joined her. I did not know if this was planned or spontaneous but it felt fitting to me, standing there among the Lubliners— Jewish and non-Jewish alike— hearing their strong voices sing out, in Yiddish, the language of our forbears, “Mir Zaynen Do!” “We are Here!”

August 2018

“Mir Zaynen Do!” (Photo: Teatr NN)

Pani Wadysława places flowers (Photo: Teatr NN)

And as I stood there, I was overcome suddenly by the awareness that Ms. Majczak might have seen my own great aunts—Chana, Elka, Cyla and my great uncle Icek, and their children, Avigail, Eljusz, Chanina, Henek, Nechemiasz and others whose names have vanished with the all the details of their lives—walking this path. My footsteps could have been walking on the same stones that they once walked on—their last walk in Lublin. Minutes after hearing her imploring us not to forget, as we walked on, I found myself leaning on my friend Grzegorz, as the grief for my murdered ancestors and for the colossal absence of our community swept over me. I sobbed uncontrollably, unexpectedly; and he held me up.

The respect, the reverence, that Tomek, Grzegorz, that all the people at Brama Grodzka have for us, the descendants, and for Pani Majczak, the witness, is crucial in allowing for healing. They acknowledge the pain of all parties who lived on this land and do not engage in a competition of suffering. And they don't only acknowledge the pain, they allow those in pain to lean on them for support as part of the healing process—whether it is Pani Wadysława as she recounts her agonizing testimony, me as I grieve for the family and history I lost, or scores of us as we retrace our ancestors' steps along the path to the Umschlagplatz. We walk side by side, guided by our friends from Brama Grodzka, passing the beautiful markers they have built in remembrance.

Tomek Pietrasiewicz, the founder and director of Brama Grodzka-Teatr-NN, put much thought into his presentation of Brama Grodzka's work and his appreciation of us Lubliners during the Reunion. Before the opening ceremony he told me he planned to speak in Polish. "Why?" I admonished him, "Your English is fine." But he would not be moved. He was adamant that he wanted to choose the exact words to express his ideas. Even though his speech would be translated by an interpreter, he felt the importance of speaking with the nuance and reverence due to the sacredness of the place and the occasion. This gathering of the remnants of Jewish Lublin was an extremely meaningful event for Tomek, who dedicates his life to creating and sustaining the memory of Jewish Lublin. And it was even more significant because the Lubliner Reunion was part of the 700th anniversary of the founding of the city of Lublin.

One of Tomek's strengths is his appreciation of fragments. He understands that there are stories, history, photographs, names, that we may never know fully. But he still considers it vital to preserve and honor what we have, and also to have reverence for the empty spaces, because of who and what once filled them. In gathering us, the remnants of a fragmented community, for five days in Lublin in July 2017, he was holding space for perhaps the most precious fragments of all—the living, breathing human fragments of a lost world. We are the proof that the Germans did not accomplish their goal of

wiping out all memory of Jewish Poland, and more specifically, Jewish Lublin.

I often say that when I am in Lublin I feel the ghosts of my ancestors walking these streets. But the walk to the Umschlagplatz was a unique experience. Much thought was given to that long walk. Tomek had set up a sound system so that he could speak at certain points along the way (in Polish, as I said earlier, through an interpreter). At one intersection, a woman was waiting for us. Her name is Wadysława Majczak, and Tomek had arranged for her to wait for us there, so she could tell the story of what she had seen and heard so many years before. Now an old woman, she had, of course, been much younger when she, a non-Jew, had seen the Jews being marched to their deaths. She had heard the terrible sounds of their fear and suffering; she had seen a young woman, close to her age, lying dead on the ground. And now, she stood in the summer light, telling her story, clinging to Tomek's arm. As he leaned down to hold the microphone for her, I felt that the bowing of his head expressed not only attentiveness, but also a deep reverence. I cannot forget that image—of Tomek, leaning down, and this woman leaning on him—her two hands gripping his forearm, as if drawing the strength from him to give her the power to voice these memories. It struck me that there are so many memories, so many fragments of lives and deaths that need that strength. I could almost see those silenced voices, those lost lives, those nameless souls, clinging to him too.

Leora Tec

Remembering Together

One sunlit morning, in July of 2017, more than a hundred Jews of Lublin ancestry walked together, side by side with our non-Jewish Polish hosts, along a path to the Umschlagplatz in Lublin. Many of our relatives had been marched along these same streets, to this same place, before being shipped off to the death camp Bełżec, where 28,000 of Lublin's 43,000 Jews were murdered. It would have been an emotional event in any case, but it was made even more so because our hosts—Tomek Pietrasiewicz and members of the Brama Grodzka team - accompanied us. Indeed, they had created a memorial along this route, consisting of twenty-two stone markers. These markers are engraved with the story of the marches, from the point of view of those who witnessed them, almost eighty years ago. Now the stones themselves act as silent witnesses to that trail, one of several paths along which Jews were forced to walk to their deaths. For me, the walk to the Umschlagplatz was the most emotional of the myriad events that took place at the Lubliner Reunion in 2017. Those of you who attended the reunion will remember that it would have been impossible to see and participate in every event, film, performance, lecture, gathering or memorialization during those few days. It was an embarrassment of riches! But perhaps you will also remember, as I do with this walk, certain moments that stayed with you.

I recently talked to one Reunion participant who said that the week of the Reunion was the best week of his life. When I asked him why, he told me it was very emotional for him to be with so many people who shared the same ancestry. I can understand that. The Germans wanted to destroy us and yet here we are—fragmented and few in number to be sure—but proof that the memory of Jewish Lublin is alive. And Brama Grodzka-Teatr NN, our hosts for the Reunion, remind us that the memory of Jewish Lublin is alive not only for Jews, but for the descendants of our Polish neighbors as well. Brama Grodzka's fifty staff members are all non-Jews and they work tirelessly day in and day out to do the work of Jewish remembrance. I remember when I first encountered their work in 2005, I was moved and amazed that these people were remembering my people—Jews, and, specifically, Lublin Jews. My mother's was one of three nuclear families that survived the War (mother, father, sister and herself) but she lost much of her extended family, including her four aunts, Golda, Chana, Elka and Zelda, and the children of three of them; her grandparents Syma and Pejsach Finkielsztajn; her uncle Icek and his wife and children; her uncle Gerszon's wife Cyla and their son Eljusz. Eljusz, according to my grandmother, had looked remarkably like Gerszon's daughter Giselle, born after the War in America, part of his second family.

memory of the community and will ignite a candle which will illuminate the road to a better future. The warm and friendly relationship with the people in "Grodzka gate – NN theater" in Lublin will continue.

New from the shelf

- The association offers its members excursions and enrichment tours throughout Israel. The excursions which were held so far were very successful, and the participants enjoyed them very much.
- On March 17, 2019, seventy seven years after the beginning of the liquidation of the Lublin ghetto, we shall hold a commemorative meeting and an excursion to Yad Vashem in Jerusalem.
- An excursion to the Lublin district is planned for the summer of 2019.
- In accordance with the suggestion of our member Tzvika Rubin, we started a collection of Polish recipes and other information about the Polish cuisine.
- Together with the Rishon Le Zion (twin town

to Lublin) municipality, the "NN Theater" and the Lublin municipality, we shall start in April 2019 a project of youth exchanges. Young people from Israel and from Lublin will visit the homes of descendants of the Lublin district in order to document the past and learn about it, and to enjoy a common experience. We all hope that this project will become a tradition.

- Next year we will start a campaign to strengthen the links between Lublin descendants from all over the world.

I will be happy to get suggestions for additional activities from all of you. Do not hesitate to contact me at any time and by any means.

The activity of the association is made possible by your good will and enthusiasm, but also thanks to your generosity and your contributions. Please contribute generously to the best of your capabilities.

I will be happy to meet you at conferences, activities and memorial services.

Dear members of:

"Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association"

Rishon LeZion and Lublin have renewed their cooperation to a higher level.

Rishon LeZion and Lublin have been Sister Cities since 1992 and during this time there has been cooperation on many levels.

For the past two years, the connections between the Cities has grown, become more personal and now, the cooperation is flourishing.

There will be many mutual projects in the coming years, together with the "Lublin and Vicinity Jewish Heritage Association", the Municipality

of Lublin and residents of both Cities.

I wish to thank everyone involved in making this wonder and special friendship and cooperation work.

Annette Ben-Shahar
Director of Foreign Relations

**RISHON
LEZION**

Tzvika Shulman

From the Chairman's Desk

Dear Members,

First of all, I want to express my deep thanks to attorney Yossi Dakar for his long years of devoted service as chairman of the Lublin Association. Yossi led the association to outstanding achievements. He preserved the tradition of the annual conventions and the annual commemorations, contributed greatly to the publication of the yearbook, "**Kol Lublin**" and maintained close contact with the members of the organization. Yossi developed the close relationship with the people of "Grodezka gate – NN theater" in Lublin and organized excursions and trips devoted to the study of our roots in Lublin and its neighborhood. We all remember the meeting in Lublin in July 2017, a meeting which started with a concert organized by Yossi and which ended five days later with great

emotions of all the worldwide participants. Yossi also supported the merger with the descendants of Pulawy and the new tradition of having the Polish Dinner, a tradition expanding every year. Attorney Yossi Dakar was elected as honorary president of the new association which we established last year: **The Lublin and vicinity Jewish Heritage Association**. My best wishes to Yossi, to Noya and to their family and we wish them many more years of activity and of good health.

My father, **Yakov Shulman deceased**, was born in Lublin. My mother, **Hella (Walfish) Shulman deceased**, was born in Wyszogrod near Warsaw. Both my parents lost many members of their families in the Holocaust. Until the age of fifty I repressed the subject of my Polish roots. Ten years ago I started to take an interest, to go to commemorations and to travel to Poland. The link with Lublin became an inseparable part of my life.

In April 2018 I was asked to lead the Association that we had decided to establish, I accepted this position with joy and might.

We decided to continue all the traditions that had accompanied us for many years, and in addition to open the association to new communities to the descendants of Lublin and Pulawy who were not in our lists and so far have shown little interest in the activities of the organization, to the third generation, and to our brethren all over the world. The ten members of the Association Committee meet monthly, in order to make the association a home that will keep alive the

KOL VOICE OF LUBLIN

ANNUAL OF LUBLINERS IN
ISRAEL AND DIASPORA

“LUBLINER SHTIME” • www.kollublin.wordpress.com • TEL-AVIV • NOVEMBER 2018 • No. 54

חברי עמותת יוצאי לובלין וסביבותיה לדורותיהם בכפר דלית אל כרמל
עם האמנית הדרוזית, ציירת השואה, בותיינה חלבי

Members of Lublin and vicinity heritage association in Dalyat al-Karmel
with Buthaina Halabi - the first Druze artist to commemorate the Holocaust